

Holland=
Halsters
historiske
Samfunds
HARBOG

for

M D M X X II

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog ~~X~~

1922

Indhold.

<i>Henrik Nic. Clausen:</i>	Side
Breve, udg. ved Frimenighedspræst N. Clausen-Bagge II	1
Dr. phil. <i>Marius Christensen:</i>	
Lålands og Falsters Stednavne II	22
Gaardejer <i>Jens C. J. Stub:</i>	
Fortidens Arbejdsmaader paa Nordfalster, III. Høsten	46
Sognepræst <i>Munkebo:</i>	
Horbelev Præstegaard omkring 1800	56
Fhv. Kantor <i>Viggo Holm:</i>	
En ny Daarekiste	75
Frk. Bogholder <i>Astrid Paludan-Møller:</i>	
Breve fra Inspektør H. Smidth paa Corselitze	79
Førstelærer <i>Svend Jørgensen:</i>	
Af Ryde Sogns Skolehistorie	91
Musæumsinspektør <i>O. Andrup:</i>	
Leonora Christina Ulfelds Alterklæde	119
Musæumsinspektør <i>Kai Uldall:</i>	
Topografiske Indberetninger fra Lolland 1743—44 (Fortsat)	127
<i>Smaastykker:</i>	
Kasserede Kalkmalerier i Nr. Alslev ved <i>Karl Fich.</i>	139
Falsterske Rim og Sange ved <i>Helene Strange</i>	142
Spøgelshuset ved Ryde Kirke, Nørreballe Markstykker m. v. ved <i>Sv. Jørgensen</i>	143
Var Provincialmedikus Hahn gift een eller to Gange? ved <i>Viggo Holm</i>	144
<i>A. Hk.:</i> Fra Bogverdenen (Ødum: Elsdyrfund fra Taaderup. — S. Müller: Bronzealderens Kunst. — J. Brøndsted: Ornamentik i Vikingetiden. — M. Mackeprang: Vore Landsbykirker. — O. Andrup: Kunstnere ved Prins Christians Hof. — Danske Vider og Vedtægter. — Th. Jensen: Frederik den Fjerdes Skoler. — C. C. Haugner: Lollands nørre Herred o. a. m.)	148
Aarsberetning	158

Professor Clausen i sit Studereværelse.

Henrik Nikolai Clausen

(f. 1793 i Maribo).

Breve

til Sognepræst N. Clausen-Bagge og hans Familie*).

Ved *N. Clausen-Bagge*.

II

XV. København, 8. December 1854.

Min kære Fætter og Ven!

.....
Du skriver, at min Udtræden af Rigsdagen¹⁾ har vakt ikke alene Mistrøstning, men ogsaa Forargelse. Jeg tror det gerne, fordi jeg ved, hvor tilbøjelige Folk er til at gøre Fordringer til andre, medens de ingen gør til sig selv; og overhovedet tør man ikke vente, at mange vil gøre sig Ulejlighed med eller være i Stand til virkelig at sætte sig ind i den en-

*) M. H. t. de Hentydninger til Familieforhold, der forekommer i Brevene fra Professor Clausen til hans Fætter, Pastor N. Clausen-Bagge (se dennes Portræt S. 5), Rubbeløkke, henvises til sidste Aarbogs „Personalhistoriske Oplysninger“ S. 19 ff. og „Forordet“.

kertes Sted. Men ellers er man dog enig om, at det ikke bør forlanges af vaabenløs Mand, at han skal gaa imod væbnet Magt; og naar et Ministerium indtil den Grad bryder Grundlovene for en Repræsentations-Forfatning, at den anvender brutal Overmagt imod sine Modstandere, saa vidt det kan række, saa maa Modstanden af sig selv falde bort for dem, der staar værgeløse overfor den raa Magt. Faa har dog vel ogsaa — dersom der skal opgøres en Regning — bragt Kampen imod det troløse Ministerium et større Offer end jeg; men deraf følger ikke, at man skulde være villig til at gaa altid videre, især naar man er intet mindre end Politiker af Faget.

Men nu har det omsider en Ende med denne Kvide. Langt om længe er Bylden sprunget, og det er godt, at den saa langsomt er modnet, at alle maa føle Lettelsen og Lindringen ved Eksplosionen. Jeg haaber ogsaa, at den vil blive fuldstændigt udrenset. Saavidt jeg ved, træder ingen af de Otte²⁾ ind i det nye Ministerium, og jeg tror, der er al Grund til at vente en tilfredsstillende Sammensætning. — Kun for Slesvigs Vedkommende har jeg en lønlig Frygt, at Scheel[e]³⁾ selv kunde ønske sig Magten der; han har i sine »Fragmenter« udtalt sig i den fjendtligste Retning imod de trufne Foranstaltninger for dansk Kirke- og Skole-Sprog, og vilde sikkert styre her i anti-dansk Aand.

Jeg holder Haabet fast om at se Dig, kære Fætter! iblandt os til Foraaret, og jeg tvivler ikke om, at jo Døtrene vil forene sig om at styrke Faderen i saa god en Hensigt. Jeg kan ikke tro andet, end at et Københavns-Besøg vilde gøre Dig godt, — lige saa godt, som det vilde være os glædeligt. — De kær- ligste Hilsener fra alle her til Dig og Dine.

Din af Hjertet hengivne Fætter H. N. Clausen.

Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XVI.

Min kære Fætter og Ven!

.....

Jeg hørte sig forleden Dag, at Du i den sidste Tid skal have været upasselig. Al Verden har jo skrantet i disse Maa- neder. Men jeg haaber, at dette ikke vil afholde Dig fra,

naar jeg hører fra Dig, at lade mig høre lidt om Din københavnske Rejseplan. Tilsagnet var i Efteraaret saa bestemt, at jeg ikke kan omtvivle, Du jo er alvorligt betænk paa Opfyldelsen. Maj Maaned vilde jo være den rette Tid, og jeg holder mig forvisset om, at det vilde være godt for Legeme og Sjæl, om Du med Døtrene gjorde Alvor af at hente nogen aandelig Oplivelse herindefra.

.....

Din hjerteligst hengivne H. N. Clausen.
København, 13. April 1855.
Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XVII.

Jeg har herved den Fornøjelse at sende Dig, min kære Ven og Fætter! en Bog⁴⁾, som jeg ved vil i Dine Hænder finde i alle Henseender et godt Sted. Tillige vedlægger jeg et Nr. af *Kirketidenden*, som maaske allerede er kommet Dig for Øje, men som her [?] kan forblive hos Dig, da jeg har det tilovers. De menneskelige Passioner er mangfoldige; her har den kastet sig paa Bispedømmet. Manden⁵⁾ forekommer mig omtrent bispegal; men Sagen har dog ogsaa sin alvorlige Side; det er et lille Brudstykke af de katoliserende Spøgerier, som upaatvivleligt er i Opmark i sluttet Geled. — Og Heramb⁶⁾, som nu ogsaa har skullet frem paa Brædderne! hvad det er for en modbydelig Raahed og Kaadhed, der føres ind ved disse grundtvigske Præster! det er, som om man hørte det gamle Kampraab: evig forsoren, Dreng.

.....

Johannes⁷⁾ holdt sit Indtog i Rom den 2. Oktober, og svælger i Gensynets Nydelser. Det er tilvisse en sjælden Lykke, i 25 Aars-Alderen at komme til Rom allerede orienteret og i Stand til at bevæge sig med Sikkerhed. — Emils⁸⁾ Enke er nu atter her i Byen med sine Børn, ked af Haderslev og Slesvig. Hun er af de urolige Aander, der volder dem, som har med hendes Ting at gøre, en Del Bryderi; imidlertid vil jeg dog haabe, at hun nu finder blivende Sted. — Der forhandles i denne Tid om Salget af »Dannevirke«⁹⁾, og vist er det, at Koch ikke længer kan magte sit Hverv. Kunde det

lykkes at faa Bladet over i en virkelig dansk Haand med Talent og Dygtighed, vilde det være et Middel af største Betydning til at rykke Slesvig efterhaanden nærmere til Danmark. Det er mærkværdigt, hvilket Ubekendtskab der er hinsides Kongeaen med Forhold, Foranstaltninger og Forhandlinger i Kongeriget; det staar for Slesvigerne, selv den danske Del, som et fremmed Land.

Jeg tænker, Canroberts Sendelse¹⁰⁾ til Stockholm er Indledning til store Begivenheder, — maaske følgerige for vor Fremtid. Og er det ikke, som om Prinse-Partiet vilde hjælpe til at bane Vejen til en Tronfølge-Forandring! Moskau er bleven lettet i rette Tid.

Alt staar, Gud være lovet, vel til hos os; det samme haaber vi om Din Præstegaard. De kærligste Hilsener fra alle her til alle hist.

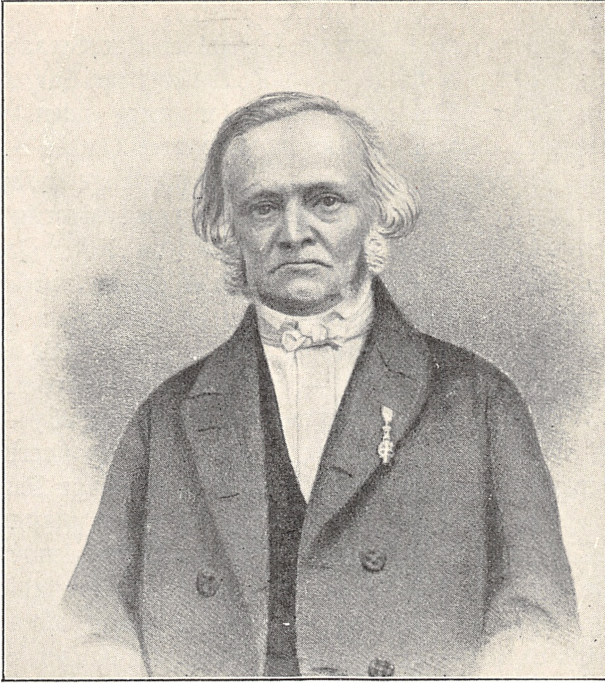
Din hengivneste Ven og Fætter H. N. Clausen.

København, 3. November 1855.

Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XVIII. København, 1. December 1856.

Jeg kan dog ikke sende den lille Bog¹¹⁾ saa tørt afsted uden et Par venlige og fætterlige Ord, hvortil der netop er et ledigt Kvarterstid, førend jeg skal hen i Landstinget, der i Dag skal tage Traaden fat igen. Vel var det, at vi kom saaledes igennem Krisens ene Akt. Der kan forestaa nok endnu; men jeg tænker, at Trykket udenfra¹²⁾ vil indtil videre bringe til Sammenhold forinden. Det er heller ikke i sig selv saa ilde, at det straks bliver stillet os for Øje, hvad der kommer ud af at faa kludret en Helstat sammen som en politisk Enhed, hvor der er en skarp politisk Tvedeling. Som Ministeriet nu er, tør det vel ventes — endskønt Scheel[e]s Debut ikke har været lovende —, at Forsøget paa at faa Danmark gjort til tysk Vasalstat vil blive bestemt tilbagevist; men Fred og Ro bliver der vistnok ikke, førend Holsten bliver stillet i Unionsforhold til det øvrige Rige¹³⁾. — Kirkeforfatnings-Sagen agter jeg nu at føre frem paa Rigsdagen, — formodentlig dog ikke Forslaget selv. Jeg mener, Hovedsagen er: ikke blot at holde Sagen i Live, men at bringe den ind under mere levende

Sognepræst N. Clausen-Bagge.

Forhandling, og derhos overtøde om, at det er alvorlig ment fra vor Side, saa at Ministeriet ikke skal vente sig Fred og gode Dage ved at vige tilbage for Krig og Protest fra den anden Side. Dette kan ogsaa opnaas ved en Interpellation, rettet til Ministeriet, naar den bliver benyttet som Lejlighed til en fuldstændig Fremstilling af Forholdene¹⁴). —

Kierkegaard paa en Bispestol er et Eksperiment¹⁵). Vel har han i senere Aar frigjort sig en Del fra den grundtvigske Autoritet; men han er en Særling, et firkantet Hoved, og det kan meget vel komme til Sammenstød imellem ham og Regeringen.

Hjerteligst Hilsen og — paa den første Dag af Aarets sidste Maaned — Tak for det svindende Aar, fra os alle til eder alle!

Din hengivneste Ven og Fætter H. N. Clausen.
Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XIX.

Jeg sender herved, kæreste Fætter! et Par Smaating til ordentlig Gennemlæsning, — og Restbeløbet for Salget af de engelske Bøger. Det sidste havde for længe siden været i Dine Hænder, dersom jeg ikke havde baaret Tanken omkring med mig, at bringe Dig det selv. Den hjertelige Indbydelse, jeg modtog fra Dig ved Vintertide, har jeg alvorlig tænkt paa at følge; jeg havde stor Lyst til at leve et Par Dage roligt med Dig og Dine, og til Fødeøen er der en ganske egen Kærlighed i Bunden. Sommerferien er vi betænkt paa at blive samlede et eller andet Sted med de to forlovede Par — jeg tænker for sidste Gang —, rimeligvis paa Fredensborg; men i Morgen gaar vi — jeg med min Gitte og Betty — over Korsør til Flensborg, for dog at faa gjort Sommerbesøget hos Henrik¹⁶), og min Hu stod da til, otte Dage senere at lægge Vejen tilbage over Laaland. Men den mangelfulde Dampskibsfart har nødsaget mig til at opgive denne Plan. Den ene ugentlige Fart fra Svendborg til Nakskov falder paa en Dag, jeg ikke kan benytte — Tiden er skarpt udmaalt for Eksamens Skyld —, og til at gaa ombord fra Korsør, efter at have faaet Foden paa Land fra den ene Søtur, tiltror jeg mig ikke Mod. — Skal nu Aaret ikke gaa til Ende, uden at Familiens to Stamholdere [?] i første Linie samles, saa maa det være Dig, kære Fætter! der gør Skridtet. Den sidste Københavns-Tur kan jo kun have opmuntret Dig til en Gentaelse; og det vilde være Gitte og mig en stor Glæde i September eller Oktober at leve Gensynsdagene om igen ligesom sidst. Der er nu Tid til at tænke, tale og skrive herom. — Johannes flyver nu for Alvor ud af Fædrehuset; han er bleven ansat som anden Lærer ved Seminariet paa Jonstrup. Det er smaa Kaar, der bydes teologiske Kandidater nuomstunder; men paa det vedvarende Samliv sætter vi stor Pris; og naar jeg takserer Nærheden til en fast aarlig Pris, tænker jeg vel, at det unge Par vil kunne slaa sig nogle Aar igennem. —

Paa et kritisk Punkt befinder vi os fuldt saavel som nogen Sinde; men jeg, for min Del, har ikke betragtet Fællesforfatningen anderledes end som en vedvarende Krisis; —

og jeg kan ikke tænke mig Tingenes Gang at ville føre i anden Retning, end at Genoptagelsen af Spørgsmaalet om det særlige og det fælles for Holstens Vedkommende vil fremkalde Fordringer af den Beskaffenhed, at Fællesforfatningen derved vil være sprængt og afløst af et Unionsforhold. Det gælder da om at faa Slesvig draget ind i Kongeriget ved fælles Grundlov, og om dermed at skaffe sig Ro i Huset. Det er det første, store Skridt, — og de øvrige vil da vel give sig.

Lev vel, kære Fætter! med alle Dine kære, og venligst Hilsen til enhver af dem og til fjernere Slægtninge og Venner!

Din trofasthengivne Ven og Fætter H. N. Clausen.

København, 27. [?] Maj 1857.

Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XX.

Min kære Fætter og Ven!

Inden denne Uges Udgang bliver i Familien her fejret en Fest, hvori jeg ved, at Dit trofaste Frændehus i Rubbeløkke vil tage Del i aandelig Tilstedeværelse: paa Lørdag d. 17. ds. er Brylluppet bestemt for Johannes og Charlotte. I Fredensborg henlevede vi endnu — for sidste Gang alle samlede som een Familie — de frydelige Ferie-Uger; men Johannes havde allerede tiltraadt sit Embede. Han finder sig der over Forventning tilfreds med Virksomheden; Boligen er god og rummelig, Egnen smuk og Afstanden jo for intet at regne. Gagen er derimod utilbørlig knap; men vi skønner saa meget paa at beholde det kære Par i den umiddelbare Nærhed, at jeg med Glæde udfylder det manglende, saalænge det gøres behov. —

Vor Sophie vil vi heller ikke beholde længe, — næppe Aaret ud. Frimodt er udnævnt til Adjunkt i Sorø, med Inspektion over Eleverne og Bolig for Familie paa Akademiet. Det er en bunden og besværlig Stilling; men F. er i fortrinlig Grad skikket til at færdes med unge, og Posten er i økonomisk Henseende ret fordelagtig; det mislige og ansvarfulde Væsen med Pensionærer kan saaledes blive undgaaet. Beregnet efter Tiden faar vi saaledes ikke længere til Datteren end til Sønnen; men tomt vil her jo rigtignok blive i Hjemmet. —

Hall er nu kommen tilbage, og jeg haaber i denne Uge at skulle faa Kirkeaaads-Forslaget frem. Det er min Agt at udgive Foredraget i Tinget, ledsaget med adskillige Henblik paa de mærkværdige Landemods-Forhandlinger, som er rige paa Stof for Kritikken. Det er en ubehagelig Stilling, hvori Gejstligheden har bragt sig selv til Sagen: forspildt den Indflydelse, den kunde og burde have udøvet ved at tage den fra et mindre eksklusivt gejstligt Standpunkt. Rigtignok har Hall sin Del af Skylden ved den vaklende og famlende Maade, hvormed han er bleven ved at gaa frem.

Kongens Ophold i Slesvig begynder at trække sig ud, — hvad ikke er godt. Jeg tror vel ikke, at man — efter den sidste Erfaring — vil vove paa at forsøge sig paa et nyt Ministerium; men paa Sprogforholdene i Angel vil Opholdet blive af den fordærligste Indflydelse, — især under stadig Paavirkning af Scheel[e] [?].

Med Holsten synes det desværre nu at skulle slæbe sig hen. Jeg havde haabet, at en Krisis havde været nær forhaanden, hvorved Helstats-Maskineriet var bragt i Staa og en Udsondring af de tyske Forbundslande kommen i Stand; før faar vi dog ikke Fred i Huset. —

.....

Med de kærligste Hilsener fra alle her til Dig og Dine.

Din af Hjertet hengivne Fætter H. N. Clausen.

København, 11. Oktober 1857.

Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XXI.

Hermed følger, min kære Fætter og Ven! det andet Indlæg i Kirkesagen. — I Udvalget er Forslaget nu gennemgaaet, og Arbejdet har mest bestaaet i at vende tilbage til Kirkekommissionens Udkast, hvoraf det nærværende egentlig er at betragte som et sammentrængt Udtog. Om flere end Provst Bloch*)¹⁷⁾ vil stille sig imod Forslaget, vides endnu ikke. For Stemningen i Landstinget frygter jeg ikke; i Folketinget derimod er den uberegnelig. Men Hovedsagen er, at

*) Tydningen: »Flere end Provst Bloch« er jeg ikke ganske sikker paa.

Sagen holdes alvorligt i Live. Jeg ved ikke engang, om jeg kunde ønske, at Forslaget kom til Ende i begge Ting med Antagelse; thi Regeringen vilde — efter den Maade, hvorpaa Hall har forplumret sig i Sagen — have vanskeligt ved at gaa ind paa det fremtvungne Udkast, hvorimod den med langt bedre Anstand kunde ad Aare tage Sagen i sin Haand, naar den først var bragt til den Erkendelse, at den balance-
rende Stilling maatte opgives. — Din Beretning om den sidste Forhandling med Biskoppen¹⁸) fornøjede mig meget. Vedkommende maa dog virkelig have troet, at Sagen skulde være at anse som død og begravet, fordi de har sparket til den¹⁹). Det er paa høje Tid, at man søger at stoppe Farten, naar man ser en Biskop allerede drømme sig i Besiddelse af Magt til at standse en Sag paa Vejen til Rigsdag og Regering, fordi den ikke passer ind i Landemodernes Tankegang. Havde Hall kendt lidt mere til Kirkehistorien, vilde han næppe have rakt Fingeren hen til den Side, hvor man ikke er vant til at nøjes med den. Skulde der passere noget videre, stoler jeg paa en lille Meddelelse fra Din Haand.

Tak for Din venlige Ihukommelse af vor Festdag! Det kære Par, som tog ud til Jonstrup Dagen efter (om Søndagen), har vi ikke siden set, og dennesides Jul faar vi dem næppe at se; men Brevene veksles des hyppigere. I Morgen tænker vi paa en lille Tur til Sorø, hvor Frimodt allerede har læst og inspiceret i en Maaned, for at stifte Bekendtskab med Boligen (paa Akademiet), og tage de fornødne Maal. Til Juleugen er Brylluppet berammet, og otte Dage forinden skulde Brünniche (som med det første agter at disputere for Doktorgraden) føre sin Brud hjem.

Med de bedste Hilsener fra alle Mine til alle Dine,
Din hengivneste Ven og Fætter H. N. Clausen.

København, 31. Oktober 1857.

Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XXII. København, d. 28. December 1857.

Der har i de sidste Dage lagt sig uventet et og andet imellem; ellers skulde Du, min kære Fætter! dog noget tidligere have faaet Budskabet fra min egen Haand, som vel

allerede er kommet til Dig andetstedsfra, at jeg i Overmorgen Kl. 4½ følger min Sophie op til Alteret i Frue Kirke som Brud, og Dagen efter ud til Jernbanen som nygift Kone. En kærlig Tanke fra Rubbeløkke Præstegaard vil ikke udeblive. — Det kære Par fra Jonstrup er i Julen under vort Tag, og det er jo en stor og sjælden Lykke, at det andet Par i Virkeligheden ikke kommer længere fra os end det første. —

Kirkesagen er dog bleven bragt et godt Skridt fremad, — og som Sagerne staar, tror jeg, det er ikke ilde, at den ikke er bleven drevet videre frem, da den dog ikke kunde komme til Maalet²⁰). Ogsaa uden Hensyn til den udbrudte Krisis²¹), der har revet enhver Interesse til sig, vilde det have været uheldigt, om Sagen var bleven stillet ind i Folketinget som Emne for en Behandling uden alt praktisk Formaal. Sluserne vilde uden Tvivl være blevne aabnede for vilde Strømme, der ikke havde efterladt noget Udbytte, men snarere vilde have tjent til at nære Forrykkelse og Forvirring. Derimod tænker jeg paa, naar nogen Tid er gaaet, at udgive Landstings-Forhandlingerne²²). Rigsdagstidenden bliver kun lidt læst, og dette vilde være den naturligste Vej til at skaffe Sagen Indgang til en større Læsekreds. Vi faar da se an, hvad Tiden vil bringe; adskilligt tror jeg dog, vil findes berigtiget og adskilligt være forebygget, ligesom det ogsaa er godt, at det bliver vitterligt, at der er en alvorlig Vilje paa denne Side, som ogsaa kræver sit Hensyn. Er Du bleven opmærksom paa et Forslag, som i de sidste Dage kom frem i Folketinget: om Medvirken fra Menighedernes Side ved Besættelse af Præstekald? Det er det første Stød, der er givet til en Sag, som sikkert vil blive ført videre frem, — og jeg gad vide, om Ministeren ved saadan Lejlighed kan undertrykke Tanken om Nødvendigheden af et lovlige berettiget Kirke-Organ.

Aaret iler nu — sol- og maanelyst — til Ende; — til Ønskerne for næste Aar hører ogsaa det, at der maa blive Tid og Lejlighed til et Gensyn med Dig, min kære Fætter og Ven! — Hils paa det venligste Døtre og Søn og alle kære Slægtninge! Gud velsigne Dig og alle Dine!

Din hengivneste Ven og Fætter H. N. Clausen.

Hr. Pastor Clausen-Bagge i Rubbeløkke.

XXIII. København, d. 6. September 1858.

Min kæreste Fætter!

Den sidste August kom vi fra Slesvig og over Sorø her til Staden. Alt er nu igen i sin vante Gang; dog har vi den Glæde at have Johannes og Charlotte hos os paa Grund af Bygningsarbejdet paa Jonstrup. — Jeg har Tilsagnet om Din gode Vilje klart og vidnefast, og i det Haab, at Tiden senere er bleven vel anvendt til at styrke, hvad der endnu den Gang var svagt, lever vi her i Udsigten til at faa Viljen bragt til Virkelighed. Slutningen af September eller Begyndelsen af Oktober er egentlig den bedste Tid til et københavnsk Ophold. De kære Døtre er jeg vis paa vil være nidkære med Forstand. Paa Din Lejlighed og Bekvemmelighed kommer alt an; vi behøver kun nogle Dages Varsel; Du kender Husrummet, og Du ved, hvor glædeligt det vilde være os, om det maatte optage Dig og Din vante Plejerinde. For Søstrene vilde der vel under andet Tag kunne blive Natteleje beredt. —

.....

Ganske uventet har Kirke og Skole faaet et nyt Bi-Hoved²³). Kan det hjælpe til at bringe lidt bedre Hold i den gejstlige Forretningssang, vil det kunne behøves; men Ansættelsen har for øvrigt en underlig Form. Efterhaanden bliver alt midlertidigt og svævende, hvad umuligt kan være til det gode.

Med Længsel efter forønsket Svar,

Din hjerteligst hengivne Ven og Fætter

H. N. Clausen.

Hr. Pastor Clausen-Bagge.

XXIV. København, d. 3. Marts 1859.

Min kæreste Fætter!

I Gaar bragte et og samme Postbud os to Breve: et fra Lindeved og et fra Sorø. Det første bragte Efterretning om en Sønnensøns, det andet om en Dattersøns Ankomst til Verden, — paa begge Steder under de ønskeligste og mest lovende Forhold. Fra Sorø hører vi baade Morgen og Aften. Jeg haaber, at dette Evangelium vil ved første Lejlighed blive meddelt til de kære Familier paa Søllested (eller Sø-

holt) og Maribo Ladegaard. Gud give nu, at den Glæde, der saaledes strømmer ind paa os, kunde indvirke noget paa min elskede Kones Befindende; hun er meget nervelidende og nedtrykt. Med mig selv gaar det i det hele godt; kun har jeg lidt ondt ved at vogte mig for Forkølelse; jeg er for lidt vant • til at tage tilbørligt Hensyn til Vind og Vejr.

Paa Lørdag venter vi vort kære Jonstrup'ske Par med deres lille Prins, som det da er betænkt skal døbes herinde; Charlotte og den nydøbte haaber vi da at beholde otte Dage inde hos os.

Tak for Dit kære Brev og de glædelige Tidender om Din Sundhed; de bedste Hilsener fra alle her til alle hist.

Din hengivneste Ven og Fætter H. N. Clausen.

Hr. Pastor Clausen-Bagge, Ridder af Dannebrog.

XXV. Frederiksdal, d. 27. Juni 1859.

Min kæreste Fætter!

Efter saa mange gennemlidte Uger tænker jeg, det er kommet saa vidt, at jeg tør søge Dig paa Sofa eller Lænestol, uden at falde Dig til Besvær med nogle Linier. Ingen af os havde Anelse om, hvor megen Ængstelse, Nød og Sorg den kære Marie skulde vende tilbage til, — og det ikke alene i Din Præstegaard; — fra Laaland er kun det ene sørgelige Budskab kommet efter det andet. Hvor det uafvendelige ikke er sket, tør vi nu dog haabe, at Aarstiden snart vil gøre en god Vending i Tingenes Gang, saa at vi atter kan tænke os det fredelige Hjem i Rubbeløkke i det samme venlige Lys, hvori vi for et Aar siden glædede os med hverandre. — Herude have vi det ret efter vort Hjertes Ønske. Du husker vist Beliggenheden: den skovrige Ryg imellem Fure- og Frederiksdals Sø, overfor Slottet og nedenfor den høje Jægerbakke. Her er Rigdom paa pragtfulde Skygger til alle Sider og frit for Mennesker; — til Strandvejen søger nu-tildags hele København hen, og Københavnerne bilder sig her ind, at de nyder Landlivet i kvælende Støv, brændende Sol og bedøvende Tummel. Vort Jonstrup'ske Par har vi en Mil borte fra os, ved den modsatte Side af den store Skovstrækning; vi kunne mødes paa Halvvejen, og om Søndagen og i

de smaa Ferier har vi de kære Mennesker som Gæster hos os. I Sommerferien derimod maa de rømme Gæsteværelset til Parret fra Sorø. Og det tredie Par venter vi nu ogsaa om et Par Dage hértil fra Slesvig. Henrik har, som du maaske har hørt, faaet en kongelig Skovfogedtjeneste ved den vestlige Ende af Gribskov; Stedet hedder Kagerup, tre Fjerdingvej fra Hillerød. Boligen er usædvanlig god, og Tjenesten ikke saa lidt bedre end den, han forlader; han faar her god Jord under Hænder i Stedet for det trøstesløse Hedesand. Men hvad der især blev bestemmende for en Flytning herover var det, at der derovre ikke var at tænke paa at faa Fremtiden sikret ved det mindste Tilkøb af Jord; hertil haaber jeg, at der lidt efter lidt vil kunne findes Lejlighed i de nye Omgivelser. — Uden for disse Forstyrrelser af Børn, Børnebørn og Søskende eller andre Nærmeste fra Byen nu og da lever vi her i velgørende Ro, og jeg har den ypperste Fritid til at fuldende mit kirkelige Arbejde, som ogsaa beskæftiger mig Dag ud, Dag ind. Arbejdskraften er ogsaa vendt saa fuldstændig tilbage²⁴), at jeg med Sikkerhed tør haabe, med første September at skulle paa-begynde mit Kursus over Dogmatikken. Min Plads i Landstinget havde jeg tidligere tænkt paa at opgive; nu kan jeg derimod ikke ret bekvemme mig dertil; uden Nødvendighed synes det mig ogsaa Uret, under Forhold som de nuværende at trække sig tilbage. — Saa lyst og smukt som Opholdet er herude, mangler dog meget os, saa længe min dyrebare Kones Helbred ikke er bedre. Vistnok er hun ikke lidt bedre, end Marie saa hende; Brønden og Landluften bekommer hende godt; men det er dog bestandig vaklende og trangt. Gud give, jeg maa kunne føre hende ret styrket til Vinteren tilbage til Hjemmet! — Monrads »Hummeltofte« ligger kun et Par Bøsseskud fra os; han er herude fra Lørdag til Mandag, og jeg har set ham et Par Gange. Jeg haaber, der vil være vundet for de kirkelige Ting ved Byttet²⁵); Hall var for lidt arbejdsom og for løs; gid han ikke maa være det sidste ogsaa for den Plads, han har beholdt. At der vil komme større Alvor og Holdning i Monrads Styrelse, anser jeg for utvivlsomt, hvorimod jeg ikke venter mig nogen energisk Indgriben i det meget, der kan trænge til at ændres og rettes; dertil er M.,

frygter jeg, for tilbøjelig til at lade sig holde tilbage ved Betæneligheder og Klogskabs-Hensyn.

Og nu lev vel, min kæreste Fætter! — Jeg skal se at faa et Par Ord til den sorrigfulde Moder²⁶) paa Søllested færdige til samme Post. Til de kære Døtre hver især og Sønnen i Halsted de venligste Hilsener fra alle her, — det samme Firklover, som gæstede det kære Laaland ifjor!

Din trofasthengivne Ven og Fætter H. N. Clausen.

Hr. Pastor Clausen Bagge, Ridder af Dannebrog.

XXVI. København, 23. Oktober 1859.

Hvor glæder det mig ikke, igen at skulle sætte Pen til et Papir, bestemt for dig, min kæreste Fætter! Vel gav Hilsener fra din Haand, som naaede til os i Sommer paa Frederiksdal, trøstelige Udsigter; men saa fuldstændig havde jeg dog næppe vovet at haabe paa Helbredelse fra den svære Sygdom. Jeg siger dette i øvrigt i sikker Forudsætning af, at du holder fast ved Tanken om en Kapellan; — man skal ikke friste Forsynet! — Ganske vist havde du tidligere hørt fra mig, dersom jeg ikke havde nødig villet give Slip paa den Glæde, at kunne ledsage det skrevne Ord med et trykt²⁷), som efter min Beregning skulde være gaaet ud i Verden først i denne Maaned. Jeg vil nu haabe, at Regningen slaar bedre til med det sidste Hæfte, som er bestemt at skulle følge efter allerede først i December.

Paa mig har det dejlige Sommerophold virket velgørende i alle Henseender. Den Jonstrup'ske Familie havde vi der ugentlig hos os, og i Feriemaaneden var Familie-Kolonien fuldstændig. Sophie og Frimodt kom til og fra Sorø, og begge de unge Par delte det fælles Hjem, hvert med en Søn. Ogsaa Henrik og den hele Familie overnattede hos os ved Overflytningen fra Slesvig, og vi besøgte dem siden i den nye Bolig i Kagerup ved Grib-Skov, en Mil fra Frederiksborg. Ved Byttet har han jo vistnok vundet i flere Henseender; men han har dog ikke opgivet Haabet om, at der engang skulde aabne sig Udvej til en privat Tjeneste, hvormed han kunde være bedre tjent. — Siden 1ste September holder jeg daglig Forelæsninger, uden at jeg mærker den mindste Anstrengelse deraf. Jeg

føler mig virkelig aldeles den samme som før, og mangen Gang har jeg ondt ved at tænke, at der ligger noget saa alvorligt imellem ifjor og i Aar. Med min Gittes Helbred derimod vil det endnu bestandig ikke gaa. Hun vaagner regelmæssigt Kl. 4—5 under Beklemmelse og Beængstelse, og Formiddagen er ofte meget streng. Dog mener vi at spore nogen Fremgang, og vi holder fast ved Haabet om lyse og lette Dage for den kære og kærlige Sjæl.

Synderlig Glæde eller Ære har man jo ikke af at sidde i Rigsraadet. Imidlertid gaar det dog, og jeg kan ikke andet end se et stort Fremskridt deri, at der lovgives og regeres uden Holstenere²⁸). Praktisk og faktisk nærmer man sig saaledes til den Tilstand, som først synes mig at give Borgen for Ro og Fred i Huset.

Om Monrad vil rykke frem med Kirkeforfatnings-Loven, uanset Gejstlighedens Modstand, ved jeg ikke. Man maa tilstaa: Den gejstlige Hær er vel disciplineret; hver Biskop har sine paalidelige Provster, og hver Provst sine forsømmelige Præster. Uheldigvis har de eneste, der ikke plejer at kende til Disciplin, her fælles Interesse med de Biskoppelige. Men ligesaa vist er det, at Hæren ikke er vel anført. Hvor ubegribeligt spiller de ikke Myndigheden over i Rigsdagens Hænder! — og det med Eksemplet for Øjnene af det Barfod'ske Forslag!

Det medfølgende Hæfte kommer, som Du ser, ind paa stridbare Emner. Naar Du faar gennemlæst det i Ro og Mag, vil det glæde mig at høre en oprigtig Stemme fra en selvstændig dømmende. Desværre — der gives af dem ikke mange, og næppe færrest iblandt gejstlige Mænd.

... Fra alle følger de kærligste Hilsener og bedste Ønsker til Dig, kære Fætter! og alle Dine.

Din trohengivne Ven og Fætter H. N. Clausen.

Hr. Pastor Clausen-Bagge, Ridder af Dannebrog.

XXVII. København, 13. Maj 1860.

Min hjertenskæreste Fætter!

Det er kommet mig for Øre, at Du skulde have faaet et Tilbagefald af forrige Aars Sygdom, og jeg kan ikke andet

end søge over til Din Præstegaard med et spørgende Ord, i Haab om, at en af Dine kære Plejersker vil kunne faa et Øjeblik tilovers til en lille Bulletin. Det lader til, at dette Aars Vinter og Foraar er mere end almindelig indbydende for alle legemlige Plager. I det mindste hører jeg fra alle Sider Beklagelser, selv hvor Helbredet ellers plejer at være upaa-klageligt. For os selv har Tiderne ikke været gode; min Kone har været lidende den hele Vinter, og er det endnu bestandig. Vi haaber paa Sommeren og paa et noget bevæget Sommerliv. Paa Sommerens Varme haaber vi ogsaa for Dig, Du kære Fætter! og for alle Dine.

Der var Stof nok til megen Samtale; men det er blot en deltagende Efterspørgsel, disse Linier skulde bringe. Naar den er besvaret — nogenlunde saaledes som jeg ønsker det — kan det videre følge. Fra min Kone og Betty følger de allerhjørteligste Hilsener og fromme Ønsker for Dig og enhver især af Dine Børn.

Din hengivneste Ven og Fætter H. N. Clausen.

Velærværdige Hr. Pastor Clausen-Bagge, Ridder af Dannebrog.

XXVIII. København, d. 18de Juni 1860.

Wistnok kom Budskabet fra de tre bedrøvede Døtre i Rubbeløkke Præstegaard mig og mine ikke uventet. Jeg har stadig levet i min Tanke med den kære Lidende, og jeg tilstaar det: Saaledes som Døden her er kommen, kan jeg i den kun se en naadig Udløsning²⁹). Det var Synd at ønske et Liv forlænget, der kun kunde have ført til Svaghed og Kraftløshed og vilde have stillet nye Lidelser i Udsigt. Men vistnok — Hjertet gør ligefuldt sin Ret gældende. Alle tidligere Indtryk, alt hvad der i Fortiden har været gennemlevet af Nydelse og af Lidelse, trænger sig i saadanne Øjeblikke sammen i én Sum og gør Savnet bittert og tungt at bære. Ogsaa jeg har mange kære Erindringer at samle, og jeg skal gemme dem i trofast Sjæl, ligesom jeg har det kære Billede daglig for mine Øjne.

For Eder, som nu staar faderløse, maa det være en trøstende Bevidsthed, at I har levet for ham indtil det sidste, og

at I har været for ham alt, hvad Børn kan være for en Fader. Han, der saarer, ved ogsaa at læge; og har Livet hidtil vendt meget af sin mørke Side til Eder, saa vil den lyse, venlige Side ogsaa faa sin Tid for de forpinte Sjæle.

Med den kærligste Deltagelse er vi Eder alle nær i de vemodsfulde Dage, der ligger for Eder. Gud give Eder Trøst og Styrke!

Eders hengivneste Onkel H. N. Clausen.

(Uden paa Brevet er Adressering til: Frøken Marie Clausen i Rubbeløkke Præstegaard.)

XXIX. Franzensbad, d. 30. Juli 1860.

Med Vemod læste jeg her, i den lange Frastand fra Hjemmet, de tre Søskenes Navne under Anmeldelsen af Søstrens³⁰) Død. Det var hende, der, med Døden i Hjertet, meldte mig Faderens Død, men om sin egen Tilstand nævnede hun intet Ord. Forudfølelsen har hun sikkert baaret hos sig længe førend nogen anden anede det, og først saaledes bliver hendes Væsen os forstaaeligt: Saa varmt og fyrigt et Liv, og dog saa liden Meddelelse af hvad der bevægede sig i hende! Et hemmelighedsfuldt Tryk har hvilet over hende, og hun har opbudt Sjælens Kræfter for at dølgge for andre, hvad der knugede hende selv. Men naadig har Gud villet opholde den svage Livsgnist saa længe, indtil Faderen var gaet forud, og naadig har han villet lade Datteren følge saa snart efter Faderen, at ikke Byrden skulde blive for tung for den, der allerede havde haft saa meget at bære og lide. Tilvisse knytter der sig til Eders Ungdomsaar, til Hjemmet, der nu snart skal forlades, Erindringen om svære Prøvelses-Aar. Men Prøvelser af denne Art, der stiller det bedste i Mennesket: Kærligheden og Troen, paa Prøve, bringer deres Frugt, som ikke forgaar; og naar Livet nu vil vende sin milde, lyse og kvægende Side til Eder, da vil I vide at paaskønne det Gode med et Sind, som faa Mennesker forstaar det. Vi længes efter at erfare noget om, hvorledes den nærmeste Fremtid skal stille sig for Eder. Naar vi kommer tilbage. — og, som jeg haaber, med styrket Helbred af min Kone —, venter vi, at Søstrene vil have Mod paa et lille Besøg i Hovedstaden, og

hos os vil der da, dersom alt gaar nogenlunde efter Ønske, være Husrum, ligesom der er Hjerterum. Vi har hidtil al Grund til at være tilfredse med Badets Virkning; men Tiden drager længere ud, end vi havde gjort Regning paa; vi har været her paa det nærmeste i 4 Uger, og 3 Uger vil endnu gaa med. Vejret er koldt og regnfuldt; Solskins-Dagene er snart talte; Høsten kommer senere her end hjemme. Eggen er bar: En stor, aaben Højslette med Naaleskove i nogen Afstand og en prægtig Bjergkrans som Indfatning.

Min Kone og Betty hilser med mange gode og hjertelige Hilsener og Ønsker. Christian bedes at bringe en Hilsen ved Lejlighed til Halsted Præstegaard; vi har der, nu som altid, deltagende Venner.

Med hjerteligst Hengivenhed H. N. Clausen.

Til Annette, Georgia, Christian Clausen.

Noter (af Redaktionen).

¹⁾ Cl. havde fra 1849 været Medlem af Folketinget; ved Valget 1853 havde hans Modkandidat, Indenrigsminister Bang, forgæves søgt at fortrænge ham fra Valgkredsen i Helsingør. Utilfreds med Bondevennernes Holdning i Folketinget søgte og opnaaede han Juni 1854 Valg til Landstinget (som deputeret for Hovedstaden), men Forbitrelsen over Regeringens Afskedigelse af Andræ, Hall og Monrad førte til, at han allerede Aug. 1854 nedlagde sit Mandat. Da det Ørsted'ske Ministerium styrtedes 3. Dec. 1854, stillede Cl. sig atter og blev 1855 igen Landstingsmedlem (til 1868).

²⁾ Ørsted, K. Moltke, Reventlow-Criminel, Sponneck, Hansen, Bille, Bluhme, Tillisch.

³⁾ Her maa menes *Scheele*, der 12. Dec. 1854 kom ind i Ministeriet Bang som Minister for Holsten og Lauenburg og snart efter som Udenrigsminister.

⁴⁾ Cl.'s »Commentarer til Johannesevangeliet« (1855).

⁵⁾ Provst *Brasen*, Skelskør. I sit »Levned« (S. 436), skriver Cl., at Brasen's Indlæg var »uklare, romaniserende Fortællinger om Ordination og Præstedømme, der her endnu flagrede om som lyssky Natfugle uden Hold og Fodfæste«; om den polemiske Skriftveksel med Provst B. se »Ugeskr. f. den evangel.-luth. Kirke i Danmark« Nr. 23—25, 46: »om Bispedømmets Betydning i den evangelisk-lutherske Kirke og om Kirkeforfatningssagen«.

⁶⁾ *Heramb*, Thor J. G., f. 1816 i Kongsberg, blev 1844 Sognepræst for Taagerup-Thorslunde paa Lolland og forflyttedes 1848 til det nærliggende Errindlev-Olstrup; han skrev forskellige Afhandlinger (om Djævforsagelsen, Daabspagten m. v.) i »Dansk Kirketidende« og i »Budstikken« (1855).

⁷⁾ Altsaa Sønnen Johannes, den senere Biskop.

⁸⁾ Se Personallistoriske Oplysninger Aarvog 1921, S. 19 ff.

⁹⁾ 1856 solgte Koch Bladet »Dannevirke« og Trykkeriet og tog til København. Godske Nielsen blev hans Efterfølger,

¹⁰⁾ I Anledn. af Krim-Krigen sluttede Sverige-Norge 21. Nov. 1855 Traktat med Vestmagterne, hvorefter disse garanterede de forenede Kongerigers Integritet imod, at de forpligtede sig til ikke at afstaa noget Landomraade til Rusland eller tillade russisk Besættelse deraf. Traktaten afsluttedes i Stockholm af Marskal Canrobert, der paa Tilbagevejen nogle Dage var i København i lignende Øjemed (Neergaard, »Under Juni-Grundloven« II S. 65.)

¹¹⁾ Muligvis Mindeskiftet »Joakim Fr. Schouw's offentlige Liv«, som Cl. udsendte 1856.

¹²⁾ De to Stormagters Noter af 1. og 13. Juni 1856 mod Fællesforfatningsloven af 2. Okt. 1855 (i hvis Rigsraad Cl. blev valgt ind); endvidere den skarpe preussiske Svarnote af 23. Okt. 1856 paa Scheele's Noter af 5. og 13. Septbr. 1856 (Neergaard »Under Juni-Grundloven«).

¹³⁾ Jfr. Cl.s Udtalelser om Sprog og Nationalitet i »Fædrelandet«, 4., 23. Jan. 1856 (Neergaard »Under Juni-Grundloven« II, S. 114).

¹⁴⁾ Det hele, der i Virkeligheden kom ud af Sagen (og den tidligere omtalte Kirkekommission), var Cirk. af 6. Septbr. 1856, indeholdende en almindelig Udtalelse af Ministeriet (Hall) om Forholdet med Hensyn til de Præster, der ikke egne sig til at bestyre deres Embeder (i sin Tid kaldet Cirkulæret ang. »de beaandede Præster«), og Cirk. af 24. Septbr. 1856 om den fri Dannelse af Menighedsraad overalt, hvor Trangen dertil føles eller vækkes. (Oplysningerne i denne Note skyldes Provst *Simon Jensen*, Maribo.)

¹⁵⁾ 1856 blev Peter Chr. *Kierkegaard* Biskop over Aalborg Stift.

¹⁶⁾ Sønnen, Forstmanden Henrik Cl.

¹⁷⁾ *Jørgen V. Bloch*, f. 1812, 1851 Provst, 1855—59 Landstingsmand, indsendte 1856 sammen med Præsterne Meinert og C. Viborg til Ministeriet et Lovforslag om Ordningen af Folkekirken Forfatning, nærmest i grundtvigsk Retning.

¹⁸⁾ *Bindesbøll*. 27. Septbr. 1856 blev Biskop over Aalborg Stift Bindesbøll beskikket til Biskop over Lolland-Falsters Stift.

¹⁹⁾ 18. Maj 1857 fremsendte Ministeriet til Forhandling paa *Landemodet* de 3 Kirkeforfatnings-Forslag: ¹⁾ Kirkekommissionens Fler-talsforslag (hvortil Clausen havde sluttet sig) om et repræsentativt Organ for Folkekirken bestaaende af lige mange, frit valgte gejstlige og verdslige Medlemmer, Biskopperne, to af det teologiske, et af det juridiske Fakultet. — ²⁾ Kirkekommissionens Mindretalsforslag (Mar-

tensen, Engelstoft, Brammer m. fl.) om et Kirkeraad af Landets Biskopper. — ³⁾ Et i Efteraaret 1856 til Kirkeministeren Hall indgivet Forslag af 12 ansete Mænd (Clausen, Madvig, Monrad, Rudelbach, I. A. Hansen, Kalkar m. v.) som Grundlag for Dannelsen af et kirkerepræsenterende Organ (dette Forslag tiltraadt af et Par Hundrede Præster). Ministeriet ønskede ligeledes Forhandling om Forslagene paa det *udvidede Landemode*, bestaaende af samtlige Stiftets gejstlige, hvorefter der af selve Landemodet skulde afgivet Betænkning til Ministeriet. Denne Landemode-Betænkning afgaves for Lolland-Falsters Stifts Vedkommende under 31. Juli 1857 enstemmig, underskrevet af Stiftamtmand *Holsten*, Biskop *Bindesbøll* og Provsterne *Heiberg-Jürgensen*, *Nannestad*, *Thomsen Gad* og *Posselt*, idet Stemmetallene for de forskellige Forslag paa det udvidede Landemode lejlighedsvis anførtes. Landemodets Erklæring gik ud paa, at ¹⁾ Flertalsforslaget var uigennemførligt, fordi der savnedes Menighedsraad (paa Lolland-Falster fandtes der kun i eet Sogn Menighedsraad) og man ikke kunde tilraade *tvungne* Menighedsraad, medens der syntes at være Ligegyldighed for, enkelte Steder endog stærk Stemning imod de frie — at man ²⁾ tog Afstand fra Mindretallets Kirkeraads-Forslag (om end Provst Gad havde mest Sympati for dette) — og ³⁾ ligeledes maatte fraraade de 12 Mands Forslag, fordi det nævnedes Bestemmelser om Menighedsraad, og fordi man m. H. t. Mellemværendet mellem Stat og Kirke nærede Frygt for, at man ved at modtage dette Forslag som Lov fra Statens Haand bortgav sin hele Ret for en halv Fyldestgørelse. Idet man saaledes maatte opgive alle 3 Forslag, indskrænkede man sig til at bønfalde om, at Spørgsmaalet om Kirkeforfatning fremdeles maatte holdes aabent, i det mindste til næste Landemode, og at man blev staaende ved den gamle Tingenes Tilstand, hvorefter ingen Lov om Kirkeanliggender blev vedtaget, uden at Landemodet havde faaet Lejlighed til at ytre sig; man kunde dog maaske tænke sig ad administrativ Vej en Udvidelse af Landemode-Institutionen, f. Eks. ved Optagelse provstevise af et gejstligt og et verdsligt Medlem valgt henholdsvis af Provstiets ordinerede Mænd og af Menighedsraadene. For Kirkekommissionens Flertalsforslag var der ved de udvidede Forhandlinger af 39 tilstedeværende gejstlige 17 Stemmer, for de 12 Mands Forslag 14 billigende Stemmer. («Lolland-Falsters Stifts Landemodes-Akt» for 1857, S. 33 ff.; velvilligst udlaante Red. af Provst S. *Olivarius*.)

²⁰⁾ 1857 fremsatte Cl. i eget Navn 12-Mands-Forslaget i Landstinget; der opnaaedes her 22 Stemmer for det, 13 imod det.

²¹⁾ April 1857 rekonstruerede Hall Ministeriet, efter at Scheele, der hørte til det Grevinde Danner'ske Parti og havde stillet sig afvisende til Skandinavismen, havde maattet vige Pladsen.

²²⁾ 1858 udgav Cl. »Forhandling i Landstinget angaaende et Kirkeraad«.

²³⁾ 1858 blev *Monrad* Direktør i Kultusministeriet under Hall.

²⁴⁾ Om hans alvorlige Sygdom Julen 1858 og Beg. af 1859 se Cl. »Mit Levned« S. 452 ff.

²⁵⁾ 6. Maj 1859 blev Direktør i Kultusministeriet *Monrad* Kultusminister i Ministeriet Hall i Stedet for Hall, der nu definitivt ogsaa overtog Udenrigsministeriet.

²⁶⁾ 12. Juni 1859 døde Karen Margrethe *Elisabeth* Jørgensen, Datter af Godsejer (senere Etatsraad) L. Jørgensen, Søllestedgaard.

²⁷⁾ Den evangeliske Kirkes Nutid og Fremtid. Fortalen til første Hæfte nedskrev han paa sin Fødselsdag d. 22. April, Bogen udkom fuldstændig inden Aarets Udgang. (Cl. »Mit Levned« S. 454—455.)

²⁸⁾ 6. Nov. 1858 var Fællesforfatningen bleven ophævet for Holsten's og Lauenburg's Vedkommende.

²⁹⁾ 1860 døde Sognepræst Clausen-Bagge, Rubbeløkke.

³⁰⁾ Marie Clausen døde 1860 i Rubbeløkke.

Lålands og Falsters stednavne*).

Ved *Marius Kristensen*.

II. Låland.

Til Lålands stednavne har vi ikke så fyldig en gammel kilde som til Falsters, men det er dog en af de forholdsvis vidtløftigt behandlede landsdele i *Valdemars Jordebog*, idet vi foruden de almindelige lister har en særlig *Lålandsliste* på ét blad (O. Niensens udg. s. 73—74; Falsterlisten fylder 4½ blad). Fra dokumenter og gamle jordebøger har vi også en del oplysende navneformer, og vi skal nu med hjælp fra disse gennemgå de lålandske navne på lignende måde som de falsterske.

Af navnene på *-thorp* er en række aldeles ensartede med hovedmassen af de falsterske, som *Asserstrup* (*Azer* 733**), *Brandstolpe*¹⁾ (*Bram* 763, 791), *Bøserup*²⁾ (752), *Erikstrup* (767), *Flårup*³⁾ (756), *Galmendrup* nu Bremersvold (754, *Galmund*, sj. i dansk), *Glostrup* (734, måske af *Glob*, ligesom det sjællandske), *Grimstrup* (781, af *Grim* efter den middelalderlige form *Grimstorp* at dømme), *Hillestolpe* (756; 1610 Hillestorp, sml. Årb. 1920 s. 29), *Keldstrup* (forsv. gård 754, sml. Årb. 1920 s. 26), *Kærstrup* (af *Kære*⁴⁾, 756), *Kårup* (af *Kåre*, 796), *Lågerup*⁵⁾ (799), *Olestrup* (718, 755, 783, det sidste skrevet *Olafsthorp* i Lålandslisten), *Pugerup*⁶⁾ (nedlagt gård i 755), *Ravnstrup* (781), *Sakstrup* (måskeen forløber for *Sakskøbing*, 784), *Skårup* (af *Skarde*, 801), *Stenstrupgård* (782), *Stubberup* (801, sml. Årb. 1920 s. 6 og 17), *Svenstrup* (734), *Tolstrup* (af mandsnavnet *Tholf*, 2 forsv. gårde i 788), *Tostrup* (nedlagt gård i 793, endnu *Tostrup fang*, og 764, nu *Christianssæde*, sml. Årb. 1920 s. 26), *Torup* (af *Thord*, 799), *Trudstolpegaard* (782, af *Thrugut*, *Truæth*, ældre *Thurgut*, eller *Thrugils*, ældre *Thurgisl*, 1397 *Thrøælstorpæ*), *Tyge-*

*) Forf.s Retskrivning er bibeholdt.

**) Tallene 733 og flg. henviser til Sognelisten, se S. 21:

*strup*⁷) (718, forsv. gård), *Tågerup* (af *Toke*, 753), *Thængilsthorp* (forstv., lå iflg. Lålandslisten i Nörre h.; mandsnavnet *Thængil* forekommer enkelte gange i Uppland, i det isl. skjaldesprog betyder det »fyrste, konge«), *Udstolpe* (781, både ældre skrivemåder og udtalen viser, at det indeholder det i gammeldansk flere gange forekommende mandsnavn *Ugot*), *Underup* (799, af mandsnavnet *Unne*), *Åserup* (nu kun 1 hus i 763, af mandsnavnet *Åse*, som forekommer både i gl. dansk og svensk).

Hertil kommer en klasse, som vi ikke fandt på Falster: *-thorp*-navne med et helgennavn som forled. Vi har *Anderstrup* (781), som trods manglende *r* (*Andestrup*) i et par af matriklerne vist indeholder apostelnavnet *Andreas* (men det *kan* være dannet med rent nordisk navn som forled). Sikkert helgennavn har vi i *Nielstrup* (734, 782), *Pederstrup* (743) og formodentlig i de to forsvundne *Povlstrupgårde* (789), skönt Danske Atlas kalder dem *Plovstrup* (navnet Povlstrup til en gård i 735 er vist nyt).

35 af Lålands *-thorp*-navne har da med stor sandsynlighed et mandsnavn til første led. De 23, som er tilbage, er mere eller mindre tvivlsomme. Naturnavne har vi som forled i de to *Sørup* (767, Lålandsl. *Syothorp*, 797, en forsvunden i 743), rimeligvis også i *Killerup* (785, af *kilde*), *Abildtorpe* (*Aultolpe*, 731, af *abild*). I *Tokkerup* (798) har vi måske det *thokke*, som vi også finder i »tokkejord« (modsat rebet jord i bymarken), og i *Agerup* (782) måske ordet *ager*. De øvrige fortjæner nærmere omtale enkeltvis.

Bregerup er det gamle navn på Knuthenlund (725) og findes i Lålandslisten som *Brikæthorp*; et passende mandsnavn kender jeg lige så lidt som et andet ord, der kan forklare forleddet.

Buderup (782) skrives i ældste Arkivregistre (1360) *Budørp* og kan måske være et *Bughathorp* med et sjældent dansk-svensk navn til forled, men noget sikkert kan ikke siges.

Frostrup (forstv. by i 798), forleddet er måske et mandsnavn, sammensat med *Frod-* el. *Frø-*.

Føllerupgård (tidligere i 759), snarest forvanskning af et mandsnavn.

Kortrup (718, forhen Ågerup s.), udtales med langt *o*, så det kan næppe have noget at gøre med tillægsordet *kort* (som også er vel nyt i sproget); mandsnavnet *Kort* (tysk kortform til *Konrad*) er vel også for ungt i dansk til at kunne findes her, ellers vilde det passe bedst.

Kongestolpe (792) er vist et ganske nyt navn.

Krungerup (788) er et ganske enestående navn, hvis forled ikke kan henføres til noget kendt ord eller navn.

Krænkerup (nu *Hardenberg*, 788), samme navn findes i Havrebjærg s., Løve h., måske af et ukendt mandsnavn.

Krårup (782) synes snarest at høre sammen med de nordsjællandske *Krogerup* (Asmindrød s.) og *Krogerød* (Uvelse s.) og to *Krågeruper* i Skåne, måske også med de fynsk-jyske *Kraruper*, af et *Kraka-thorp*, med et sjældent mandsnavn til forled.

(*Nebeltorpe*, som J. H. Larsen nævner under 732, er vist kun en læsefejl for *Abildtorpe*).

Pårup (767, 1329 *Pathorp*), alm. i alle danske landsdele, sml. Påbøl, Hoven s. og Fjorde s. v. Husum; mandsnavnet *Pa* (ældre *Pai*, med langt *a*) forekommer enkelte gange, mest som tilnavn.

Ryggerup (789, V. J. *Ryggøthorp*) ligger på et sted, der ser ud til at have været en ø, så det er vel torpet på *Rygg-ø*, den ø, der har en ryg på langs.

Rårup (711), kaldes også *Råby* af de gamle, i mandtallet 1610 flg. *Raagerup*, måske af et mandsnavn *Roki*, sml. skånsk *Rågerød*; herimod taler dog vist det jyske *Rårup* (Bjærg h.), som næppe kan have mistet et *k*.

Skelstrup (781) indeholder vel ligesom *Skelstofte* (743) et mandsnavn *Skel*, der kendes som adeligt tilnavn. Det samme gælder *Skelstrupgaard* (734).

Skredtorpe (735) må være samme navn som *Skrejrup*, *Torsager* s. v. Århus, men jeg ved intet at sammenligne forledet med.

Sløserup (789) kunde måske, trods den temmelig store afstand, være et torp, der var bygget fra *Sløse* (797) eller af en mand derfra, som har båret tilnavn efter sit hjemsted.

De tre *Torpe* (724, 754 og *Torpegård* 765) er måske blot

navnet Torp i bestemt form, men da rigtig gamle former ikke kendes, kan man også tænke på *Torup* som en ældre form.

I det hele er da 44 *thorp*-navne rimeligvis sammensatte med et mandsnavn, 9 med noget andet, og om 3 kan der intet siges; forholdet er altså lidt mindre fordelagtigt for mandsnavnene end på Falster, men hovedpræget er det samme.

I modsætning til Falster har Låland mange navne på *-bølle*; efterleddet er det olddanske *-bøli*, afledet af *bøl* (med lang selvlyd), bopæl, bolig. I almindelighed har forleddet i disse navne samme præg som ved *-thorp*. Vi træffer da også her tydelige mandsnavne, som i *Assenbølle* (755, 1429 *Asmyndebole*, af *Asmund*), måske også i *Cnytesbøl* (V. J., måske i Tårs sogn, af *Knud?*), *Krogsbølle* (fh. kirkeby i Nakskov landsogn, afbrudt i reformationstiden). Langt den største del af de lålandske navne på *-bølle* har dog andet forled, således *Nybølle* (719, 737, 758), *Engebølle* (fh. 752, kan være mandsnavn), *Skovbølle* (734), *Havbølle* (719, vel af have, d. e.: indhegnet skovlod), *Majbølle* (715, 787; et af dem kaldes i V. J. *Mæthælboloræ*, sognebyen 787 i El. Gjøes Jordebog *Madebølle*). Også *Egebølle* (714—715) og *Brydebølle* (711) knyttes vel naturligst til *eg* og *bryde* (godsforvalter), selv om personnavnene *Eki* og *Bryti* forekommer.

Uden forklaring må jeg lade fire af disse navne stå. *Ringsebølle* (751) er ganske vist nævnt meget tidlig, men vi har kun sene forvanskede afskriftformer af navnet⁸) og *Røgebølle* (fh. 796), *Skotsebølle* (718⁸) og *Øllebølle* (797) kender jeg ingen gamle former af, og jeg kan ikke forklare navnene.

Et enkelt navn på *-rød* har Låland i *Tågerud* (767) af mandsnavnet *Toke* (sml. *Tågerup*); i matriklerne fra det 17. årh. nævnes en by *Tuderød* (785) med 5 gårde, men nærmere at bestemme navnet er vist nu umuligt.

Flertallet af navnene på *-by* stemmer med de falsterske, som *Bjærgby* (739), *Højby* (752), *Knubbeby* (nu *Gottesgabe*, 712, af *knubbe*, knast, forhøjning i mark), *Næsby* (711, fh. 715), *Oreby* (784, af *ore* udmark, skovmark), *Rødby* (706, af *rød*, rydning), *Sandby* (733), *Sjunkeby* (712, af *sjunke*, sænkning), *Skovby* (711, 717, 742, 754, 783, 786), *Sundby* (789), *Sæby* (742; *sæ* er en sideform til *sø*), *Tjørneby* (736), *Vedby* (743), *Vejleby* (765, af *vejle*, vadested), *Ørby* (725, af *ør*,

grus, gruset strandbred) — alle efter naturforholdene (se Årb. 1920 s. 31). Endvidere *Husby* (714, 738), *Stødby* (715, sml. Stovby, Årb. 1920 s. 32, eller af *stød*, træstub). *Holeby* (758) synes at være et *Horeby* (sml. Årb. 1920 s. 32) efter de ældre former at *dömme*, men omdannet vel af lignende grunde som det falsterske, *Karleby* (739 og 741, fra først af én by, 796), *Munkeby* (715). Endvidere efter egenskaber ved byen *Forneby* (783, *forn* er omtrent det samme som *gammel*), *Gammelby* (715, fh. 719, nu *Gammelgård*), *Smalby* huse (711, måske nyere navn), *Spidsby* (715, nyt navn), *Østerby* (791), og vel også *Højreby* (721) og *Sorteby* (791), som måske er ret nyt navn.

Af ny oprindelse er *Hydesby* (788), opstået ved udskiftningen; den har vist fået navn efter *Hydeskov*. Ny er også husmandsbyen *Jesby* (734), som skal have navn efter en tidligere ejer af Asserstrup. *Gurreby* (723) er vel et ældre *Gurve* med en betydningsløs tilføjelse af *-by*, men selve *Gurve* hører til de navne, der ser ældgamle ud.

Vindeby (735) er geografisk set et mærkeligt navn, idet det kun findes ved Østersøens kyst. På Stævns-halvøen findes lidt tvivlsomme, Vindbyholt i Roholte s. og Vindebyhuse i Storeheddinge landsogn. Foruden vort har vi så et Vindeby i Lindelse s. på Langeland, et i Bregninge s. på Tåsinge og et i Borgby s. ved Ekernefærde. I det øvrige Danmark og i Sverige kendes navnet ikke. Det ord, det sprogligt ligger nærmest at tænke på som forled, er olddansk *Vinda*, ejeform flertal af *Vindr* »Vender«, og navnets geografiske udbredelse taler ikke mod denne forklaring.⁹⁾

Hoby (716) er måske *hov-by*, byen med det hedenske tempel, men de ældre former taler nok snarest for, at forleddet er *ho*, fordybning i jordsmonnet.

Holleby (713) kaldes i V. J. *Halæby*, udtalen synes derimod ikke at kunne gå tilbage til *a*, og jeg vover ikke at give nogen forklaring af navnet. Om *Ringseby* (739) og *Hunseby* (781) henviser jeg til anmærkning ⁸⁾. Et *Eveby* eller lign. synes tidligere at have ligget i Ringsebølle s.; forleddet er snarest et naturnavn, men da navnet nu er ukendt, er det vanskeligt at sige noget bestemt.

Endelig har vi en lille gruppe med personnavn til forled

(sml. *Gedesby*, Årb. 1920 s. 32), *Ravnsby* (744) ud mod Smålandshavet, *Toreby* (789) ved kærstrækningen gennem Musse herred, *Toreby* (719), *Troelseby* (721), *Ågeby* (718) og formentlig *Bådesby* (nu Bådesgård, 716, noget fuldt tilsvarende mandsnavn kendes dog ikke). De ligger alle i egne, hvor *-thorp*-navnene hører op eller slet ikke findes. Særlig de fire sidste, som ligger i Sønder herreds sydlige del, er mærkelige, fordi de sammen med 10 andre navne på *-by* fylder en strækning uden *-thorp*, et forhold, som vi genfinder i Angel, men ellers næppe nogetsteds i Danmark.

Sammen med navnene på *-by* kan vi tage nogle få andre.

Sakskøbing har vist afløst det ældre *Saxathorp*, som er behandlet før. *Maribo* er, som det andet Birgittinerkloster, opnævnet efter jomfru *Marie*, og *bo* er vist det nydanske *bo*, medens vi i *Vesterbo* (734) måske oprindelig har haft *bod* (ligesom i *Nødebo* o. fl.). *Grønnegade* (713, 799) og *Rødedled(shuse)* (782) er tilsyneladende af temmelig ny oprindelse, ligesom *Skidenstræde* (719); gammelt er derimod *Navelsti* (det staves altid i middelalderen *Naflestigh* el. lign.; 789), som nok betyder »stien ud på næsset« (sml. oldno. *nef* næse, næs). *Bulbro* (737 og *Buskebro* (sst.) behøver ligeså lidt forklaring som *Ålevad* (796). Om *Runestensvad* (763) meddeles, at derved lå *Runehöjen*, hvor Tirstedstenen skal have stået.

Navnene på *-tofte* er åbenbart ikke alle af samme art. Vi skal begynde med sognebyerne, fordi disse med stor rimelighed kan anses for gamle bebyggelser. *Østoft* (767) er der ikke meget at gøre ved, navnets forled er fra gammel tid altid *øs-* (V. J.; brev fra 1329), som må gå tilbage til et olddansk *aus-* (*øys-*) eller *øs-*, nærmest ligger det oldhøjtyske *osi*, ødemark (af *ausi*).

Løjt (741, 739); 1391 *Kerkæløkætøftæ* viser hen til *løk*, løg, som forled, og senere skrivemåder med *Løffwe-* skal vist ikke tages for alvorligt; da løg er en gammel og anset kulturplante, passer betydningen godt nok. Den tredje sogneby på *-tofte* er *Engestofte*, hvis gamle former viser hen til et mandsnavn *Inge* (oldnord. *Ingir*¹⁰), som synes at høre til det ældre navnelag i oldtiden og næppe levede ud over vikingetiden. *Hannestofte* (783) er vel dannet for skæmt af en, der i *Ingestofte* har set kvindenavnet Inge.

De andre landsbynavne og navne af samme rang på *-tofte* er følgende: *Gæltøfte* (789, nu *Rosenlund*) er fra gammel tid en herregård; navnet, som ældst skrives *Giallatøfte*, synes ved sit forled nærmest knyttet til gotiske og angelsaksiske ord, der har med kornets mejning at gøre¹⁴). I det mindste forekommer dette mig sandsynligere, end at det skulde stå i forbindelse med *gjalde*, larme. *Bartøfte* (711), større gård, måske af oldno. *barr*, korn, bygg. *Brandstøftegård* (nu lagt under *Berritsgård*, 785) har vel et personnavn til forled, *Brand* eller *Bram* (se *Brandstolpe*). *Halmtofte* (711), gård, af *halm* (vist nyere navn). *Hyldtofte* (752) ligger det nærmest at forklare af trænavnet *hyld*, og *Hyllekrog* er vel så kroen på Hyldtofte fæland, som i sin tid vist også har omfattet Saksfjed. *Kartøfte* (792) skrives i ældste Arkivreg. *Karltofte* og har vel altså fra først af heddet *Karletøfte*. *Kistöfte* (791) er vel en yngre udflytning; hvad forleddet er, kan jeg ikke sige, måske *Kærs*, da det udtales ligesom forleddet i *Kærstrup*. *Meltofte* (742) må efter ældre former at dømme betyde »mellemtøften«. *Pogemøsetøfte* (788, i matriklen 1844 *Pommerstøfte*) synes at være den rigtige form; det er en nyere udflytning, som har navn efter *Pogemosen* (*poge* el. *puge* = padde), som nævnes i matriklen 1664. *Riddertøfte* (712) er vel også nyere udflytning; navnet behøver ingen forklaring. *Skeltøfte* (en gård, 743, nævnes allerede 1440), måske af *skel*, markeskel, snarere dog af mandsnavnet *Skel*, se foran under *Skelstrup*. *Sjæltøfte* (754, nævnes 1397), som går ned til stranden, vist af *sjæl*, sælhund. Desuden findes *Tøfte* (761), *Tøftegård* (735).

I vangnavnene forekommer ofte *-toft* som efterled, og nogle af disse kan godt være ældgamle. En del af de ovennævnte er måske netop marknavne, der er overført til bebyggelser. Men om de egentlige bynavne, især sognebyernes, gælder vel endda, at de også som bebyggelsesnavne er meget gamle, og deres sproglige præg stemmer snarere med *-lev-* end med *-by-* og *-torp-*navnene.

Helt anderledes er det (ligesom på Falster) med navnene på *-ager*. *Amalienager* (714) viser straks, at det er helt nyt. *Galminager* (788), nu kun skovfogedhus under Hardenberg, må på den anden side være ret gammelt, da navnet Galmund allerede var sjældent i middelalderen. I reglen er forleddet

ikke noget mandsnavn, som *Gydeager* (787), *Hyldager* (754), *Langager* (722), *Sandager* (797), *Sidager* (716), *Strandagergård* (733). Også *Kastager* (736, af *kast* d. e.: dyng, sml. *vedkast*) og *Opager* (718) er let forståelige; *Hasagergård* (781) er næppe gammel, men navnet kan godt derfor være gammelt som marknavn, hvad jeg dog ikke ved. Gennemgående bærer navnene på *-ager* et præg, der snarere er yngre end ældre end navnene på *-thorp*. Ingen af dem er navn på en sogneby (sml. dog *Stadager* på Falster).

Endnu to navne på opdyrket jord bruges på Låland til dannelsen af bynavne, medens de ikke forekommer på Falster.

Fjælde (792) og sammensætningerne *Døllefjælde* (793) og *Højfjælde* (742) er et ord, som sjældent forekommer i danske navne. Kun et sted til, i Husumegnen, har vi ligesom på Låland tre sådanne navne, *Fjælde*, *Arnfjælde* og *Højfjælde*; *Fjælde* er, ligesom *Fjælde* og *Døllefjælde*, sogneby. At ordet er beslægtet med gl. sv. *urfjælder*, udskilt mark, og tysk *feld*, mark, kan der ikke være tvivl om. Hvad *Dølle* — 1401 *Dønæ* — er, ved jeg ikke¹³).

Langt almindeligere er *-mark*, *-marke*, som jo er et stadig levende ord. Sogne navn er *Stokkemarke* (725), vel marken med træstammerne, tømmerstokkene eller træstubbene. Let forståelige er navne som *Bjærgmark* (752, vel efter kæmpehøje), *Hvidstensmarken* (711), *Somark* (787). Formen *-marke* tyder åbenbart (ligesom i *Stokkemarke*) på gammel by, således *Højsmarke* el. *Høgsmarke* (733), V. J. *Høxmarc*, måske af fuglen *høg* eller mandsnavnet *Høg* (isl. *Haukr*), *Årsmarke* (nu Knuthenborg, 781) vist af mandsnavnet *År*, som i *Årsløv*, *Tjænnemarke* (725), V. J. *Thianæmarc*, vist af et ikke fundet olddansk *thian* tjæner, måske brugt som egen navn, *Skottemarke* (756), 1413 *Skaftemarcke*, af mandsnavnet *Skafte*¹²).

Navne på *sted* fandt vi ikke på Falster, når vi undtager det enestående *Tingsted*. Låland har en del flere, og af disse har *Halsted* (742), *Hillested* (766), *Radsted* (788, navnet *Rade* findes på den jyske Hjermindesten, Wimm.-Jac. nr. 24) og *Søllested* (721, sml. Søllerød og kvindenavnet *Sylfa* på den sjællandske Sandbysten, Wimm.-Jac. nr. 95) mands-

navn til forled ligesom flertallet af de danske landsbynavne på -sted. *Nysted* og fattiggårdsnavnet *Hvilested* (719) viser straks, at de hører andre tider til. *Gysted* el. *Jysted* (743) kunde nok have et mandsnavn (*Gøde*) til forled, men mon det ikke snarere skulde være »gydestedgårdene«, med nyere navnegivning efter en ældre vej? De tre sognebyer, vi endnu har tilbage, volder mere besvær. *Godsted* (796) har i den ældste (ikke særlig gamle) optegnelse ikke *d*, og forleddet er vel navnet *Goe*, som kendes fra nogle svenske runestene. *Tirsted* (763) er ganske enestående (de fire nordjyske Tisted har vist ikke gammelt *r*), og noget mandsnavn *Tir* kendes ikke, men der er heller intet andet ord, det med rimelighed kan bringes i forbindelse med. Om *Våbensted* (782) gælder det samme; her kan dog forleddet være ejeform fl. af *våben*, og ordet kan måske betyde samlingsplads for hæren, men sandsynligvis er dog *Wapnæ* et mandsnavn; det forekommer som tilnavn til en islandsk landnamsmand. *Dansted* og *Grimsted* synes at have *tved*, ikke *sted* som sidste led.

Byerne på *-lev* har, som sædvanlig, gamle mandsnavne til forled, således *Errindlev* (754, Næstvedbogen *Jarandalef*, af *Jarand*, isl. *Jörundr*), *Herredslev* (801, vist af *Hærrud*, isl. *Herraudr*), *Frejlev* (798, af *Fride* [m. kort *i*], som forekommer enkelte gange i dansk og svensk), *Købelev* (734, V. J. *Kæpælef* er vist skrivefejl, navnet *Køpe*, *Kaupe* er næsten udelukkende finsk-svensk i middelalderen), *Ullerslev* (724) og *Ø.* og *V. Ulslev* (795, 797), sml. Årb. 1920 s. 35, de to Ulslever kan dog også komme af *Ulv*; *Utterslev* (795, af *Ottar*).

Om der findes ægte navne på *-løse* på Låland er tvivlsomt. *Sandby-Lindelse* (733) er en ubetydelig bebyggelse, og ældre former af navnet kendes ikke, det kan være *Lindehals* el. *Lindenæs*. *Sløse* er næppe heller noget *-løse*, og det *Købelødse*, som har ligget i Sandby sogn, er vel snarest at tage sammen med *Tillise* og lign.

Af nyere oprindelse end disse er navnene på *-borg*. *Blåsenborg* (781) bærer i alle måder et nyt præg. *Engelborg* (fh. 733, på *Slotø*) har navn efter kong Hanses skib »Engelen«, *Guldborg* færgested (787) har heller ikke noget gammelt præg, *Knuthenborg* (781, det gamle Årsmarke) fik sit

navn 1714 efter ejeren, gehejmeråd Knuth, og *Vintersborg* (736, fh. *Utterslevgård*) 1673 efter ejeren, baron Winterfeldt. Ældre er *Ravnsborg* (731, tidligere også 744), snarere efter fuglen *ravn* end af mandsnavnet, og *Vesterborg* (743), og man har haft en tilsvarende *Østerborg*, som måske kan have været den samme som *Ravnsborg* (744).

Af de mange ejendomme på *-gård* bærer en del navn efter den by, de har afløst, som *Gammelgård* (719, *Gammelby*), *Bådesgård* (717, *Bådesby*); andre har navn efter stedet, som *Alsøgård* (757), *Havgård* (736, oprettet 1630), vel efter den lille skov, den ligger ved, og det samme gælder vel *Hovgård* (711), som tidligere (*Ældste Arkivreg.*) synes at være kaldt *Havrisgård*, *Hedegård* (736), *Holmegård* (732), *Lundegård* (732, nu *Christiansdal*, 751), *Mosegård* (716), *Saksfjedgård* (752), *Skovgård* (797), *Skovballegård* (735), *Strandgård* (733), *Søgård* (759, fh. 743), *Tvedegård* (737), *Østerskovgård* (715). *Cypressegård* (784) skal være forvansket af *Syvbjærgsgård* efter syv gravhøje, som lå på marken, og *Berritsgård* hedder i ældre tid *Bjæred*, et navn, vi senere skal vende tilbage til. *Ladegård* (732) var avlsgård til Nakskov slot (*Engelsborg*), *Kollegård* har formodentlig navn efter en kølle (maltovn), som har ligget der, *Lindegård* (715) efter lindetræer ved gården; *Duegård* (713), *Pallisgarde* (737, nævnes 1688), *Sannegård* (739), *Stensgård* (725, 733) og *Vibegård* (714) formodentlig efter deres ejere. *Nygård* (724, 744) behøver ingen forklaring.

Tryghus (713) er vist, efter udtalen at dømme, forvansking for *Tryhus* »tre huse« (*tre* hed i intetkøn *try*, og *hus* var i gammel tid ens i ental og flertal).

Nybygd (sål. 1379 og senere, nu alm. *Nøbbet*, 737) taler også for sig selv, men viser tillige, at *ny* bygd kan blive temmelig gammel uden at miste sit navn.

Løkke er et indgærdet stykke agerjord, vi træffer som forled hertil undertiden et mandsnavn, som *Bramsløkke* (794), måske også *Ørsløkke* (737, sml. *Ørslev*, saml. dog også *Ørs-holt* senere); undertiden et naturnavn, som *Havløkke* (737, 767, 768¹⁴), *Kildeløkke* (736), *Knubbeløkke* (712, sml. *Knub-beby*). *Røløkke* (734) har dette navn allerede i El. Gjøes

jordebog; forleddet er ikke klart, næppe *roe*, snarere *rå*, stang, f. eks. som skelmærke. *Rubbeløkke* (763) kan jeg intet gøre ved. *Tokkeløkke* (781) har været tokkejord, d. v. s. tildelt uden for den regelrette fordeling ved rebning.

Navne som *Høvænge* (795), *Præstevænge* (759) og *Stenvænge* (802) forklarer sig selv.

Ore i betydningen »udmark« har vi ikke blot i *Oreby*, men også i *Vantore* (802, V. J. *Wantæworæ*), hvis første led vi sagtens genfinder i navnet *Vantinge* (Skåne og Fyn). *Vold* i betydningen »slette« finder vi ikke i *Bremersvold*, bygget o. 1600, (754) og den nu forsvundne *Eriksvolde* (767), der bægge er herregårde og har haft volde om sig.

I navnene på *-have* har vi vel ikke egentlige minder om opdyrkning, men dog om menneskers tagen jorden i besiddelse. Betydningen af *have* har næsten altid (ligesom af *hage* på svensk) været »indhegnet skovlod«, og i mange tilfælde er disse navne endnu skovnavne. I andre tilfælde er skoven blevet ryddet og bebygget, og navnet er så gået over til bebyggelsen. Det eneste sognenavn er *Græshave* (717), som efter de gamle skrivemåders og udtalens vidnesbyrd (*Grøshave*) er et ældre *Grydeshage* eller *Grytshage*, måske af et ukendt mandsnavn⁴⁵), eller beslægtet med *grud*, grus. Mandsnavn finder vi ialfald i den tidligere gård *Truedshave* (1415 gård i Stødby, 715), formodentlig også i *Vålshave* (723), kvindenavn rimeligvis i *Ettehave* (791, *Etta* forekommer oftere i Skåne, *Etterup* både der og andensteds); nyere er *Ludvigshave* (743). Almindeligst har *haverne* navn efter stedets natur, således *Ellehave* (fh. 792), *Kamperhave* (791, vel efter »Kampersten«), *Orehave* (737, af *ore*, udmark, skovmark), *Pilehave* (716), *Råhave* (758, ældre *Rågehåve*, af fuglen *råge*), *Witha hage* (i Engebølle, 752, af *vide*, piletræ); eller af formålet for indhegningen, som *Bukkehave* (761), *Hestehave* (716, 723), *Kalvehave* (712, 801), *Kohave* (717, 723), *Skåningshave* (767) er måske en skov, som skal skånes og derfor er blevet indhegnet.

Kappel (712) har navn efter det kapel, som 1464 blev bygget her, og som senere blev sognekirke. *Herredskirke* (739) var mødestedet for herredets gejstlighed.

Rise mølle (733) har vel navn efter noget krat (ris), *Klakmølle* (752) er vist et øgenavn, som antyder, at det ikke altid gik så ordentligt til, og *Ventepose mølle* (782) tyder på en vis utålmodighed hos dem, der ikke »kom først til mølle«. I *Kikop* (782) har vi en af de bydemåder, der særlig er almindelige som kronavne. *Nøjsomhed* (733) er et typisk navn fra tiden omkring 1800 (gården er bygget som aftægtsgård til Frederiksdal), og *Fuglsang* (712, 789) er endelig et af de ikke særlig almindelige gamle poetiske navne.

Vi skal ligesom ved Falster slutte gennemgangen af de egentlige bygdnavne (og navne, der knytter sig til opdyrking, indhegning o. lign.) med de ældgamle navne på *-inge*. Af disse er ikke mindre end 8 navne på kirkebyer. *Bregninge* (799) og *Skørringe* (764) har navnefæller på Falster. *Arninge* (713) hører måske sammen med mandnavne som *Ørn*, *Arne*, *Gerringe* (763, udtalen tillader næppe *Gerrede*) med *Geir*, men bægge kan også afledes af de tilsvarende fællesnavne (*Arninge* også af *arinn* — sten). *Flinting* (789) sættes lettest i forbindelse med *flint*, flintesten, *Grænge* (789, 1476 *Graffvinge*) med *grav*, *Hejringe* (744) kendes der ingen former af fra så tidlig tid, at man kan sige noget om forleddet¹⁴⁾, *Hellinge* (742, V. J. *Hæluing*) måske af *halv*, *Krønge* (757, 1357 *Krøgingæ*) måske af *krog*, (måske egennavn), *Kættinge* (798) måske af et personnavn, *Skæmninge* (703, nu Maribo) måske af *skam*, kort, *Slemminge* (791, V. J. *Sclyming*) vist af et *slime*, dynd (beslægtet med *slim*), *Sædinge* (762, V. J. *Sæthyng*) måske af *sæd*, *Øllingsø* (717, 1447 *Yllingsø*) næppe af gudenavnet *Ull*. *Klyng* (715) hører næppe herhen, men er dog ikke helt nyt. *Juelinge* (742) er overført fra det østsjællandske herresæde af samme navn 1719, og dette er igen opkaldt efter ejeren, baron Juel-Vind (og vist med tilslutning til Jyllinge ved Roskilde fjord). Skovnavnet *Rosningen* (743) hører sikkert heller ikke til denne gruppe, så lidt som halvønavnet *Hummingen* (716). Om *Tving* i *Magletving* (743, der findes ikke noget Lille-tving) hører herhen, er på grund af mangel på former ældre end 1476 ikke til at afgøre.

Vi kommer nu til en række navne, hvis form tyder på, at

de er enkeltord, eller hvis efterled i alfald ikke er let at finde. *Alminde* (718) finder vi igen i et par jyske sognebyers navn, første del er måske trænavnet *alm*. *Danmare* (714) har man nylig villet forklare af nedertysk *dane*, lavning, og *mare*, sump, så det skulde være et tysk købmandsnavn¹⁷). Herimod taler dog dels, at det er en kirkeby, dels, at de ældste kendte skriftformer har *u* ikke *a* i første stavelse. *Fuglse* (756) skrives 1264 *Fughlæsø*, i V. J. skrives dels *Fughæl*, dels *Fughæls* herred, at ordet har med *fugl* at gøre, er rimeligt, men endelsen er ganske ubestemmelig. *Glukse* (716) er efter udtalen at dømme fremmed og hører måske til de vendiske navne. *Handermelle* (797) har vel ligesom *Flårupmelle* i samme sogn *mel*, sand, men hvad *Hander-* (*Hånner-*) er, ved jeg ikke. *Norre* (761, El. Gjões jb. *Norreg*) er måske *nord-höj*. *Skovlænge* (722) er måske *Skovlænding*, landstrækning langs med skoven.¹⁸)

Blans (725) har måske opr. endt på *næs* og kan måske være *Blangsnæs* af et mandsnavn, som også findes i *Blangselv*, *Blangstrup*. *Emsby* eller *Em* (713), i middelalderen skrevet *Øom*, er vel dativ flertal af *ø*, egl. på *øerne*; men det ligger for øvrigt ligeså nær at forklare det som sammensætning af *ø* og *hem* i betydningen by, hjemsted; de tilsvarende nævnte byer, *Øm* i Syv sogn ved Roskilde, *Emborg* : *Mossø*, *Em* i Vensyssel og på Mors ligger alle omgivne af vand- eller engstrækninger ligesom det lålandske. *Gurreby* (723) har to navnefæller på Sjælland; ordet *Gurve* hører til de uddøde ord allerede før den ældste nordiske optegnelse af sproget; det kan være beslægtet med gr. *chorax*, pæl, lat. *furca*, gavl, galge, altså betyde *pæleværk*. *Hjælm* (787) beslægtet med *holm* og det jyske *-hille* (*höj*) i stednavne, om en *ø* eller halvø, der hæver sig op. *Krangerne* (744) vel beslægtet med (om)*kring* og svensk *krångla*, om udviklede forhold. *Læsø* (711) synes efter formen *Lætæs* i V. J. at dømme ikke at have haft *-ø* fra først af, men hvad *Lætæs* ellers skal være, ved jeg ikke. *Musse* (794), V. J. *Mossæ* hæreth (2 gange), er vist *mose*, til trods for *ss*, og byen har så fået navn af herredskirken (ligesom vistnok *Fuglse*). *Ore* (713) har vi allerede truffet i *Oreby* og *Vantore*. *Ryde* (719) er i

slægt med *rod*, rydning, men en anden ordform, som ofte findes som selvstændigt navn. *Rå* (768), formen stemmer med udtalen bedre end den sent middelalderlige form *Roe* — jeg kan ingen rimelig forklaring give af navnet, og det samme gælder *Sløse* (797), der næppe er en dannelse på *-løse*. *Tvede* (737, 742) er et velkendt ord i nordiske stednavne og synes at betegne et naturligt afgrænset stykke græsland, enten mellem skove eller vandløb. Sammensætninger med *-thwet* som sidste led kommer vi siden til. *Urne* (737) synes at betyde skov, skovmark, altså væsentlig det samme som *ore*, som det dog næppe er beslægtet med; det mest kendte Urne lå i Sønderjylland, hvor Urnehoved ting blev holdt.

En del navne på Låland regnes med større eller mindre sandsynlighed for oprindelig v e n d i s k e. De har et lignende udseende som de falsterske *Korselitse* og *Jerlitse*⁴⁸) (833). Endelsen er i lålandsk som regel stærkt afsnubbet, så man tit kan være i tvivl, om den virkelig er der. Navnene, der kan være tale om, er *Bilse* mølle (755), *Binsegård* (766), *Glukse* (716), *Kramse* (716), *Kudise* (713), *Købeløse* (fh. 733), *Revese* (715), *Tillise* (715) og *Tramnese* (712). Af nogle af dem, som *Kudise* og *Tillise*, findes ældre skrivemåder på *-itze*, men mere betyder det, at de alle med undtagelse af *Binsegård* ligger omkring de to sydvestlige fjorde og temmelig samlede. *Sikkert* vendiske er de dog ingenlunde, den nylig fremsatte tydning af *Kramse* som *Kram-næs*, næsset med kramboderne, har megen sandsynlighed for sig.⁴⁷)

En række navne ender på *-ed* og *-et*. En gruppe af disse har vi behandlet ovenfor (de på *-sted*), de øvrige falder i flere grupper. Da et *t* el. *d* er blevet stumt i lålandsk sidst i ordet, kan det tænkes, at et *-t* eller *-d* er falsk tilføjlet, eller at det er en senere tilkommen bestemthedsendelse (sml. Årb. 1920 s. 39). Herhen hørende tilfælde er vist *Holet* (763—765), hullet, lavning (?), *Viet* (763), vist *vide* d. v. s. pileplantning, ligesom *Pilet* (755), *Birket* (744, fh. 789, jfr. Årb. 1920 s. 39), *Bøget* (798), *Bøjet* (736). Anderledes er det med *Landet* (718); kirken hedder i ældre tid *Landekirke*, den er en af Lålands få granitkirker, altså vel en af de ældste, desuden stor, skönt sognet er af de mindste (för nedbrydelsen af Ågeby

kirke). Ingen landsby bærer samme navn som kirken, og alt tyder på, at denne har indtaget en lignende stilling som Herredskirke, og at den derfor er blevet kaldet *Landekirke*.

Et par navne indeholder måske *-rød* i svækket form. Særlig sandsynligt er dette for *Berritsgård* (785), hvis gamle form *Byæræth* (1397) minder meget om skånsk *Bjerrød*, som vist er et *Biara-rudh*, med personnavn til forled. Måske *Håred* (766, 1362 *Hareth*) har det på samme måde.

I nogle har vi *-with*, *-ved*, d. v. s. skov, sål. i *Sangswith* V. J.²⁰ og i *Avnede* (724, V. J. *Agnwith*), måske også i *Ulledede* (756).

I andre har vi *-thwet*, *-tved*, som i *Dansted* (761, El. Gjøe *Danstuid*) og *Grimsted* (733, nu Frederiksdal, 1305 *Griims-thueet*) af mandsnavnene *Dan* og *Grim*. Med rimelighed hører herhen også *Abed* (725, af abbede-tved), *Maglemær* (781) med *Merritskov*; i en sen afskrift af et gammelt dokument skrives navnet *Merethweth*, som jeg snarest vil tolke *mæretved* d. v. s. hoppemarken, af *mær* (isl. *merr*), en hoppe. *Lindet* (744) er vel Lind-ved eller Linde-tved, *Bönnet* (743) bønne-tved, *Løjet* (725) løg-tved, *Langet* (767, 788, 793) lange-ved eller lange-tved.

Hvad *Darket* (752) er, kan jeg intet oplyse om, *Hejrede* er sikkert fejl for *Hejringe*, *Dybede* el. *Dybet* havn har vist heller ikke noget ægte *-ed* el. *-et*. Om *Nøbbet* er der allerede talt ovenfor.

Med ordene på *-ved* var vi allerede inde på de egentlige skovnavne.

En særstilling blandt disse indtager navnene på *-lund* (*-lunde*). Nogle af disse navne er gamle, deriblandt 5 sogne-navne. I *Gloslunde* (716) har vi formodentlig ligesom i Glostrup et mandsnavn som forled²¹). *Harpelunde* (733, V. J. *Harpelund*) må vel, hvor underligt det lyder, være sammensat med *harpe*. I *Horselunde* (737) har man, vist ikke uden grund, villet finde *hors*, d. v. s. hesten som offerdyr, og det er vel muligt, at også harpen har haft med gudsdyrkelsen at gøre. *Nordlunde* (738—742) kan næppe have noget med *nord*, verdenshjørnet, at gøre, ikke mindst fordi det ligger sønden for den nærmeste gamle »lund«, Horslunde; men

hvad *nor-* så er, tør jeg intet sige om (*d* synes slet ingen hjemmel at have, og naturforholdene på denne egn er åbenbart så forandrede, at de ingen oplysning giver). *Nebbelunde* (761) har vist sit navn efter sin beliggenhed på en *nebbe*, et næs ud mellem kærene. *Rågelunde* (798, V. J. *Rokælund*) har fuglen *råge* (isl. *hrokr*) til forled. *Skibelund* (716, endnu kendt for 150 år siden, V. J. *Skipælund*) af *skib*; byen må vel have ligget ned mod Rødby fjord. Og endelig har vi *Torsslunde* (753), som tydeligt nok har været en hellig lund, viet til tordenguden *Tor* (derimod er *Torslunde* (734) kun nogle husmandshuse, og navnet er snarest overført fra det gamle *Torsslunde*).

Men ved siden af disse gamle navne på *-lund* er der en mængde ny. Forholdsviis gammelt er *Rosenlund* (789) fh. Gæltøfte, som 1638 er opnævnt efter Palle *Rosenkrantz*. *Knuthenlund* (725), fh. Bregerup, 1729 efter grev Knuth, *Idalund* (788) o. 1800 efter arvingen til grevskabet Hardenberg-Reventlow. Til disse ny navne hører også sådanne som *Arvelund*, *Provstelund*, *Lidenlund* (731), *Magelund* (733, mageskiftet?), *Karletund* (739, efter Karleby), *Sejlerlund* (735, større selvejergård, med skoven *Hjortelund*, hvor der ikke findes hjorte), *Charlottenlund* (714), *Hedvigslund* (795) og skoven *Benedictes Lund* (743, efter grevinde B. Reventlow o. 1820).

Navnene på *-skov* er ikke nær så mærkelige. Købstadnavnet *Nakskov* og sognenavnet *Vestenskov* vidner bægge om gammelt skovland østenom Nakskov fjord. *Nakskov* (V. J. *Nacascogh*) må vel være »skoven på nakken«, nakke her i samme betydning som næs. *Vårskov* (768) kan jeg intet sikkert sige om, og de øvrige navne på *-skov* taler for sig selv, således *Magleskov* (714), *Bøgeskov* (743, 735), *Hesselskovgård* (fh. 788), *Bulskov* (739, 742), *Krageskov* (733), *Rågeskov* (715), *Paddeskov* (754), *Bjærgeskov* (718), *Bækkeskov* (798), *Kirkeskov* (756) og *Prierskov* (789), d. v. s. priorens skov.

Holt betegner en lille skov, lund el. lign.; hertil *Holtegård* (759) og en del sammensatte navne, *Bøgholt* (fh. 737), *Hjælmholt* (744), *Koholt* (768), *Ravnsholt* (737, snarest af mandnavnet Ravn), *Søholt* (757), *Tømmerholt* skov (789),

Ugleholt (725, byen er gået op i Knuthenlund), *Ørsholt* skovfagedhus (725), vist af *ør*, grus, gruset strand.

Marne (733) synes også at betyde skov, men jeg kan ikke henføre det til noget kendt ord.

Et navn på skov, som findes flere steder på Låland, er *rod*, vi har *Roden* (802), *Rodsnæs* (743), *Nørrerod* (743) og vist flere sammensætninger. Hvorledes det hænger sammen med dette ord, kan jeg ikke oplyse, men betydningen synes at være sikker.

En anden række navne knytter sig til former i jordfladen. Herhen hører *-balle* (ældre *balg*), som ofte sammenblandes med *-bølle*, men som betyder højere liggende flade, hyppigt bevokset med skov. Vi har her navne som *Bispeballe* (736), *Katteballe* (711), *Skovballe* (735), *Suderballe* (713, *suder*, skomager), *Østerballe* (734). — *Banke* har vi i *Borgbanken* (743) og *Stibanken* (719). — *Røgle*, dyng, i *Stenrølle* (754). *Høj* vist kun i ny gårdsnavne som *Louisehøj* (795), *Vilhelmshøj* (721), medens det ældre navn på høj (også kæmpehøj) ser ud til at have været *bjærg*²²). Et gammelt navn af denne gruppe er *Rugbjærg*, som er blevet omlavet til *Rudbjærg*, fordi gården i det 16.—17. årh. tilhørte familien *Rud*. De andre er *Brydebjærg* (801) — hvad er første led? det udtales ikke som i *Brydebølle* —, *Gyldenbjærg* (714), *Jordbjærg* (712), *Lerbjærggård* (768), *Maglebjærg* (765), *Rosenbjærg* (715, gl. arvefæstegård), *Sandbjærg* (741), *Svinsbjærg* (737) og *Tjørnebjærg* (716). Desuden det fra Tyskland indførte *Hardenberg* (788) og de tyskformede navne *Alleenberg* (736) og *Marienberg* (734).

Til disse sidste svarer nærmest en del gårdsnavne på *-dal* fra ny tid, alle med et ungt personnavn som forled: *Christiansdal* (732; 1743, fh. Lundegård), *Frederiksdal* (733; o. 1760, fh. Grimsted), *Katrinedal* (734), *Mariendal* (733), *Sophie(n)dal* (733, 736), *Ulriksdal* (796; Ulrik v. Lützw 1714).

Låland har mange næs, men har før i tiden haft endda flere, idet vandet nu på adskillige steder er udtørret mellem fremspringende punkter. Et ejendommeligt næsnavn er *Albuen*, som har navn af sin særlige form.

Efterleddet *-næs* har vi sandsynligvis i følgende: *Bjærnæs*

(755) ældre *Biarchnes*, *Biærknes*, af *bjærk*, birk. *Helnæs* (732), trods sideformen *Hellernæs* vist *Helgenæs*, det hellige næs. *Kragenæs* (744), af fuglen *krage*. *Kældernæs* (725) minder om det islandske *Kjalarnes* (køl-næs), men ingen ældre former viser, om der er nogen rimelighed for, at det er samme ord. Om *Lindelse* (733) er talt foran. *Reersnæs* (768) har nok et mandsnavn til forled, ligesom *Tågense* (802) af *Tokenæs*. *Savnse* (711) er snarest (sml. den gamle form *Sauænes* fra 1277) »det fugtige næs«. *Slette(r)-næs* (733) er vel »det flade næs«. *Stokkenæs* (725) slutter sig til *Stokkemark*, sognebyens navn. *Strug(er)næs* (754), af *strug*, landstrækning? *Tårs* (733, 785) vel af *torn*-næs. *Vesternæs* (712) af verdenshjørnet. *Vignæs* (786) hører sammen med *Vigsø*, og vi skal komme tilbage til navnene ved dette.

Andre benævnelser på odder og udskydende landsdele har vi i *Revshale* (703), *Bjælkehoved* (736), *Korsnakke* (733), hvor der vel i gammel tid har stået et kors, *Saksfjed* (752), hvor forleddet vel er mandsnavn, og efterleddet betegner en sid og fugtig slette, og *Kragør* (744) — *ør* er jo strand, strandgrus.

At vi på Låland har mange navne, der viser hen til fugtig jord, er rimeligt. På *-kær* har vi *Horskær* (754). Endvidere *Birkemosegård* (735), *Damsmosegård* (781, af *dam*, opdæmning), *Grydemose* (771, på grund af grydeform?), *Kalvemosegård* (fh. 744), *Kragemose* (742), *Lomose huse* (781, måske *lodmosen*, den i lodder fordelte mose), *Nissemose* (725 — efter *nissen*?), *Pogemose* (788, se under *-tofte*). Et hyppigt lålandsk navn på *kær* er *lung*, som *Lungen* (725), *Kirkelung*, *Møllelung* (744), *Stilungerne* (794); hertil hører vel også *Kolding vænge* (765, d. v. s. *Kolung*). Et andet ord herfor er *mæde*, som vi måske har i det ene *Majbølle*; vi har det også i *Snavelsmad* (722), hvor jeg ikke kan forklare forleddet, og i *Musse mæder* (794). Endelig har vi naturligvis *eng* som i *Sundengen* (711) og *Saltengen* (735).

Vandløb og lignende er ikke stærkt fremtrædende på Låland, men har dog givet navn til nogle bebyggelser. Vi træffer *bæk* i *Rørbæk* (784) og en del bæknævne. *Sø* har vi i *Sø-*

mod (796) d. v. s. sammenstødet af søerne, og i *Langesø* (743, søen er nu udtørret), *Alsø* (756, 757), måske »hovedsøen«, *adelsø*, og *Bursø* (759) ældre *Burgsjø*, måske et ældre navn til Søndersø (efter den borg, som lå på Borgø, i Engestofte sogn) eller til Føllerupgård.

Af *vigenes* navne er de fleste lidet mærkelige. *Saltvig* (725) antyder vel, at her har været saltboder. *Hildesvig* (786) har et mandnavn til forled, hvis navnet er gammelt. Mærkeligst er *Onsevig* (735), som vist er *Odins vig*, og *Torrig* (744), der sikkert synes at bære *Tors* navn (uden *s*).

Der er mange øer og holme omkring Låland og i søerne, men der har været mange flere, som nu ved udtørring er blevet landfaste. Da disse har beholdt deres gamle navne, tager vi dem her sammen med de andre ønavne.

Nogle har særegne navne, som *St.* og *L. Brundrag* (755, nu landfaste), hvor *drag* betegner »langstrakt ø, holm« snarere end »smal landtange«. En lang, buet ø hedder *Hyllekrog* (752), måske af *hyld*, og udenfor dennes spids ligger en lille holm, der hedder *Nakken*, et navn, vi tidligere har fundet brugt om fremskydende kystpartier. *Langeland* (757) hedder en lille langagtig ø i Maribo sø, og *Lang* (763) er nu landfast ligesom *Langø* (712); en af disse er den »større *Lang*«, som nævnes i V. J.s Øliste. To øer bærer tilføjelsen *höje*, *Enehöje* (733)²³, der hæver sig 16 meter op af Nakskov fjord, og *Lundehöje* (754, nu landfast, og måske ingen ø).

Med endelsen *-ø* har vi mange, nogle har navn efter deres bevoksning, som *Askø* (718, 757, 772), *Bogø* (712), *Lindø* (757, 796), måske *Ydø* (712, hvis den er den samme, som kaldes *Ekø* i V. J.). Andre har navn efter bebyggelse, som *Borgø* (783), *Slotø* (733), eller efter deres form, som *Fæmø* (771), vist fordi den er spaltet i 5 dele, *Lilleø* (772), *Ryggørup* (789), *Vejlø* (711, 733, af *vejle*, vadested). Efter deres ejere nævnes *Bispens ø* (796), *Reersø* (784), *Stensø* (711).

Fejø synes fra først af at hedde *Fæø* og have navn af, at kvæg blev sat derud på græs. *Rågø* er vist *rå-ø*, af rådyr. *Kalvø* (785) og *Vejrø* (769) kan tolkes på samme måde (af *kalv* og *væder*), og denne tolkning er vist her den rimeligste. *Hæsø* (765) kan måske have navn af høhæs, men måske sku-

ler der sig snarere en ejers navn i forleddet. *Skalø* (769) kan jeg intet gøre ud af, og *Vigsø* (786) må høre sammen med *Vignæs*, men hvoraf har de så navn? Der er kun et nordisk ord, der lydligt tilfredsstiller, og det er *vig* (med langt *i*), kamp, drab, og selv med dette stemmer nutidsudtalen dårligt nok. I V. J. er bægge navnene forskrevne (til *Wyrnæs* og *Wiskø*), men viser dog *i* i første stavelse (om det er kort eller langt, kan vi ikke se), nutidsudtalen viser snarest tilbage til kort *i*, men *vig* har langt *i*. Imidlertid er der intet andet at foreslå i stedet; *vik* (havvig) går ikke an, da det som hunkönsord ikke kan få *-s* i ejeform.

Ønavnene på *-holm* kan til første led have en egenskab, som *Langholm* (714), *Lilleholm*, *Magleholm* (716), eller en bevoksning, som *Egholm* (737), *Hyldeholm* (754), *Lindholm* (725), *Tjörneholm* (754), eller dyrenavn som *Kalveholm* (754, 797), *Svinholm* (731); noget afvigende er *Pramsholm* (731, nu Lillelund), *Barneholm*, *Bondeholm*, *Skinderholm* el. *Smedeholm* (alle 711). *Krukholm* (731) kan ikke ligefrem hænges sammen med det gamle *Kruxbole*, men har vel *krukke* til forled. *Kuddeholm* (også *Hesteholm*, 732), *Kåreholm* (711), *Rommerholm* (733) og *Vensholm* (733) kan jeg ikke forklare.

Gammelholm (789) er en gammel borgplads med vandgrave om, altså for så vidt en virkelig holm. Der er også en del andre steder, som har navn på *-holm*, uden at det er det vigtigste ved dem, at de er øer.

De to ældst kendte navne af den slags er *Alholm* (af *ål*, 802) og *Bandholm* (middelald. *Bangendeholm*, måske af *bange* — larme, bruse), der bægge kendes i 14. årh. *Lungholm* (755) hører til en stor familie, idet det i 16.—17. årh. var mode at kalde herregårde noget på *-holm* med hentydning til ejerens navn; gården er opkaldt kort efter 1600 efter El. *Lunge*, gifte med ejeren, Palle Rosenkrantz (sml. Rosenlund). *Sparresholm* (718) kunde høre til samme familie, men navnet er ret usikkert. *Sæbyholm* (742) afløste først o. 1670 det ældre *Sæbygård*, medens *Fritzholm* (711) allerede o. 1630 havde fået navn efter *Fritz* von Barnewitz. *Egholm* (801) er først blevet til o. 1700, men hører i sin form til naturnavnene.

Endnu kan til sidst nævnes nogle nyere gårdnavne, på -*minde* som *Bøllesminde* (725) efter legatstifteren proprietær Bølle, *Christiansminde* (793), *Frederiksminde* (735), *Frihedsminde* (764), en Reventlowsk parcelgård, der sagtens skal minde om stavnsbåndets løsning, *Gabrielsminde* (717), *Idasminde* (734), *Juelsminde* (733), *Katrinesminde* (737), *Laurentzesminde* (733), *Marthasminde* (734), *Neergaardsminde* (715), *Steffensminde* (733). Taknemmelighed udtrykker navne som *Adamsgave* (732) og *Gottesgabe* (712, vundet i lotteri 1723). Selvbevidsthed mærker man i *Gammeleje* (739), som er dannet om en gammel selvejergård. *Christianssæde* (764) er dannet — som passelig beskedent navn for et herresæde —, da gårdens tidligere navn *Christiansborg* 1741 måtte afløses af et andet, fordi Københavns slot da fik dette navn og naturligvis ikke kunde tåle navnebrødre.

* * *

Sognene (sml. Årb. 1920 s. 42) er betegnede ved tal, således:

703 Maribo. 704 Nakskov. 705 Sakskøbing. 706 Rødby. 707 Nysted.

710 *Sønder herred*. 711 Vestenskov. 712 Kappel. 713 Arninge. 714 Danmære. 715 Tillise. 716 Gloslunde. 717 Græshave. 718 Landet. 719 Ryde. 721 Søllested. 722 Skovlænge. 723 Gurreby. 724 Avnede. 725 Stokkemærke.

730 *Nørre herred*. 731 Nakskov lands. 732 Branderslev. 733 Sandby. 734 Købelev. 735 Vindeby. 736 Utterslev. 737 Horslunde. 738 Nordlunde. 739 Herredskirke. 741 Løjtofte. 742 Halsted. 743 Vesterborg. 744 Birket.

750 *Fuglse herred*. 751 Ringsebølle. 752 Tågerup. 753 Torslunde. 754 Errindlev. 755 Olstrup. 756 Fuglse. 757 Krønge. 758 Holeby. 759 Bursø. 761 Nebbelunde. 762 Sædinge. 763 Tirsted. 764 Skørringe. 765 Vejleby. 766 Hillested. 767 Østofte. 768 Bandholm. 769 Fejø. 771 Fæmø. 772 Askø.

780 *Musse herred*. 781 Hunseby. 782 Våbensted. 783 Engestofte. 784 Sakskøbing lands. 785 Tårs. 786 Vignæs. 787 Majbølle. 788 Radsted. 789 Toreby. 791 Slem-

minge. 792 Fjælde. 793 Døllefjælde. 794 Musse. 795 Ø. Ulslev. 796 Godsted. 797 V. Ulslev. 798 Kettinge. 799 Bregninge. 801 Herridslev. 802 Nysted landsogn.

Noter.

¹⁾ *Bramsthorp* står i Lålandslisten under Musse herred mellem Rørbæk og Oreby, så det synes at måtte være *Brandstolpe* i Slemminge s. (791), ikke *Brandstrup* (Brandstolpe) i Tirsted s. (763), Fuglse herred. På den anden side angives der en sideform *Bramstofte* til 791; denne er dog vist upålidelig, men *Brandstolpe* (791) er en ubetydelig by, som hører til Store Slemminge ejerlav og først omtales i de nyeste matrikler. Der kan dog tænkes at være foregået forskydninger i tidernes løb, og for navnenes forståelse er det ligegyldigt, da de synes at være ganske ens. Mandsnavnet *Bram* findes på den skånske Krageholm-sten.

²⁾ Et mandsnavn *Bøse* forudsættes ikke blot her og i *Bøsserup*, Egebjærg s., Ods herred og tre sydsånske *Bösarp*, men findes også både i Løgumklosters dødebog og i et vestgøtisk dokument fra 1291. Det kan ikke godt være det samme som det *Bose*, vi har i det falsteriske *Bosæthorp* (Årb. 1920 s. 26).

³⁾ 1264 *Floretorp*, *Flore* forekommer som mandsnavn i Flensborg 1450.

⁴⁾ Mandsnavnet *Kære* (ældre *Kærer*) findes et par gange i dansk og svensk (som *Kæresön*) omkring år 1400, og det ligger nærmest at antage dette som forled i *Kærstrup* her og et par steder i Sønderjylland, tre *Kärstorp* i Skåne, *Kærestrup* i Vinkel s. v. Viborg, *Kæstrup* i Heltborg s. i Ty.

⁵⁾ Mandsnavnet *Laghe* (Lave) er meget alm. i dansk, og det findes igen i et par sydyske landsbynavne, *Lovrup* i Døstrup s. syd for Ribe og *Lavrup* i Gørding s. og herred; udtalen af det lålandske navn (*Laurbe*) taler afgjort for denne tolkning. Tre skånske *Laveröd* støtter tolkningen. *Malstrupgård* i Våbensted s. er måske et ægte gammelt navn, trods de meget afvigende ældre former, og i så fald med mandsnavnet *Malte* som forled.

⁶⁾ Et mandsnavn *Puke* findes adskillige gange på svensk; *Pugerup* i Skåne må være samme navn.

⁷⁾ Navnet er usikkert, idet matr. 1664 har *Tiustrup*, men Matr. 1688 *Tygestrup*. Bægge former findes andensteds i landet. Selve mandsnavnet *Tyge* er ikke klart med hensyn til sin oprindelse. Medens det svenske mandsnavn *Tyke* bøjes svagt, har det danske *-s* i ejeform, og dette tyder nærmest på, at det er opstået af et navn på *-ger*, nærmest ligger *Thiudger*, som er ophavet til det i Jylland ret

almindelige *Tøger*. Imod denne forklaring taler den gennemgående skrivemåde med *T* (ikke *Th*) og *k*. Et *Tjustrup* el. *Tystrup* af ældre *Thiufsthorp* findes et par steder i Skåne og tre steder på Sjælland; at et sådant navn (Tyvs-torp) har kunnet godkendes af beboerne, er mærkeligt og vidner atter om vore forfædres mærkelige fordomsfrihed, sml. Årb. 1920 s. 32.

⁸⁾ Man kunde tænke sig, at der på oldlåndsk var opstået en nydannet ejeform i flertal af de svagtbojede hankøns-navneord. Den alm. udvikling i nordisk er, at disse i nævneform får et *-r* tilføjet (ligesom andre hankønsord), og at de mister det *n*, som opr. stod foran *a* i ejeform. Der er imidlertid intet i vejen for, at ejeformen kunde være gjort mere kendelig ved indføjelse af et *s* (noget lignende er sket i total (dualis) på sanskrit), og vi vilde da få former som *rinska* (til *rinki*, kæmpe) sml. isl. *rekkjar*, *skotsa* (til *skoti*, skytte, sml. isl. *andskoti*), *huntsa* (til et *hunti*, jæger, ikke kendt i nordisk, men oldeng. *hunta*), og så vilde former som *Rinkse-by*, *-bølle*, *Skotse-bølle*, *Huntse-by* (*Hunzeby* 1339) være let forståelige. Men — en sådan ejeform er aldeles ukendt i de nordiske sprog, og det er derfor meget dristigt at forudsætte den. (At *Rinkseby* har haft *k* foran *s*, synes med sikkerhed at fræmgå af de gamle former, hvor forskrevne de end ellers er.)

⁹⁾ *Wyndesæby* og *Brytisæby* i V. J. har O. Nielsen ment var det nuværende Vindeby; dette var ganske vist 1571 delt i 3 tredinger, men ingen af disse har noget Sæby-navn (Skovballe, Sønder og Øster treding, se Aarb. f. nord. Oldk. 1918 s. 198), og nogen sær, der kunde give anledning til navnet synes der heller ikke at være. Snarere har H. Larsen (anf. st. s. 196) med rette i dem set N. og S. Sæby, som nu er gået op i Sæbyholm (742). Om forledet i *Brytisæby* se ved *Brydebølle*.

¹⁰⁾ Sml. Bugge, Norges Indskr. med ældre Runer I s. 66.

¹¹⁾ Gotisk *giltha*, kornsegl, vilde helt dække forledet lydligt; fra samme oprindelse stammer vist angelsaksisk *gielm*, neg.

¹²⁾ Da oldsvenske stednavne tyder på, at der har været et mandsnavn *Stokke*, er der en mulighed for, at alle de gamle lålandske landsbynavne på *-marke* har et mandsnavn til forled. I så fald vil de nærmest gå ind sammen med grupperne *-sted* og *-lev*, ligesom *-tofte*.

¹³⁾ Derimod har vi det tyske *-feld* i *Christinefeld* (717). (Egentlig er der vel 4 herhen hørende navne ved Husum, da *Ostenfeld* vist er en fortyasket form af et sådant navn).

¹⁴⁾ *Havløkke* i Østofte og Bandholm sogne kaldes i matriklerne stadig *Haverløkke*, og forledet er måske egentlig *havre*, så meget mere som den ikke går umiddelbart ned til stranden.

¹⁵⁾ Sml. også *Grødersby* i Sydslesvig.

¹⁶⁾ Et vestgøtisk *Hågrunge*, som kan være samme navn, mener Hellquist kommer af et mandsnavn.

¹⁷⁾ V. Brøndal i Danske Studier 1920 s. 31 flg.

¹⁸⁾ Sml. jysk *Skofflending* 1467, O. Nielsen i Blandinger I, 333.

¹⁹⁾ *Jerlitse* er nu en mindre gård, men har forhen været større.

²⁰⁾ Om *Sangswith* er det samme som *Savnse*, er meget tvivlsomt. *Savnse* kaldes allerede 1277 *Savænes*, og det er et næs. Af pladsen i V. J. kan intet slttes om, hvor på Låland Sangswith lå, men det har snarest været en stor vild skov, og en sådan får bedre plads på en hel anden kant af Låland, på Vignæs eller på Frejlev-halvøen, snarest det sidste sted, hvor *Fuglsang* kan være et senere navn på samme skov.

²¹⁾ Udtalen *Gløslunde*, som dog ikke har støtte i gamle former, kunde ellers lede tanken hen på isl. *glys* — glimmer, pynt.

²²⁾ Ældre er dog vel *Grydehøj* (768), enten af *grud*, d. v. s. grus, sten, eller på grund af en grydeformet indsænkning i toppen.

²³⁾ Trods den nyere udtale (*Jenhøj*) er vist formen i V. J., *Ønæhøghæ*, ægte. Den rimeligste forklaring er, at det er en gammel hensynsform (dativ) *Ønni høghu* (bægge ø lange), med udeladt forholdsord («på den høje ø»). En sådan hyppig brug af dativform, som efterhånden har fortrængt nævneformen (nominativ), synes at have været almindelig i stednavne og ligger til grund for nogle navne på *-um* (*-m*, se *Em*) og vist også for det *-e* vi finder i de gamle navne på *-mark*, *-lund* og *-torp*.

Fortidens Arbejdsmaader og Arbejdsredskaber paa Nordfalster.

Af *Jens C. J. Stub.*

III. Høsten.

Arbejdet med Hegnene var forbi henimod Midten af April Maaned. Saa kom Saatiden og lagde Beslag paa Arbejdskraften.

Nu har det været min Plan i disse Meddelelser om Fortidens Arbejdsmetoder og Arbejdsredskaber kun at berette om det, som jeg selv har kendt, og det, som har været i Brug i min Tid. Derfor har jeg ikke noget at berette om Saatiden. Saa langt jeg kan huske tilbage, har man til Behandling af Jorden brugt de samme Metoder og de samme Redskaber, som bruges endnu. Man pløjer, harver og tromler, og Ploven, Harven og Tromlen er de samme som for 50 Aar siden. Redskaberne er blevet forbedrede, men Grundtypen for disse er den samme. Hjulploven var overalt afløst af Svingploven før min Tid, og Svenskharven var indført overalt. Plovaasen og Plovstjertene saavel som Harvebullene og Tromleblokkene og Tromleladet var af Træ; nu er alt af Jern; det er den væsentligste Forskel paa før og nu, hvad Redskaberne angaar.

Høstmaaden er derimod en helt anden end før, og Høstredskaberne er for en Del ogsaa helt andre.

Den Maade, man nu binder Kornet op paa, er vistnok lært af indvandrede Holstenere og Meklenborgere; derfor kaldes det ikke saa sjældent af ældre Folk at tyske Kornet op, naar det blev bundet op, som man nu bruger det; almindelig kaldes det at »stue«¹⁾ det op. Forhen bandt man Kornet op i store Neg — 3 eller 4 Gange saa store som dem, man bruger nu. Disse kaldes heller ikke Neg, men Stu'er.

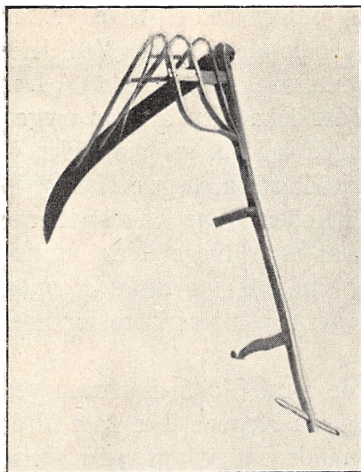
For at binde de store Neg maatte man have lange Baand, og det blev da en af Forberedelserne til Høsten at »sno Baand«. Et saadant Halmbaand var ca. 1,5 m langt, og Tykkelsen var omkring ved 12 cm i Omkreds. Man snoede Baandene enten ved Hjælp af et »Snotøj« eller en »Baandmølle«. Snotøjet bestod af et Sving som f. Eks. en almindelig Slibestensakse; det var af Træ. Der blev boret et Hul i en Stolpe imellem Loen og Laden saa stort, at Snotøjet frit kunde gaa rundt i det, og der stak man Snotøjets Akse igennem saaledes, at Svinget med Haandtaget vendte ind i Laden. Der skulde to Personer til at sno Baand med et saadant Apparat. Den, som skulde dreje Indretningen, sad eller stod altsaa i Laden; den, som skulde passe Halmen, stod paa Loen. Halmen blev sat fast paa Aksen ved Hjælp af en Pind igennem denne; naar Halmbaandet var færdigt, trak man denne Pind ud og kunde da smøge Halmbaandet af Snotøjet.

Baandmøllen bestod enten af et gammelt Hjul fra Svingplovenes Tid eller af 2 Stykker Træ, der var slaaget sammen i Form af 4 Møllevinger. Der var den Fordel ved at bruge dette Redskab, at der kun behøvedes een Mand eller Kvinde til at betjene det. Paa en af Hjulegerne eller paa en af Møllevingerne var anbragt en Krog, hvori man fastgjorde Halmen. Naar man saa stod lidt skraas for Møllen, kunde man sætte den i Bevægelse med Halmbaandet, med det samme man passede Snoningen. Til Baandene kunde man kun bruge Langhalm af Rug. Idet Baandet blev taget af Snotøjet eller Møllen, lagde man det dobbelt, og det snoede sig da sammen, som naar man snor et Sejlgarnsbaand stærkt og derefter lægger det sammen. Baandene blev lagt i Knipper paa 3 Traver²⁾ i hvert.

Af Redskaber, der brugtes i Høsten, var der først Mejetøjet. Et saadant findes vel endnu paa de fleste Gaarde, men er gerne i en noget mishandlet Forfatning. Nu bruges det kun til at meje en Mod med, for at Mejemaskinen kan komme til. Mejetøjet bestaar af Mejereden³⁾ og Mejejernet. Mejereden bestaar af Bommen og Krogene, hvoraf der var 3. Bommen var forsynet med en Knag, som Knagene paa et Leskaft, og øverst oppe en saakaldt Krykke i Stedet for den anden Knag — Krykken sad paa den Kant af Bommen, som vendte

fremad — men Bommen endte ikke ved Krykken, men var forlænget deruover ca. 40 cm, og øverst oppe ved Enden af Bommen var stemmet et aflangt firkantet Hul, hvori Strygespaanen («Struen») blev anbragt. Nu har man næsten alle Steder skaaret den øverste Ende af Bommen, og i Stedet for Krykken har man en Knag; Strygespaanen anbringes saa paa langs ad Bommen ved Hjælp af en Pind og en Læderstrop, og naar Bommen er saaledes forkortet, føres den paa en anden Maade, end da den havde hele sin Længde. Dengang hvilede Bommen i venstre Arm, og man fattede Krykken med venstre Haand fra under af; naar Enden er skaaret af, tager man paa det som paa et Leskaft. Paa Bommen var Mejekrogene anbragt. Den nederste af disse, som var den korteste, hvilede paa Mejejernet tæt op mod Ryggen af dette, og for at holde den paa denne Plads satte man en Stiver, d. v. s. en kløftet Pind, som fra et Hul i den Slaa, som holdt Krogene sammen, og med Kløften imod en af de Skinner, som forbandt Krogene længere ude mod Spidsen. Krogene spændtes krumme ved Hjælp af »Helerne«⁴), som bestod af dobbeltsnoet, tykt Sejlgarn, og som ved at spændes op eller ned i nogle Hak⁵), der var indskaarne bag i Krogene, kunde faa disse til at krummes mere eller mindre. Var Kornet langt og tungt i Toppen, saa var det tilbøjeligt til at falde over Krogene, saaledes at det ikke kom til at ligge ordentligt i Moden. For at hindre dette satte man saa en saakaldt Spede i Mejereden. Denne var en lille Gren af Rødpil, som var kløftet i den ene Ende og spids i den anden. Speden blev sat med Kløften imod en af Mejekrogens Krumninger, for det meste den midterste, undertiden den øverste, og igennem en Heles Snoninger, saaledes at den sad fast.

Mejejernet var noget længere end en almindelig Le. Mange af Mejejernene var hjemmelavede, og disse stod fuldt Maal, hvad Skarphed angik, med Fabrikslerne, enten disse saa var danske eller engelske. Paa Nordfalster var en Mand i Skerne, Hans Smed, bekendt for sine gode Mejejern. Han var i det hele taget bekendt for at lave godt »skærende Tøj«. Hans Mejejern er uovertrufne. Æggen paa disse kunde slibes meget tyndt, men hvor tynd den end var, hverken lagde

Falsterks Mejetøj.

Fot. Frk. Anna Hovmand, Klodskov.

den sig, eller der gik Skaar i den, selv i den tætteste Hvede. Slibningen af Jernet blev udført paa en almindelig Slibesten; men før end man begyndte paa Mejnningen, skulde Jernet stryges en Gang med Struen, »for at Heksene ikke skulde faa Magt over det«, sagde man, og naar man holdt op at meje i Anledning af Maaltiderne, eller naar det var Fyraften, skulde Jernet af samme Grund have en Omgang Strygning. Det med Heksene var der vistnok ingen, der i Virkeligheden troede, men den egentlige Hensigt med, at man strøg ved Slutningen af Mejnningen, var at fjerne de smaa Ujævnheder, der kunde være kommet i Æggen, og hvori der altid hængte fine Dele af de overhuggede Straa; hvis de sad der saa længe, til de rustnede fast, vilde det gøre Æggen sløv. I øvrigt blev Mejejernet strøget, naar man havde mejet saa længe, saa man kunde mærke, at Jernet ikke skar let mere.

I andre Landsdele, f. Eks. i Jylland, mejer man ind mod Kornet; men det brugtes aldrig her undtagen, naar det hændte, at Kornet — særlig Rugen — var filtret sammen i Toppen, saa den ikke var til at skille ad, naar Mejetøjet blev svunget ud.

Kornet skulde helst lægges pænt i Kornmoderne ved Mejnningen; hvis det var slemt at meje, f. Eks. paa Grund af Lejesæd, eller det var meget langstraet, saa det faldt ud over Mejekrogene, saa var det ikke altid, det kom til at ligge i Moden, som det skulde, men kunde komme til at ligge baade paa Kryds og paa tværs.

Kornet blev ikke bundet sammen, før det var helt tørt. Var det ustadigt Vejr, maatte Kornet vendes eller »hakkes«,

som det ogsaa kaldtes. Dette blev udført med en Rive. Naar Kornet saa var rigtig tørt, blev det bundet i Neg. Ved dette Arbejde var det Kvinderne og Drengene, som kærede^a). Der skulde kæres til Bunds, saa at der ikke blev alt for megen Rivning. Der blev i Almindelighed lagt 3, somme Tider 4, Kærestykker til et⁷) Neg. Det gjaldt om at lægge Kærestykkerne pænt, saa Neget blev lige i Roden. Var Kærestykkerne lagt daarligt, kunde det hænde, at naar Neget blev bundet, faldt det halve af Kornet til hver sin Side paa Baandet; man bandt Neget igennem. Der var gerne 2 til at kære for hver 1, som bandt.

De, som bandt Negene, gjorde først Plads til Hoben ved at flytte Kornmoderne saa meget, saa Negene ikke kom til at staa paa nogen af disse. Halmbaandene blev lagt ved Hobens Plads. Halmbaandet, der som foran fortalt, var lagt dobbelt, strammede man ud ved at tage en af dets Ender i hver Haand og derpaa lægge det op over Skuldrene. Naar man havde strammet det ud, prøvede man ved at skyde Skuldrene lidt i Vejret, om Baandet var stærkt; hvis det gav efter, vidste man, at det ikke vilde holde, naar man bandt, og tog da et andet. Bindingen foregik paa den Maade, at man stak den Ende af Baandet, som man holdt i venstre Haand, ned under Neget, hvorefter man væltede den ind i Baandet, til man kunde se den indstukne Ende. Havde man saa atter faaet fat i denne, lagdes det højre Knæ i Neget for at presse Kornet sammen; naar man saa havde rejst sig, strammede man Baandet og gav Neget endnu et Pres med Knæet i det samme, hvorefter Enderne af Baandet blev snoet sammen og stukket ind imellem dette og Kornet. Derefter tog man fat ved begge Sider paa Baandet, idet man stod ved Rodenden og lagde Neget op paa Hovedet. Var Neget let eller Binderen tilstrækkelig stærk til det, løftedes Neget op paa Hovedet i Armene alene; hvis man ikke magtede at tage det op paa denne Maade, saa maatte man give det et lille Skub med Knæet tillige.

Der var i Reglen 3 Traver i hver Hob; det var til et Læs, naar man da ikke skulde ind ad en lav Port; thi saa maatte man nøjes med $2\frac{1}{2}$ Trave til Læsset.

Negene blev stillet parvis, men hvis det truede med Regn, skulde Hoben dækkes, og dette kun kunde ske med et ulige Antal, saa maatte der ogsaa være et ulige Antal forneden, naar der skulde være bestemt 3 eller $2\frac{1}{2}$ Trave i Hoben; man stillede da et Neg midt for ved den ene Ende. Skulde der altsaa f. Eks. være 3 Traver, altsaa 60 Neg, i en Hob, saa stillede man 15 Par og 1 til forneden. Saa lagde man 15 Neg oven paa disse med Toppen imod Syd (Hobene stod for det meste i Øst og Vest), og oven paa disse lagde man igen 14 Neg, ligeledes med Toppen imod Syd. Undertiden, naar det saa ud til at blive Regn, inden man kunde faa Kornet hjem, saa satte man nogle flere af Negene forneden, hvorefter man løste nogle af de andre og bredte dem ud over Hoben; dette holdt bedre for Regn, men man brugte nødvendig denne Maade, da den gav en Del mere Arbejde med at løse Negene og atter binde dem, naar der skulde køres ind. En lille Byge eller en Dug var ingen Hindring for at køre Kornet ind. Det var jo kun en forholdsvis lille Overflade, der blev vaad. Man bandt Kornet, indtil der var bundet saa meget som der kunde køres ind med det samme. Indkørslen varede, til det bundne Korn var kommet i Hus. Der var enkelte Bøndergaarde, hvor man kørte ind til Kl. 2—3 om Natten, og mange Steder kørtes der ind ved Lys. Det vil sige: Man havde Lys i Laden, men ude i Marken kunde det tit være saa mørkt, at man daarligt kunde finde hen til Kornhobene, og somme Tider hændte det, at man kørte ved Siden af en Sluse og væltede i Grøften; men det var dog sjældent, at det var saa mørkt i Marken.

I en tør Sommer var denne Høstmaade hurtigere at faa Kornet i Hus paa end den, man nu bruger; men i en tør Sommer kan Kornet jo altid komme tørt i Hus. Var det derimod fugtigt og regnfuldt Vejr, saa var Kornet meget udsat for at blive ødelagt. Var det ikke bundet op, før Regnen kom, saa kunde man blive ved at vende Moderne saa snart, som de var lidt tørre paa den øverste Side, men Bunden var altid vaad, og traf det saa tillige ind med stille og lummer Luft, saa varede det ikke længe, før Kornet spirede, og Halmen tog jo ogsaa Skade ved stadig at ligge paa den fugtige Jord.

Rivningen blev foretaget med Hesterive eller Hungharver,

som de undertiden kaldtes. De første Hesteriver var en Bom med Pinde i den ene Side og en Stjert eller to til at holde i. Naar man skulde lægge Rivningen af i Strengen, maatte man rykke Hesten et Par Skridt og trække Riven tilbage, hvorefter man løftede den over Strengen, naar Hesten atter gik frem. Senere fik man somme Steder, navnlig paa større Bøndergaarde, et Slags Hesteriver med Tænder ved begge Sider paa Bommen, og disse River var saaledes indrettede, at de vendte, naar man holdt tilbage paa Stjertene, og vippede over Strengen. Nu er disse Redskaber afløste af de saakaldte amerikanske Hesteriver; dog kan man endnu af og til paa Parcelliststeder træffe en gammeldags »Hungharve«. Naar disse gammeldags Hesteriver skulde benyttes, saa maatte der ikke ligge alt for tykt med Rivning, og det gjaldt derfor om ved Opbindingen, at der blev taget saa meget med ved Haandripen som muligt.

Indkørslen var hurtigere at komme over med de store Neg end nu med de smaa, da hverken Paa- eller Aflæsningen tog saa lang Tid; men der skulde en hel Karl til at tumle med de store Neg, og det var ikke enhver, der kunde række et Hvedeneg op i Laden med en lang Høtyv.

Ærter og Vikker blev, som bekendt, ikke bundne i Neg. De blev slaæet af og rullet sammen i »Viske«. Naar der saa skulde køres ind, maatte man først kaste Viskene til Side, saa der blev en Vej, man kunde køre, uden at køre over dem. Der skulde to til at række og een til at lægge paa Vognen. Nu omstunder gaar dette ikke saa akkurat til som i Fortiden. Nu, da der bliver tærsket nogle faa Dage efter Høsten, og undertiden ved selve Indkørslen, tager man det ikke saa nøje med, hvordan Læsset bliver lagt; bare Ærterne kan blive hængende paa Vognen, til man kommer hjem, saa er det godt; men saaledes var det ikke før. Da var det et helt Kunststykke at lægge et Læs Ærter ordentlig. Det var kun den gamle, øvede Høstmand og Karlen, hvem det Arbejde blev betroet. Læsset skulde nemlig lægges, som om det var klappet paa alle Sider, og derfor maatte Viskene vrides sammen og lægges bestemt. De, som rækkede op paa Vognen, tog to Viske af Gangen, og de maatte passe godt paa at samle

sammen paa dem, saa der ikke hængte nogle af Ærterederne uden for, og saa maatte de rækkes op saaledes, at de ikke kom til at røre Siden af Læsset, og fremfor alt maatte der ventes med at hive dem op, indtil Læggeren var klar til at tage dem. Den, som stod paa Læsset, følte sig som en lille Konge, og var næsten altid noget af en Tyran. Kom Rækkerne ikke saa bestemt med Viskene, som de skulde, saa fik de dem i Hovedet igen, og noget Brummeri i Tilgift. Der var dem, som næsten var berømte for at kunne lægge et Læs Ærter, som det skulde lægges, men det var ogsaa tit de mest gnavne og fordringsfulde Læggere, man kunde komme i Lag med, og de var Drengenes og Pigernes Skræk.

Levemaaden i Høsttiden var en nogen anden end den øvrige Tid paa Aaret. Der var 5 Maaltider om Dagen. Man vil i vore Dage maaske mene, at det var lidt for meget af det gode; men man maa huske paa, at Arbejdstiden dengang var 12 a 14 Timer. Man stod op Kl. 5 om Morgenen og fik Kaffen omtrent med det samme, og fik saa Davre, naar Kreaturerne var flyttede til Morgen, altsaa henad 6-Tiden. Henad Klokken mellem 9 og 10 fik man et Stykke Kage, de, som drak Brændevin, fik en Snaps til. Dette Maaltid kaldtes for »Klokkentid«. Kl. 12 spiste man Middagsmad og sov derefter til Middag til Kl. halvto. Saa drak man Kaffe, og henad godt og vel Kl. 3 fik man et Stykke Kage ud i Marken, og hvem der vilde, fik en Snaps til. Dette Maaltid kaldtes for Ettere'e⁸); Kl. 4—5 spistes Middaften, og naar man havde Fyraften henimod Kl. 8, fik man Nadver. I Høsten fik man oftest varm Mad til Middaften og Vandgrød til Nadver.

Naar der var afmejet, vankede der en Ekstrasnaps. Det var nemlig en gammel Spøg, at man stillede sig op uden for Køkkenvinduerne og strøg Mejejernene; hvis Konen eller en af Pigerne saa ikke kom med Snapsen, saa gik man ud i Køkkenhaven og hug Kaalen af. Sommetider kunde det lade til, som Strygningen slet ikke var hørt, og saa var der ikke andet for, end at meje Kaalen ogsaa. Der var da gerne nogle Vantrivninger imellem Kaalplanterne, som maatte miste Hovedet, og det hjalp altid; naar det mærkedes, at det var Alvor, saa kom Snapsen. Naar det sidste Læs blev kørt

hjem, saa kørte alle de med, som var ude i Marken; 3 var der næsten altid; thi foruden den, som lagde paa Vognen, og den, som rækkede op, var der en Pige eller en Dreng med for at rive Travesnutter⁹⁾ sammen, og var der Børn paa Stedet, saa mødte de ogsaa i Marken for at køre med hjem, for der skulde raabes Hurra, og det skulde der helst være saa mange til som muligt, for at Naboerne kunde høre, at man var færdig med Høsten.

Derefter holdt man Avresgilde¹⁰⁾; det blev i Reglen holdt samme Aften, og saa vankede der Steg, Æbleskiver og Puns. Der vankede ogsaa Snapse, for Tidslerne skulde drikkes ud. Man havde jo faaet Tidsler i Hænderne i Høsten, og de sad somme Tider saa fast, at der maatte mange Snapse til, før end de kom ud.

Naar der blev bagt første Gang efter Høst, saa fik alle, der havde været med at høste, en Mykmuskage¹¹⁾; men disse var forskellige i Størrelse efter den Stilling, som den indtog, der skulde have den. En Mykmuskage var altid rund. Høstmandens og Karlens var ca. 3 Kvarter i Gennemsnit, Førepigens¹²⁾ noget mindre, Drengens og Lillepigens vel omtrent halvt saa store.

I Tiden imellem Høst og Jul holdtes Mykmusgildet; dette var det rigtige Høstgilde. Til dette kom Høstmanden og hans Familie til Middag. Denne bestod i Reglen af Suppe og Peberrodskød. Hen paa Eftermiddagen kom Naboer og Slægtninge, og straks, naar de var kommet, blev de sat til Bords. Dette var »koldt Bord«, som man nu vilde kalde det. Først henad 11-Tiden om Natten fik man Stegen. Gildet sluttede med en Bolle Puns.

Saaledes foregik Høsten i vore Fædres og Bedstefædres Tid.

Noter.

¹⁾ Stu'e, vistnok Stuve; at stuve kalder Sømændene det, naar Godset pakkes sammen i Lasten.

²⁾ Trave har altid paa Falster været 20 Stkr.

- 3) Mejeredet. Paa Falster er dette Ord Fælleskøn.
 - 4) Hele = Hilde; jvf. Plejelshede.
 - 5) Hak'et = Skure, som er skaaret som Tænderne paa et Savblad.
 - 6) Kære = Kærve.
 - 7) Paa Falster er Ordet Neg Fælleskøn.
 - 8) Ettere'e = Efteræde.
 - 9) Travesnutte; Rivning, hvor Hobene har staaet.
 - 10) Avresgilde, Avre = Ævre.
 - 11) Mykmusse = Mikkelsmesse.
 - 12) Førepige. Før = fuldvoksen.
-

Horbelev Præstegaard, set fra Haven.

Horbelev Præstegaard omkring 1800.

Af N. K. N. Munkebo.

I et Hundrede og tredive Aar fra 1765 til 1895 har den samme Præsteslægt været knyttet til Horbelev, nemlig Slægten *Koch*. At Embedet i de mange Aar, gennem tre Generationer, er gaaet fra Fader til Søn og sidste Gang fra en ældre til en yngre Broder, har sat et Præg paa Præstegaarden og den dertil hørende store og smukke Have og har gjort Horbelev kendt, ogsaa ud over Falsters Grænser. I Bogen »Fra Domprovstegaarden i Roskilde«, udgivet af Rist og Clausen, har en Datterdatter af den første Præst Koch skildret sine Barndomsbesøg i Horbelev Præstegaard. Hendes Moder Elise Christense var gift med Amtsprovst, senere Domprovst i Roskilde, Hertz.

Horbelev eller Horbelou eller Horbeløf, ogsaa Horbærlef — det staves paa flere Maader — ligesom Falkerslev (Falkvorsløf) hører til de Bynavne, der er Sammensætning med

Personnavn og Endelsen »lev«, der betyder »overladt Gods« el. lign.; »Lev« betyder i øvrigt ogsaa Brød eller Levebrød, sammenlign Visen om Niels Ebbesen, hvori det hedder: »Hun havde ikkun to Leve«. Flere falsterske Bynavne ender paa -strup, der udtales »Strip« eller »Strippe«, saa der er den Folkevittighed, at der paa Falster er sytten »Stripper« og kun een »Øse«, nemlig Veggerl-øse.

Præstegaarden i Horbelev, der nok oprindelig er udstykket fra Corselitze, antages at være ombygget 1726. I Forstuen hænger en Træmedaillon, paa hvis ene Side staar malet: H. C. Elers og K. Heldt, 1726, med Overskrift: I Jesu Navn. Det er sikkert en Mindetavle om Præstegaardens Opførelse, idet der paa den anden Side staar malet Navnene H. C. Elers Koch og L. M. Buntzen 1810. Man ved nemlig bestemt, at det Aar blev Kvisten opført, den pyntelige Overbygning med Frontespice mod Nord og Syd. Magister Hans Christoffer Elers, Søn af Borgermester Elers i Nykøbing og født der 1692, var 1716, da han blev kaldet til Sognepræst, bleven gift med Præsteenken Karen Heldt efter Tidens Sædvane. Hun havde været gift med de to foregaaende Præster: Knud Andersen Assens (1701—12) og hans Eftermand Peder Simonsen Aarhus (1712—16).

Det var en firelænget Bindingsværksbygning med Straatag, i Stil med Datidens Bøndergaarde, men anseeligere, navnlig Stuehuset med Kælder, hvortil Trappenedgang fra Nord og Syd i en ejendommelig Kælderhals. Raa Sten og Egestolper dannede Murene, og gennem den nordre Længe var Portindkørsel med Port og Portdør i den ydre Mur. Paa den østre Side af Vejen ind til Præstegaarden fandtes en større Dam til Vanding af Kreaturer og Heste. Den fik siden Navn af »Folleparken«, formentlig fordi den altid var fuld (voll) af Vand. Smukke Stendiger fandtes paa begge Sider af Vejen.

Af et Skiftebrev for Stervboet (altsaa Dødsboet, af det tyske »sterben«) efter afgangne Hr. Hans Peter Koch, Sognepræst for Horbelev og Falkvorslef Sogne 1809 kan det ses, hvad de forskellige Stuer og Rum har indeholdt, baade i Stuehuset og i Udhusene. Men forinden vi gaar ind i

Huset, lægger vi Mærke til en meget smuk Sandsten foran Indgangsdøren. Den har oprindelig ligget foran Døren til Skolen, men af E. Kochs Memoirer paa Kgl. Bibliotek i Manuskript ses, at Præsten i 1811 byttede med Degnen »den Sten, som laa udenfor begges vore Døre, hans var lille, men hel, min stor men i Stykker, og jeg gav ham 1 Skp. Ærter til Bytte. Mig skete en Tjeneste dermed, da jeg vil have min Gaard pæn«.

Ved den østre Side af Døren midt paa Stuehuset ligger en saakaldt »Ridesten«, halvandet Kvarter høj og med glat Overflade. Den benyttedes, naar man steg til Hest, hvad Præsten gjorde iført sin om Livet opbundne Præstekjole, naar han om Søndagen tog til Annekset og efter Sidsttjenesten i Reglen red til Skjørringgeaard, hvor han afførte sig Præstedragten med den Bemærkning: »Der ligger nu Præsten, og her kommer jeg«. Midt i den straalearmet brolagte Gaard blev der i 1835 plantet et Lindetræ, som under de gunstige Betingelser med Læ og frodig Jordbund har faaet en mægtig stor og bred Krone, hvorunder mange Vogne kan staa i Ly (se Fig. S. 66).

I Gangen findes en mærkelig malet Trædør, som dækker Jernrenselaagen til Skorstenen. Billedet forestiller en Have med Gange og Broer og et Springvand, der straalere ud fra en ærværdig og strengt udseende menneskelig Skikkelses Mund. Af Indbo anfører Skiftebogen: en Kudske Kjøl, et stort Klæde Fyrreskab, 9 Par Hørgarns Lagener, 25 Par Blaargarns Lagener, 6 Par Pudevaar, en 9 Alen lang Drejels Dug med 21 Servietter, en 5 Alen Drejels Dug med 13 Servietter, en do. med 13 Servietter, en gammel Hørgarns Drejels Dug, 12 nye Servietter, 2 smaa Duge, en ny Blaargarns Dug med 5 Servietter, en do., en do. med 6 Serv., en do., en Blaargarns Dug med 10 Servietter, en ny Blaargarns Dug 4 Al. med 12 Servietter, 3 Blaargarns Duge med 7 Servietter til hver, 2 Drejels Duge og 10 Drejels Servietter, en Blaargarns Drejels Dug med 11 Drejels Servietter, en do. med 6 Servietter, en do. med 6 do., en do. med 4 do., en Bygkorns Dug med 6 do., en do. med 4 do., 8 Bygkorns Duge, 20 Servietter, en Hørgarns Dug, en Blaargarns Dam-

brets Dug med 6 Servietter, en sribet do. med 6 Servietter, 8 sribede Haandklæder, 2 Hørgarns Haandklæder Drejels Mønster, 6 sribede Blaargarns Haandklæder, 2 Bygkorns do., 3 do. ringere.

Endvidere Gardin Snore med Kvaster, 13 sribede Kappelgardiner, 6 klare do. med Frynser, 3 store sribede Gardiner, en Egekiste, jernbeslaet, et brunt malet Fyrre-Slagbord, et Skab med Staaltraads Gitter, en Frynsevæv, en Vogntrappe, en Rejse Pelts med Foder Værk, 2 Gulv Skrudder og en Støv Kost, 3 graa Pudehynder, 2 do, Rejsekapper, 1 blaa do., 1 Stok med Elphenbens Knap, 1 Spansk Rør med Mæssing Knap — alt i Gangen vurderet til 300 rdl. 4 Mark 8 Sk.

Fra Gangen Dør til højre ind i Havestuen eller Storstuen 14 Alen i hele Husets Bredde og 13 Alen med 4 Døre, de to ind til Gæstekamrene i Stuehusets Vestende. Storstuen indeholdt: en to Etages Jern Kakkellovn med Jernrør og Jernfodder, en Mæssing Ildtang, Ildskuffe og Børste, 12 Stole med broderet Overtræk, 2 Spejle med forgyldte Rammer og Lampetter, 2 Comoder med Marmor Plader, et Ege Spillebord, et Rejse Apothek med Flasker, et Thebord med Fliser, 9 Fag Netteldugs Gardiner med Frynser o. s. v., et Barometer, et lakeret Skatol med Opsats, 3 Gips Stykker, et Sirtses Gardin og 8 Sirtses Stolebetræk, en broderet Bordt til en Seng, en broderet Svøbeliste med en lille Pude, en rød Silke Damaskes Trøje og Skjørt, en Bog med udklippet chinesisisk Stykke, en broderet Illysterings Kjole, et Snørliv, et Foder Værk af en gammel Kaabe, en Sakse Bakke, vurderet til 99 rdl. 1 Mark. Dertil kom alt Sølvtøj, en Sølv Kaffe Kande med Laag og Fod v. 75 lod a 3 Mark, en Sølv Thepote med Fod, v. 36 lod, en Melke Kande med Fod, v. 41 lod, en Sølv-Sukkerskaal med Laag, v. 33 l., en Sølv Spøl Kumme, v. 23 l., en Sukker Bøsse, 12 lod, 1 dto 16 lod, 1 Sukkerfad, 8 lod, en dto Sukkerfad med Tang, en dto The Daase, en dto dto, en Fidske Skee, v. 14 lod, en Potage Skee, v. 14 l., en dto 8½ lod, 6 riflede, 14 glatte Sølv Spiseskeer, 21 Sølvtheskeer, et Par Sølv Knæspænder og et Sølv Buxespænde, 6 tregrenede Gafler v. 21½ lod, 6 Knive med Sølv-Gafler, et Par Sølv Haand Knapper, en Flødeskee og en

Suchertang 6 lod, en Tomling 4 lod — alt dette Sølv tøj vurderet til 236 rdl.

Af andre Genstande nævnes en Rav Daase med Sølv-Garnering og Perlemoers Laag, en liden Daase indvendig forgyldt med en Sølv Kjæde, en liden Balsam Bøsse, et Sølv-forgyldt Hovedvands Æg, et Sølv-Tandstikker Huus, et Par Skospænder, et Sølv-Bæger 18 lod, et mindre dto, 9 lod, et Kniv Foutteral, hvori 7 Par Knive og Gaffler, et Guld Uhr, en Guld Ring med Portrait, et Par Guld Erme-Knappe Emaillé, 3 Stk. Klemmer til Pibe Kraver, et Sølv-Halsspænde, et Par antique Kniv og Gaffel med Elphenbeens Skaft, to Porcellains Lystager, en Stentøjs Fløde Kande og 2 Sucker skaaler, 2 Glas Lyse Former, 2 Staal-Lysesaxe, en Malm Tønde-Hane, en Alabaster Dukke.

De to Gæsteværelser i Nord og Syd var rigt monteret, særlig det søndre, ud til Haven. I det nordre var Himmelsengen med blaae og hvid Sirtses Omhæng, 6 Stole med blaae og hvid Betræk, og Dynerne havde blaa og hvid ternet Overtræk. Med den 2 Etages Jernkakkelovn og et Spejl med forgyldt Ramme var det hele vurderet til c. 68 rdl. Sengestedet i det søndre Gæstekammer med rød og hvid Sirtses Omhæng var forsynet med en Madrats med Krølhaar og Bodmesies Overtræk, sat til 16 rdl. Derinde stod ogsaa en Æske med 4 Pibe kraver og en Bonet, det er en Præstebonet = en Hætte eller Kalot. Det kan ogsaa betyde Doktorhat, en meget lavpullet sort Filthat med bred lige Skygge, saadan omtrent som de bruges af Præster i Sverige eller af de katolske Abbater.

Daglistuen var tarvelig møbleret. Bl. a. et Stue Uhr med blaat malet Foutteral, et brunt Fyrretræs Bord med Skuffe, en Løjbænk med sribet Betræk og 12 Ryslæders Stole a 4 Mark. Det hele vurderet til c. 72 rdl. medregnet en 3 Etages Kakkelovn til 30 rdl. Sofa fandtes ikke. I Vinduet fandtes »en malet Kat«. Om den fortælles, at den har staaet der siden 1792, det Aarstal er malet paa Bagsiden, og den staaer der endnu og har ikke siden været fjernet med Undtagelse af den Tid, da den blev sendt ind til København for at blive malet op. Det er en Træplade, udskåret som en lille Kat i naturlig Størrelse og graatigret malet paa den Side, der ven-

der ud til Gaarden. Den maa — hedder det — holdes i Ære og behandles med hensynsfuld Omhu, da den bringer Præstegaarden Held og beskærmer imod Farer. Det fortælles, at den i Aaret 1792 blev givet Præsten af en Haandværker i Stubbekøbing, til hvis Kunder Præstefamilien hørte. Der havde tidligere siddet en levende Kat i Vinduet i Dagligstuen; den var Familiens Yndling og betragtedes som Bevogter, saa det var et stort Savn, da den døde. Som en Erstatning gav da nævnte Stubbekøbing Borger den Træplade, der var malet som den afdøde Kat og skulde altid have Lov at staa i Vinduet. Endvidere fortælles, at da en Pige, som ikke var ret instrueret, en Gang ringagtende og ærgerlig over, at den stod i Vejen, naar der skulde poleres Ruder, lagde den til Side, gik det galt, idet Præsten pludselig døde. Med den til Katten knyttede Overtro maatte den blive historisk, og de, som har besøgt Præstegaarden for mange Aar siden, plejer at spørge, om Katten staar der endnu.

De 5 Malerier, som fandtes i Dagligstuen, maa have været ringe, da de kun blev vurderet til 8 Skilling pr. Stk. Paa et mindre Bord til 4 Mark var anbragt en Blytobaksdaase og Udkradsersdaase og en Voxstabel.

Nogen særlig Spisestue fandtes ikke, saa Maaltiderne maa have været holdt enten i Dagligstuen eller i Køkkenet, der var meget stort, ligesom ogsaa Bryggerstuen. I Sovekamret var for Resten ogsaa foruden Senge og Dynner m. m. en Kobber Maskine med Fod, Tragt og Tang, en Tin Potage Ske, en Malm Klokke, en Sye Skrin, en Tjekurv.

I Studere Kammeret var der et Skab paa høj Fod med mange Skuffer, 3 Bog Hylder, en gl. Læder Stoel, et Skriverbord med Skuffe, en Tin Flaske, formentlig indeholdende Snustobak, og en Tobakspung. Efter at Kvisten med de 4 Værelser var bleven opført i 1810, havde Præsten sit Studereværelse i de to østre Værelser ovenpaa. Der var i Øst baade i det nordre og det søndre Værelse anbragt 2 smaa Vinduer, hvorfra der kunde holdes Udkig med Arbejderne i Marken, den lille Toft paa 6 Tdr. Land i Øst, og i Haven.

Foruden disse Værelser var der Ammestuen med Bie-lægger Ovn, et Fyrre Skab med Skuffer, 2 Uld Kamme, 4

Stryge og 3 Rulle Klæder, et Skabilk Hoved til 8 Skilling, 2 ovale Spejle med forgyldt Ramme, 6 Læderstole, en Mælk Hylde, en Slag Bænk, en Drag Kiste af Fyr, et Klædeskab, 5 Stryge Jern med Bolte, 2 Par nye Karder, 4 Par ældre do.

Saa var der Spise Kammeret, hvori bl. a. et Bord med en norsk Steen Skive, et gl. Fløjbord, en stor Melke Hylde, mange Tin Række, 2 Bakkelse Ruller, en Fidt Ballie med Laag, 35 Stk. Melkebøtter, Kobber-Kaffekander, -Tærte Pander, -Kasseroller, -Potter, -Sukkerbrødsform med mange flere Kobbergenstande, Messingting, Tin og Blik-Sager, Stentøj (store og smaa Fade, Terriner og Tallerkener, Flasker, Glas, Jydepotter m. m. m.).

Endvidere en velforsynet Salt Kjelder, Borgestuen med Bilæggerovn, Himmelseng med Dyner, Folkebord med Skuffe, 2 lange og 2 mindre Bænke, en Lysblok, Hylde m. m., Bryggerset rigt forsynet med Ballier, Stribber, Spænder (Spande) og Fjerdinger, Ankere og Bøtter, Karstole og Tvetteborde, et stort og et mindre Dejgtrug, en Humle Pose, en Haandkværn o. s. v.

Paa det store Loft fandtes blandt mange andre Ting et Lysebord med 14 Brikker, en Form og en Ballie, vurderet til 5 rdl., en Korn Tønde og en Korn halv Tønde, en Lyse Kasse med Laas og Nøgel, 22 Stk. næsten nye Korn Sække, et Studetøj med Tilbehør, flere Meel- og Gryn-Tønder med Laag, 13 Aske Planker 2 a 3 tommer tykke, ansat i Værdi til 4 rdl. 2 Mark.

I den østre Længe fandtes Skolen med en Forstue og ved Skolen en Salt Kjelder med Brændevins og Øl Tønder, Fjerdinger og Øreballier, 2 Oste Hækker, Smør Fjerdinger, Madspande m. m. Paa det gamle Loft fandtes efter Tidens Skik en Liigkiste foruden meget andet, deriblandt Redskaber til Hørrens Behandling. I samme Længe var Tørvehuset, Hakkelse Loen, Hestestalden og Karle Kamret. I Vognremissen var en Fjersædig Kareth og en Chaise. Til Arbejdsbrug var der Knub Slæde, en ny og en gammel Arbejds Vogn med Fjælle Haver, en Mælke Vogn og en holsteensk Vogn med 3 Sæder.

I Udhusene var Tærskeloen, Faaresti, Age-Rummet med

Høstvogne, en Slæde med grøn Kurve-Fading, en grøn Postvogn med Hammel og Sæder, Plove med Tilbehør, og Plove uden Hjul og Jern, Ledharver af Jern og Træ. Endvidere Kalve Stien, Sandhuset med bl. a. en Mannagryns Stampe, og saa Huggehuset, forsynet med en Mængde Redskaber og Værktøj og halvforarbejdet Træmateriale. Hørende til Haven nævnes en Del Humle Stager, 13 Bistader, 2 River med Jern Tænder, 2 Skuffel Jern, et Hyppe Jern, et gl. Tørve Jern, Have Stige, en Have Sax, en Vandkande, et Spil Kegle med Boss og en Have Snor.

Øst for den smukke Indkørsel gennem den nordre Længe var Kostalden. Midt paa Ladebygningen var en større Port og en mindre Dør ved Siden af Porten. Det har vel nok været den oprindelige Bestemmelse, at Porten skulde lukkes ved Sengetid. Men her opstod det Sagn som saa mange andre Steder i de lukkede Gaarde med Gennemkørselsport, at ingen kunde komme uskadt fra at lukke Porten, saa den altid maatte staa aaben, for at det Køretøj, der undertiden Kl. 12 om Natten rullede ind og kørte rundt i Gaarden, uhindret kunde komme frem. En saadan »Spøgelsehistorie« kan vel være opstaaet ud fra den Forestilling, at en Præstegaard altid skulde staa aaben, fordi det skulde være et gæstfrit Sted, og Præsten maatte til enhver Tid være rede til at betjene sin Menighed, naar han blev hentet selv ved Midnatstide. En anden Spøgelsehistorie fortæller, at der færdes en Skygge ved Nattetid i Maaneskin forbi Vinduerne, og at den er Varsel om en eller anden Begivenhed eller Besøg.

Besætningen i Kostalden udgjorde 22 Stk. Køer, Kvier, Stude og en Tyr, fra 2 til 13 Aar. Der var hvide, rødagtige, sorte, sorttrygget, rødrygget, rødgrimet, rødflakket, rødspettet, rødhjelmet o. s. v. — de dyreste til 18 rdl — alle vurderet til 298 rdl. 15 Faar, 24 Lam, 2 Vædre og 3 Beder er sat til 88 rdl. 3 Mark. Der nævnes 4 Stk. fede Svin a 8 rdl. Hestebesætningen bestod i 12 »Bester« fra 2, 3, 4 til 16 Aar til ialt 290 rdl., den dyreste en sortbrun Hest paa 9 Aar.

Sidst nævnes Præstens Gang Klæder og Bøger. Gang Klæderne bestod i 1 Silke Stoffes Samarie, en sort Klædes do. med Vinger, en sort Klædes Kort Kjole med Fløjels Opslag.

en do. do., en sort Skjægs Vest, en sort Silke Stoffes do., en indsprængt blaa Klædes Kjole, en grøn hjemmegjort Kjole. Her mindes vi om den gamle Indskrift paa en Dørbjælke til en Præstegaard: »En Kone kom med Spind, en anden gik med Blaar, og saadan Tiden gik udi den Præstegaard.« Daglejen til en Spinde Kone var 6 Skilling. — Fremdeles nævnes af Gangklæder en graa Frakke med Vest, en gammel Blaargarns Frakke, en sribet hvidgraa Frakke, en graa Stoffes Rejse Kappe med Ermer, et Par nye sorte sribede Manchester Buxer, et Par nye glatte do., et Par glatte Embses do., et Par uldne Pampusser, et Par Klæde Listes Pampusser, 3 Par Støvler, 9 Kattuns Natskjorter, 4 Lærreds Natskjorter, 6 Kramlærreds Kraver, 4 nye Bomulds Nathuer, 10 Stk. Hals Klude, 8 nye Bomulds Lommetørklæder, 6 Lærreds do., 2 hvide Lærreds do. — hele Garderoben vurderet til 76 rdl. 4 Mark.

Bogsamlingen var 13 Bind in Folio, 100 Bind in Quarto og 222 Bind in Octavo. Det var væsentlig gamle Skolebøger og ældre tysk Teologi, som Præsten kan have benyttet i sin egen Ungdom og maaske arvet efter sin Fader, Degnen i Aastrup i Sønderjylland. Æstetisk Literatur fandtes ikke, og den nye Tid med 1801, Oehlenschlæger, Henrik Steffens og Guldalderen syntes ikke at have naaet Horbelev Præstegaard. Af Præstens Memoirer paa det Kgl. Bibliotek fremgaar det, at Johan Ludvig Heiberg har besøgt Præstegaarden i Julen 1809. Ludvig Heiberg, Præstekonens Søstersøn, og Peter Thrige, Præstens Søstersøn, var blevne indbudt til at tilbringe Julen i Horbelev Præstegaard. »De var begge unge, vakre Studenter«.

Til Præstegaarden hørte oprindelig et større Jordareal, ca. 180 Tdr. Land, hvoraf en Del var Skov. Af denne er nu kun tilbage et enkelt smukt Bøgetræ, som staar paa Marken i ensom Majestæt, lige overfor den tidligere Skovridergaard Herslebslund. Skoven er altsaa ryddet og Jorden forandret til Agerland. Hele den i Skjoldrup By, ca. $\frac{1}{2}$ Mil fra Præstegaarden liggende Del af Jorderne er bortsolgt til det Classenske Fideikommis.

Før den Tid var der »Fællesdrift«, og en af Skjoldrup

Bymænd førte Tilsyn med Kvæget, som i Sommertiden græsede der paa de lave Enge, mens Agerlandet blev opdyrket fra Præstegaarden, hvor der var stort Folkehold og stor Besætning af Heste. To Trækstude benyttedes til de lavere liggende Marker, hvor der var utilgængeligt for Heste.

Til det store Folkehold var det ikke stor Løn, der skulde udredes. Den 1ste Maj 1806 blev udbetalt Folkeløn i alt 38 Rdl. 2 Mark, og i August blev udbetalt $\frac{1}{2}$ Aars Løn til Hans Kusk, Hans Jørgen, Lars Poulsen og Johanne Kokkepige med 21 rdl. 2 Mark. Anden Arbejdsløns svarede dertil. For tvende Tvette Koner til Storvask betaltes 1 Mark 8 Sk., det, som senere kaldtes »en Rigsort«, og for to Koner til at rulle Tøjet betaltes 12 Skilling. Medicin var derimod dyr. For den syge »Faster«, der havde Ophold i Præstegaarden, blev der til Medicin den 1. November 1806 betalt 10 Rdl. Og dyrt var det at sende Breve. Kolonialvarer betaltes ogsaa med ret høj Pris. Kaffen kostede 3 Mark 3 Sk. pr. Pund, og en Regning i København for Urte-Kram beløb sig med Fragt og Omkostninger til 42 rdl. 2 Mark 10 Sk. Kød var billigt. I August 1806 købtes 13 Pund Oksekød a 6 Sk. og 5 Pund do. a 5 Sk., og 1 Lamme Fjerding 3 Mark.

En Rejse fra Horbelev til København foregik over Grønsund med Færge til Møen, 2 Mark 4 Sk., med Vogn 2 Mile over Møen, 1 rdl. 2 Mark 12 Sk. med Drikke Penge 1 Mark 8 Sk., Færge ved Koster, Vogn til Windbyeholdt $3\frac{1}{4}$ Mil, Fortæring i Tappernøje, Natteleje og Aftensmad i Windbyeholdt, Vogn til Køge $4\frac{1}{4}$ Mil, og Middagsmad der, og endelig Vogn til København, $5\frac{1}{4}$ Mil. Hele Rejsen blev 15 rdl. til hver. Denne Rejse blev foretaget i Oktober Maaned 1809. Nogle gamle Ungdomsvenner mødtes hos den fordums Billard-Værtinde og morede sig med hinanden; gik derfra Kl. $12\frac{1}{2}$ i al Tugt og Ære. »Jeg føler mig Gud forbunden for hans Varetægt«, skriver han ved Hjemkomsten.

Men nu Beboerne i Præstegaarden. Magister *Hans Peter Koch*, den første Koch, holdt 50 Aars Jubilæum 1ste Juli 1801, idet han 1751 var bleven kaldet til residerende Kapellan for Nørre Vedby og Nørre Alslev. Ved den Lejlighed stiftede han et Legat paa 400 Rdl., hvis Renter aarlig af

Sognepræsten uddeles til begge Sognes fattige. Det blev af den sidste Koch forøget til 1200 Kr. H. P. Koch var født i Aastrup ved Haderslev 30. Marts 1723. Hans Fader var

Horbelev Præstegaard, set fra Gaarden. (Til venstre for Indgangen skimtes Ridestenen, se S. 58).

Degn. Fra Haderslev Skole gik han 1744 til Universitetet og maatte i København ernære sig selv ved at holde Skole og informere i Familier. Det kom ham senere meget til Nytte. Han underviste selv den store Børneflokk, 2 af første Ægteskab med Sophie Christiane Tjellesen og 18 i andet Ægteskab med Lucie Olsen fra København. Til Brug i Skolen skrev han en dansk Læsebog med Begyndelsesgrundene, en A B C og en Regnebog i de fire Species. De blev ikke trykt men benyttedes i det sirligt skrevne, men tarveligt udstyrede, Oktavhæfte.

Han maa have været en meget flittig Mand, men næppe nogen stuelærd, hvad hans Bibliotek, som ovenfor nævnt, udviser; den nye Tid med 1801 og Oehlschlæger syntes, som alt nævnt, ikke at have naaet Horbelev Præstegaard, hvor Livet er præget af nøgtern Tanke, Flid, Arbejdsomhed

og timelig Omsorg. Præstegerningen er bleven udført i Troskab og Samvittighedsfuldhed, med »faderlig« Tanke for Menighedens Vel, i gammel ortodoks Fromhed og religiøs Redelighed.

Fra 1765 var H. P. Koch bleven adjunctus cum jure successionis, det vil sige knyttet til Embedet med Ret til Sognepræstestillingen, hos Magister Hans Christoffer Elers, der var Sognepræst i Horbelev og Falkerslev fra 1716 til 1766, altsaa Jubellærer. Fra 1765 maa da Præsteslægten Koch betragtes som hørende til Horbelev-Falkerslev Sognekald indtil 1895 med en 8-aarig Afbrydelse, hvor Pastor Fog fra Stubbe-købing beklædte Embedet.

Den smukke Familiebegravelse paa Kirkegaardens nordøstlige Hjørne er grundet 1765. Paa en Høj lige i Hjørnet er rejst en ca. 2 Alen høj Granitsten med følgende Indskrift: »Bevar din Vemod over elskte Døde, men lad den Vemod drage Dig til Gud, da skal de elskte smile Dig i Møde og Du med dem lovprise Almagts Bud«. Aar MDCCCXXXVI. Sognepræsten har plantet Elmetræer paa Gravstedet og omkring Kirkegaarden, deraf en Række uden for Kirkegaardsdiget mod Nord og Øst.

De mange Børn, der voksede op i Præstegaarden, fik en god Opdragelse, i Guds frygt og Lydighed. Hjemmet har været søgt af Ungdom i Ferierne, og de kønne Døtre har været ombejlet. De har siddet ved Sytøjet eller over Blomstermaleriet, indtil Bejleren kom. En af dem blev hentet op til Norge og gift med Biskop Bugge i Trondhjem, en anden blev gift med Amtsprovst, senere Domprovst i Roskilde, Hertz, en tredje med Forpagter Schierming paa Bjerregaard i Sdr. Kirkeby Sogn.

I Præstegaarden levedes der paa den første Kochs Tid et nøjsomt og virksomt Liv. Præsten selv var Morgenmand, oppe ved 4—5-Tiden som den første af dem alle. Fra Soveværelset gik han ud i Køkkenet, tog en Lerskaal med Hank ned fra Væggen, hældte Vand i og tvættede sig. Derefter koger han selv sit Øllebrød paa Skorstenen og nyder sit Morgenmaaltid. Om Vinteren maa han bruge Lys, simple Tællelys, som de selv støber i Præstegaarden. For at kunne

brænde dem helt ud brugte man en Træpind med tre, fire smaa Jernpigge i Spidsen, hvori Lysestumpen kunde stilles, som man sætter Julelys i Holdere. Træpinden med Lysestumpen blev sat i Lysestagen, hvor den kunde staa fast. En saadan fordelagtig Indretning, hvor Lyset kunde brænde, indtil der ikke var mere Tælle, kaldtes en »Profit«, med Tonen paa sidste Stavelse, naturligvis fordi man kunde profitere eller have Fordel af at bruge den.

Dagliglivet var præget af Præsten, der var som en Patriark, hvem de alle tog Hensyn til, naar de efterhaanden kom ud af Dunene og tog fat paa deres Arbejde, hver paa sin Plads. Der var nok at gøre i det store Hus og den anseelige Have, der ganske vist ikke dengang var saa stor som senere, men dog kunde give Arbejde nok. Træerne var dengang væsentlig Ask, og Haven har fra den Tid haft Navnet Askehaven. Omkring Haven i Øst og Syd var opsat et stort Stendige. Paa begge Sider af Indkørselen var ogsaa Stendiger med Alletræer, Ask og Kastanier. De sidste, ved man, var plantet i 1811, da »Præsten var paa Skjørringe, forlangte nogle Castanie Træer af Etatsraaden til Alleen ved min Præstegaard og fik Løfte paa dem«. I Flugt med Stuehuset som Grænse for Haven var et Stendige med Birketræer og i Række dermed Kastanier med en bred Gang imellem, kaldet »Degnegangen«, fordi man gennem den færdedes fra Skolen, en af Frederik den Fjerdes Skoler fra 1721.

Foruden Asketræerne, der var Havens første Træbestand, og hvoraf et siges at være det største Træ paa Falster, er der ved Stuehusets sydvestre Hjørne et ved sin Ælde og Størrelse meget sjældent ægte *Kastanietræ*, som maa være ca. 150 Aar gammelt. Den nu store og med en mægtig bred Krone prydede Lind midt i Gaarden er plantet 1835. De fleste gamle Frugttræer, hvoraf enkelte endnu staa, mens deres Levetid ellers er ved at være omme, er plantet omkring 1811. Af de store Mængder Æblefrugter bryggedes Most, og det fortælles, at der endogsaa udførtes Oksehoveder med Most til Rendsborg. Most af Graapærer var de Mestre i at brygge. Den Pæremost kunde smage som den fineste søde Champagne. I Haven fandtes en stor Dam, omtrent $\frac{1}{2}$ Td. Land, altid

med tilstrækkeligt Vand til at sejle i en Robaad, ogsaa undertiden med et Lagen til Sejl. Da der i 50'erne blev opført en Pavillon med Straatag og forgyldt Halvmaane, sejlede man ofte fra en Bro ved Præstegaarden over til Pavillonen paa den modsatte Side af »Parken«.

Mindestenen i Horbelev Præstegaardshave.

Mærkeligst er en stor *Mindesten* i Havens sydvestlige Del, opstillet af Hans Christoffer Elers Koch efter hans Faders Hans Peter Kochs Død 1806. Paa Stenen, som siges at være slæbt fra Præstegaardens lille Vænge Øst for Haven over den islagte Dam af seks Heste, er indhugget følgende latinske Ord i tre Linier:

HEIC
ADSINT MANES
PARENTIS

Det er Ønsket om, at Stamfaderens Aand eller Minde maa være til Stede her. Heic er en

gammel Form for hic. Parentis er Genitiv af parens, der er sjælden i Ental, i Betydningen Stamfader, mens Flertal parentes, Forældre, er almindelig, og manes betyder egentlig Husguder, men bruges om Hjemmets Minder eller Aand og Tone. Stenen er anbragt i Egehaven, omgivet af de gamle, mægtige Egetræer, som »Stamfaderen plantede af Agern for hvert Barn, der blev født ham i andet Ægteskab, ialt 18«. Af disse staar endnu en Del tilbage med mægtige Kroner. I et af dem har Lynet slaaet ned og bortrevet Barken paa Trediedelen af Træet fra øverst til nederst, mens Træet endnu holder sig i Live.

Det aandelige Liv paa den Tid i Præstegaarden og Menighederne hengik fredeligt og stille, i godt indbyrdes Tilstandsforhold og med regelmæssig Kirkegang, hvor ethvert Hjem eller Husstand skulde repræsenteres ved mindst en af Folkene. Havde ingen af dem Lejlighed eller Lyst, maatte Tjenestedrengen af Sted, hvoraf er opstaaet Talemaaden: »Der skal nogen til det værste, sagde Drengen, han skulde i Kirke.« Ved Aarhundredskiftet 1801 indtraf urolige Tilstande, og en ny Aandsretning, som med Kapellanens Ansættelse i Falkerslev kom ind, fremkaldte en Strid om Brug af Salmebog, som Kirkehistorikeren Ludvig Koch har givet en Skildring af i »Kirkehistoriske Samlinger«.

Hans Christoffer Elers Koch, senere Konsistorialraad, var født i Horbelev 4. Marts 1774 og blev Student fra Nykøbing Latinskole 1790. Han blev 1797 residerende Kapellan hos Faderen med Bolig i Falkerslev Annekspræstegaard. Han blev gift med Laurentze Marie Buntsen, Datter af Dispatcheur (Embedsmand, som beregner Omkostninger ved Havari) Buntsen i København, og altsaa Søster til Fru Gyllembourg, hvorved Præstefamilien i Horbelev kom i Forbindelse med Ægteparret Johan Ludvig og Johanne Louise Heiberg. Sidstnævnte har ved et Besøg i Præstegaarden udskaaet sine Initialer I H L i et Birketræ i Haven. Præsten H. C. E. Koch, som fulgte efter sin Fader som Sognepræst for Horbelev og Falkerslev, synes at have været noget paavirket af den Heibergske Aandsretning, der bl. a. kunde bemærkes i Synet paa den gammeldags Kristendom og den Pontoppidan—Kingoske Salmesang, som han fik afløst allerede 1801 af den ny »evangelisk-christelige Salmebog«. Derved opstod den nævnte Salmebogsstrid, der trods ivrig Modstand endte med den ny Salmebogs Sejr.

Paa den Tid var der en Del Overtro og overtroiske Meninger, som Præsten ansaa det for en Pligt at bekæmpe, og han prædikede med Iver derimod. Ogsaa andre Ting tog han sig »faderligt« af. I 1812 indgav Præsten til den konstituerede Amtmand en Beretning om den 13 Aar gamle Karen Jens Vævers i Sørslev, »som har foregivet at have opbrækket 57 Frøer i Efteraaret«. Dette Sygdomstilfælde

kunde ingen hjemlige Læger behandle, og Pigebarnet kom til »Frederiks Hospital« efter Præstens dertil skete Henvendelse.

Om en Konfirmationshandling, som Præsten i 1809 overværede i Trinitatis Kirke i København, skriver han i Dagbogen: »Stiftsprovst Clausen talte med Liv og Kraft. Confirmations Spørgsmaalene havde han forandret saaledes:

1) troer du, at en viis og god Gud har skænket dig Livet og bestemt dig for Evigheden?

2) troer du, at Mnskt ved Dyd og særdeles ved christelig Dyd gør sig skikket til at nyde salig Evighed?

3) Vil du i denne Overbevisning forblive Xsti Bud og xstelig Dyd tro til dit Livs Ende?»

»Disse Spørgsmaal, skriver Præsten, forekommer mig passende, og var det mig tilladt at vælge, valgte jeg ved min Confirmations-Handling nogle lignende. Kun Skade, at hver Præst efter nyere Mode har sin Skik, da det burde være eensformigt. Ungdommen var meget rørt, særdeles en Pige, hendes Navn hørte jeg var Rosenstang.«

Om Sognets Forhold er der i »Dagbogen« fortalt flere betegnende Træk. Forældrene vilde naturligvis dengang bestemme de unges Ægteskaber. Var »Partiet« ikke stemmende med Faders eller Moders Ønske eller Vilje, saa kunde der lægges særlige Hindringer i Vejen, hvorved ogsaa Tryllemidler kunde tages i Brug. En Piges Fader fortalte Præsten om den Bestialitet af den gamle Møllerkone, som det bestandig har været imod, at hendes Søn skulde faa Pigen, at hun ved en gammel Kielling havde forsøgt at skaffe sig noget af Pigens Excrementer for at tillave det for sin Søn, at han skulde faa Lede til Pigen.

Degnen maatte undertiden prædike for Præsten, især i Falkerslev Kirke. Det var ikke altid heldigt. Præsten fik underhaanden at vide, at »min Degn, da han forleden Søndag prækede i mit Forfald, var drukken, og da han efter Prædiken skulde fra Prædikestolen oplyse et Par Ægtefolk sagde: »Lyses til Ægteskab l. Gang for. Ja, jeg ved saamen ikke hvad de hedde.« Det er dog jammerligt med den Mand. Hvor længe kan jeg bære over med ham?»

Maaske er det samme Degn, der har forfattet en versifi-

ceret Ansøgning, som i en Skrivelse til Skolekommissionens Erklæring er sendt fra Biskop Bojsen, der har modtaget følgende »pudserlige Vers« sammen med Ansøgningen. Versene skal formentlig vise, hvor vidt Rasmus Plovs Søn under sin Faders Vejledning var avanceret.

»I Underdanighed jeg vil mig her uedlægge,
 med Ydmyghedens Sæk mit Legem overdægge.
 Jeg altfor ringe er at skrive til en Mand,
 Hvis Navn optegnet staar i Lærdes Ædelstand.
 Min Ungdoms unge Aar bør mig i Tanke rinde,
 kun ringe Lærdom man endnu hos mig kan finde.
 Vel gange Elleve har Jorden væltet sig
 til Syd og nordre Pol udig min Levetid.
 Den ringe ej formaar at bære store Bylter
 den som er svag til Fods paa Vejen gaar og stylter.
 En sikker Styttstav han ønsker sig at faae
 at han desbedre kan paa Vejen sikker gaae
 Og som det svage Barn ved Moders Hænder leedes
 og knapt et Øie blik paa egen Haand tør stedes
 saa jeg og leedes frem ved Faders kjerlig Haand
 hvorved jeg hielpes frem som selv kun lidet kan.
 Jeg mine Lærere ej heller bør forglemme,
 hvis Øjemed det er i Lærdom mig at fremme
 Dem skylder jeg min Tak nu baade først og sidst
 indtil at Døden har mig Livets Aften viist.
 I denne Sommer har mig Svaghed villet gieste
 O Febris lang tid vil min Helbred fra mig liste
 Dog Gud ske Lov jeg er nu bleven karsk igen
 Skønt Ringe jeg derfor kan lege Haand paa Pen
 I Sandhed jeg da paa min egen Ringhed skønner
 Dog ydmyg nærmer mig til en af Aarons Sønner
 der som en Vægtere paa Sions Mure staar,
 og som retsindelig paa Sandheds Vej fremgaar.
 Dog som den Ringe Skierv vor Frelser derfor priste
 den fattig Enke som der lagte i Tømlens Kiste
 saa jeg og sikrer mig den Herres egen Mand
 vil mildelig anse min Ringhed og Forstand.
 Nu jeg vel dette har med egen Haand opskrevet
 og Faders Kjerlighed mig dertil haver drevet.
 Hvor højt jeg elsker ham den gode Gud dog mest
 saa og vor kiere Bisp Hr. Bojesen dernest.

Grimmelstrup, den 20. Oktober 1809.

Ole Rasmussen, R. Plougs Søn.«

Hvorvidt Ansøgningen blev bevilget om at blive hjemme fra Skolegangen paa Grund af den elleve-aarige Drengs Svaghed, kan ikke ses, men hvis Drengen virkelig kunde skrive et saadant Rimbrev efter »at Jorden kun havde væltet sig elleve Gange«, synes jeg, man maa prise Faderens Lærer-Resultat.

At der derimod kunde frembringes Rimkvad i Præstegaarden, kan ikke forundre, og lad da et saadant Digt fra 1810 afslutte denne Skildring af Horbelev Præstegaards Ydre og Indre:

Sang ved Familiefest i Horbelev af Hertz:

Mel.: Nyd Livets korte Morgenrøde.
 Fordum i Lunden en Stamme sig hæved,
 Secler den bar paa sin kronede Top,
 Mildt af befrugtende Vinde omsvævet
 Skjød fra dens Rødder dens Efterslægt op,
 :|: Stammen blev væltet af Storme og Aar,
 Men ej dens Minde i Lunden forgaar. :|:

Frodig opvoxer dens Afkom og skygger
 Over de Rødder, som Oldingen bar,
 Skovens fortryllende Sangerske bygger
 End i den Egn, hvor dens Stamrede var,
 :|: Skygge og Frugtbarhed, Skønhed og Læ
 Minder endnu om ærværdige Træ. :|:

Ikke os alle vil Himlen beskære
 Her hvor vi vokste at bygge og bo,
 Dog er vi Syskende hvor vi end ere
 Børn af de ædle, som her gik til Roe.
 :|: Og deres Minde, det taber sig ej
 Her i vor Barm eller hist paa vor Vej. :|:

Ingen Genvordigheds Storme os røve
 Mindet om deres Exempel og Dyd!
 Glædernes Bæger skal ikke bedøve
 Hiertet med Glemsel af Horbelevs Fryd.
 :|: Samlede eller adskilte vi er
 Syskende, Vinen og blive det her. :|:
 NB.: Her klinkedes med Glassene.

Broder og Syster, som Himlen har kaaret
 Til at beskygge den Fædrene Rod,

Pryder den Stamme, som eder har baaret,
Arver dens Hæder, dens Dyd og dens Lod!
:|: Sildigt I segne for Aarenes Vægt
Mellem en talrig og lykkelig Slægt. :|:

Præsten skriver: »Jeg sad ved min Rentzes Side, omringet af mine Børn, midt imellem mine Søskende. Jeg var i Himlen!«

En ny Daarekiste.

Af Viggo Holm.

Gamle Regnskaber giver ofte gode Oplysninger om Fortids Forhold. Et Eksempel herpaa fik jeg engang ved at gennemblade et fuldstændigt Aarsregnskab for Nykøbing Hospital, omfattende Tiden fra 1. Maj 1717—1. Maj 1718, hvori meddeles, hvad der medgik til Indretningen af en ny Daarekiste.

I Almindelighed lader man sig vel nøje med Molbechs Forklaring til Ordet Daarekiste som »et indesluttet Sted, hvor afsindige Mennesker holdes i Forvaring«, men at Stedet kunde være af den Beskaffenhed, som fremgaar af nævnte Regnskab, har vel de færreste i vore Dage forestillet sig; det var bogstavelig forstaaet *en Kiste*, en Kasse med fast Laag og anden fornøden Lukkelse. I Regnskabet læses:

»Endnu ladet gøre en ny Daarekiste for at omveksle de afsindige udi, hvortil er forbrugt 32 Ege- og Bøgebræder a 1 Mk. = 5 Rdl. 2 Mk., 300 Søm = 1 Rdl., 2 Egetræer til Fodstykker og Lig = 3 Mk. 12 Sk., 2 Lægter til Lister = 2 Mk.; Arbejds løn 2 Rdl. Smeden for Haspe, Hængsler og Krampe 1 Rdl. 3 Mk.« Det hele beløb sig altsaa til 10 Rdl. 4 Mk. 12 Sk.

For nu at danne sig et Skøn over den Plads, der tilstodes den sindssyge i en saadan Kiste, maa man nogenlunde kende Længden og Bredden af de 32 Bræder. Derom siges intet i den anførte Regnskabspost; men heldigvis haves andre, samtidige Regnskaber, hvori baade Tømmerets Pris og Dimensioner opgives, og hvoraf det synes at fremgaa, at bemeldte Bræder, udskaaret af Kævler, højst 4 Alen lange, kun kunde omfatte en Gulvflade af 4 a 5 Alens Længde og halv saa stor Bredde, og det endda kun under Forudsætning af, at Bræderne ikke overalt stødte umiddelbart sammen. Rimeligvis har i det mindste Kistens Forside været en Tremmevæg, hvorved man jo ogsaa bedst udefra kunde holde Øje med Fangen. Mit Forsøg paa at bestemme Rumforhol-

det vil for øvrigt findes tilnærmelsesvis godkendt ved en Opmaalingsstegning i Nationalmuseet, der i vandret Snit udviser, at hver af de to i Hospitalets Taarnbygning henstillede Daarekister paa det nærmeste maatte være $3\frac{1}{2}$ Alen lange og $2\frac{1}{2}$ Alen brede.

Endnu bør i denne Forbindelse omtales et Rum uden for Klosteret, hvor man ogsaa forvarede sindssyge, rimeligvis benyttet før 1709, da nedennævnte Reskript udgik. Vel at mærke: ved *Klosteret* i snævrere Betydning forstod man i de Dage den ganske anselige gamle, grundmurede Bygning, som mod Vest havde et lavt Taarn, og som paa een Gang tjente til Kirke (hvælvet Loft, Alter og Prækestol) og til Beboelse for samtlige Pensionister i to Rækker sammenstødende Smaarum paa Gulv og Galleri (Afbildn. i Trap, 3. Udg. III 152). Den ikke synderlig hyggelige Indgang til dette Kloster dannedes af en 21 Alen lang og 5 Alen bred Skyne eller Halvtagsbygning, som paa den ene Side afgav Opholdssted for sindssyge og paa den anden rummede Hospitalets Tørv. Hvorledes de syge afspærredes i denne Bygning, vides der intet nærmere om. Ved en gennemgribende Istandsættelse af Hospitalets hele Bygningskompleks 1740 fandtes Skynen saa forældet (!), at man besluttede at nedbryde den, da man havde to Daarekister i Taarnet og fornøden Plads til Tørvene i Laden. Lidt betænkeligt kunde det vel synes at begrænse Kisternes Antal til to, naar det ses, at der 1717 paa een Gang havde været tre Patienter, men man holdt sig vel til Reskript af 29. Juli 1709, som paabød, at der i hvert Stifts Hovedhospitaler skulde indrettes eet eller to Værelser til ubemidlede sindssyge, saaledes at disse ej letteligen skulde kunne udbyrde, og da man allerede ved den omtalte Forøgelse i 1717 havde to saadanne »Værelser« i Orden, var man jo i Virkeligheden paa den sikre Side.

Disse Hospitalets Daarekister fra Begyndelsen af 1700-Tallet var vel ikke slet saa barbariske som de, der hidtil er bevarede andensteds, f. Eks. i Ribe, fra en endnu ældre Tid, men de var slemme nok. Der lagdes vist heller ikke saa megen Vægt paa den syges Helbredelse, det gjaldt nærmest om at hindre ham i at bryde ud, og det var netop det, som den ulykkelige med den sidste Rest af Omtanke pønsede paa.

Et Træk i saa Henseende omtales i Nykøbing Breve 14. Aug. 1748 (Landsark.), hvori det uopholdelig meldes til Stiftamtet, at Rasmus R., der 30. Juli var indsat i en af Hospitalets Daarekister, 14 Dage efter brød ud ved at grave et Hul i Jorden under Fodstykket. Man har vel ment, at den bare Jord afgav tilbørligt Lukke for Kisten forneden, og Rasmus gav saaledes paa sin Vis den rigtige Forklaring paa Udtrykket »gaa lukt (d. v. s.: lukket) igennem«. Af Brevet fremgaar, at man havde funderet nærmere over Sagen og var kommet til det Resultat, at rigtig gal var han ikke, da han talte ganske fornuftigt, og Maaden, hvorpaa han var brudt ud, »marqverede« Forstand. . . . men han kunde gøre sig selv og andre Skade. Maaske har han undgaaet paa ny at blive indespærret i en af Kisterne og den dermed forbundne Fare for at blive — rigtig gal.

Henimod Slutningen af Hundredeaaret indsaa man, at Kistesystemet i Hovedhospitalet var uheldigt, og man besluttede at indrette Sindssygehuse i de enkelte Stifter; ogsaa her, »saasom slig Indretning i Lolland og Falster mangler« (Fogtmanns Reskriptsamling). 11. Novbr. 1791 udgik en Skrivelse til Stiftamtmanden angaaende en Daarekistes Opførelse ved Siden af Raadstuen i Maribo. Bekostningen var efter Licitation sat til 530 Rdl., hvoraf 100 Rdl. skulde udredes af Hospitalet i Nykøbing paa Falster, imod at dette Lands afsindige skulde have samme Adgang som Lollands.

Her berettes altsaa ogsaa om *en ny Daarekiste*, men denne Gang er der sket et mægtigt Fremskridt: de syge fik ligesom andre Mennesker en Stue til Opholdsrum, og Hospitalet i Nykøbing med sine fordums Kister maatte ikke længer optage vanvittige; kun maa det beklages, at det hæslige Ord *Daarekiste*, hvis Oprindelse efterhaanden glemtes, blev bibeholdt som Betegnelse for den nye Indretning i sin Helhed.

15. Februar 1793 udfærdiges et nyt Reskript med nærmere Bestemmelser vedrørende Sindssygehuset: 1. Var nogen farlig for sine Omgivelser, og Frænder eller Venner ude af Stand til at passe paa ham, skulde det meldes til Stiftamtmanden, som uden videre maatte træffe fornøden Ordning. 2. Omkostninger for Ophold og Pleje fastsattes til 3 Mk. ugentlig, naar Udgifterne skulde afholdes af det offentlige,

men formuende Folk, som kunde taale at tilsætte mere end 26 Rdl. aarlig, skulde yde mere. 3. Herom skulde føres Tingsvidner. 4. Til de syges daglige Pleje, højst fornøden Renholdelse m. v. maatte Stiftamtmanden vælge en haandfast Karl, hvis Løn sættes til 3 Mk. ugentlig. 5. Nykøbing Hospital tilpligtedes at udrede det fornødne til uformuendes Forplejning, Oppasserens Løn og Anskaffelse af 6 Senge med Tilbehør.

Hvad der siges om Sindssygehusets Beliggenhed ved Siden af Raadstuen (Raadhuset), maa vist nærmere forstaaes saaledes, at det opførtes som Sidehus til det daværende Raadhus, der af Kapellan Schultz i Maribo i sit Bidrag til Wedels Indenlandsrejse nogle Aar efter faar en noget drastisk Beskrivelse. Denne Bygning, siger han, er et forunderligt Compositum, det indeholder Sprøjtehus, Raadstuetjenerens Værelser, Borgerarrest, Tyvehul, *Daarekiste*, Landsting og Byting.

I Maribo synes man ikke at have været overvættets glad ved denne Byens Tilvækst. I Begyndelsen førte Byfoged Jakob Møller Tilsyn med Husets Drift; men det blev han ked af allerede efter et Aars Forløb; han fandt det under sin Stilling at skulle give Kvittering til Hospitalsforstanderen i Nykøbing for dennes Pengetilsendelser og til ham at skulle aflægge Regnskab for Pengenes Anvendelse, f. Eks. til Begravelsesomkostninger o. l. Byens Fattigforstander vilde heller ikke have at gøre med den Sag. Endelig var Stiftamtmanden saa heldig at træffe Overenskomst med Konsumptionskontrollør, senere Kasserer H. E. Riegels, der paatog sig at føre Tilsyn med Patienternes Føde, Pleje og Opvartning, at modtage Remesser fra Hospitalsforstanderen, give Kvittering derfor og endelig at aflægge Regnskab m. v. imod at oppebære 8 Rdl. aarlig, hvad enten der var mange eller faa eller slet ingen Patienter. I Promemoria af 2. Maj 1795 billigede Kancelliet denne Ordning, da man maatte frygte for, at ellers ingen til dette Arbejde vilde kunne faas.

Saaledes overvandt den første Genvordighed, som ramte den nye »Daarekiste« — det blev nok ikke den eneste.

Inspektør H. Smidth.

Uddrag

af Breve fra Inspektør H. Smidth paa Corselitze til
General Classens Fuldmægtig, Agent J. Koustrup
i København.

Fra det Classenske Fideicommis's Arkiv.

Ved *Astrid Paludan-Müller*.

D: 20' November 1787.

Høiædle

Kiære gode Ven!

».....I gaar Reiste til Kiøbenhavn 3de af Corselitze Godsets Bønder, for at Klage over Hoveriet, enten det nu skeer for Kron-Printsen eller Rente-Kammeret ved ieg icke. førend af-Reisen, kom her 4re Bønder navnlig Jørgen Skov af Carlebye, Peder Liise af Sersløw, Jørgen Svej og Peder Boesen af Bønnet, og begiærte Pas til Reisen som og blev dem givet; men ved afreisen bliver Peder Boesen af Bønnet hiemme, i hans Sted Reiser een Bonde navnlig Rasmus Hemmingsen af Weiringe Bye paa Carlsfeldts Gods Bort i Selskab med de ommeldte 3de andre Bønder, uden Pas, formodentlig Under navn Peder Boesen, og saaledes Benøtter sig af Pas-set, som er givet de andre. og da denne Rasmus Hemmingsen af Weiringe er een Stoer skarn og Skielm, og saaledes uden Pas og tilladelse undviget Godset, er ieg ydmygst Beedende Høiædle Kiære Ven, ville ved Politiet lade eftersøge denne

Bonde og Ham arrestere, samt over Ham lade holde Politie Forhør, for om man kunde faae ham Revset paa een maade, om icke andet, saa dog med Arrest nogle Uger; sidste St. Hansdags Tiider Reiste han og til Kiøbenhavn uden Pas, og Klagede for Grev Reventlow over Hoveriet, men Greven Jagede ham strax hiem igien, og ville icke modtage hans Klage, med advarsel at holde sig Roelig; men har kun lidet frugtet hos Ham, Han er den, som forføerer de andre Bønder til dette optog og alle opsætsigheder. Det bliver herefter een farlig Sag, at være imellem disse Folk, Gud Bevare os fra at komme hastig af Dagge, man er i Stoer forlegenhed med Bønderne paa denne Tiid, de vil og de Veed icke om de vil kiøre Favne Brænde til Ladestedet. Straffe Dem tør man icke, da det icke staar i Hoverie Forordningen de skal Skove Favne Brænde.«

d. 27' November 1787.

» Bonden Rasmus Hemmingsen af Weiringe Bye, paa Carlsfeldts Gods. haver ingen Commission for Carlsfeldts Godsets Bønder at Klage; men haver ladet sig leie til at klage for Cortzelitze Godsets Bønder, og derfor skal have 14 Rdlr. Han gaaer under navn af Peder Boesen i Bønnet paa Cortzelitze Gods. Han burde sandelig arresteres som Rønnings Mand, der haver overladt Gaard og Besætning paa lykke og ulykke, i sidste fald til Stoer Tab og skade for Herren, som Raader i denne Sag.«

5' December 1787.

» De 4re Bønder er lykkelig kommet til deres hiem fra Kiøbenhavn, Stoer skade var det at Bonden Rasmus Hemmingsen af Weiringe, icke blev annammet, det ville have givet andre nogen eftertancke, førend de havde foretaget sig slig Reise oftere.

Deres Klage er mig icke indløbbet endnu, dog siges at samme skal være kommet til Amtmanden, om det er saa ved ieg icke.«

d. 23' Januar 1788.

»Sidste Fredag forrige uge, er Bonden Rasmus Hemmingsen af Weiringe Bye paa Carlsfeldts Gods og nok en Gaardmand ved navn Jakob Gaard af Meelse Bye paa Cortzelitze Gods, Bortgaaet fra deres Gaarde, uden Pas, formodentlig til Kiøbenhavn med 2de andre Bønder, som var meddelt Pas, hvilke sidste ville efter foregivende søge Resolution paa deres forhen indgivne Klager. Som da forbenævnte Rasmus Hemmingsen af Weiringe og Jakob Gaard af Meelse, saaleedes er undvigt deres Gaarde, som meldt uden Pas; Beeder ieg ydmygst Høiædle Ven, ville lade disse 2de Bønder eftersøge i Kiøbenhavn og om de findes hæftet, samt over Dem lade holde Forhør som Rømningsmænd, hvorved de og bør oplysse, hvorleedes de er kommet over Vandet til Siælland. imidlertiid skal ieg her ved Bircketinget lade Dem efterlysse, første Rettesdag, som Rømningsmænd, og dernæst ved Rettens middel, lade giøre Arrest paa deres Boehave og Besætning, til Betyggelse for iværende Restancer til Herren af Penge og Korn. Rasmus Hemmingsen er den samme Skielm, som var i Kiøbenhavn forige Gang, under navn af Peder Boesen fra Bønnet. det er at formode, de icke bliver i det første Logie, naar De spørger at Rasmus Hemmingsen blev eftersøgt forige Gang, efter at han var Reist fra Byen.«

d. 18' Marts 1788.

»Bønderne Rasmus Hemmingsen og Jakob Gaard kom hiem sidste Søndag aften den 16de d. m. og haver selv indsat sig i deres Gaarde, uden at anmelde deres Hiemkomst og Paastand af overlevering af Gaard eller Besætning samt Inventarier, altsaa Bortfalder denne Paastand af sig Selv. i Dag er Cortzelitze Godsets Bønder samlede hos Jakob Gaard, for at høre hvad gode Tiidender han haver bragt hiem ang. deres Klage-Poster, hvorom ieg endnu intet ved ydmygst at inüberette. Tillad ieg ydmygst Forestiller, mon Prokurator Bejer icke finder for godt, at Notarial Attest herfra, om Bøndernes Hiemkomst og tilværelse i Deres Gaarde, uden Paastand af overlevering, kunde være tienlig, at vedlægge i Sagen ved

Hoff og Stads Retten. imidlertid Løber det temmelig godt udj Confution for Rev.¹) saa hans faaer ondt ved at faae noget til Regel, hvorefter han skal kunne Bestemme een Resolution. «

d 25' Marts 1788.

»Endnu har de 2de Bønder icke villet melde deres Hiemkomst og modtagelse af deres Gaarde og Besætning. den eene, Jakob Gaard, gaaer alle tiider i skiul naar han fornemmes man vil tale med ham, den anden, Rasmus Hemmingsen, udlader sig for Bønderne, det han, ved hans tilværelse i Kiøbenhavn haver gjordt Bonde-standen over heele Riget stoer Gavn. endnu vedholder dette Godsets Bønder deres sædvanlige samlinger, saavel dag som Natt, og det er umueligt at komme efter, hvad de haver at afhandle i deres Forsamlinger, endskiøndt ieg derfor gjør mig ald umage for at faae disse deres Hemmeligheder at vide, saa ere de dog hiinden saa troe, man icke skal kunde spore det ringeste af, hvad som passerer imellem dem.

i Dag haver ieg maattet give 2de af Jakob Gaards tilhængere Prygl, hvorover ieg er icke i den Bæste forfatning. De vilde Spionere om 1½ tønne landgilde Ruug, som de formeente i 16ten aar, urættelig at have leveret. desaarsag ieg trykte dem Jorde-Boggen i Hovedet nogle Gange, og dermed Reiste de hiem. Hvad følger det vil have, vil Tiiden lære.

efter Kammerets Foranstaltning ved Stiftamtmanden, holdes Forhør i dag i Nyekiøbing over den Persohn, som haver skrevet for Huus-folkene og Befrielse for extraskatten, og derhos indbildet Dem, derom var udkommet een Forordning af 1782. det lader som Kammeret meener noget aldvorligt med denne Mand, Leth er ved Forhøret og icke kommen hiem endnu. «

d. 16' April 1788.

» ang: Bønderne, da haver ieg icke forestillet mig andet, end at dem Dem forundte Beneficium paupertatis, alleeneste strakte sig til de 2de som var arresteret, og icke for dem samtlig i henseende deres Klage om Hoved Gaards

Taxtens dyrkning; ieg maae derfor ydmygst Beede Høiædle Ven, vil være saa Gunstig, at skaffe mig Copie af denne Bønderne forundte Beneficium, for at ieg derefter kan tage de fornødne Mesures og precurere mig mod andfald i denne Post; thi noget haver de neml. Bønderne bag Øret, som ieg icke kand komme efter hvad er. imidlertiid Pløvede De Brakmarken sidste Løverdags uden omstændigheder og uden allerminste Misfornøyelse, det var denne Mark, som de icke ville Pløye til Vinters. Derimod haver ieg paa denne Tiid megen Bryderie med de 3de Separat tilkiøbte Byer^o), som skulle giøre Hoverie til Bierregaarde, hvortil De var tilsagte i Gaar og i Dag, men møtte icke; ieg maa derfor andmode Amtmanden og Landvæsens Commissairerne, at forfatte Hoverie Reglement for disse Skiælmer, for at gaae Forordningsmæssig tilværks med Dem. det er forunderlig at Kammeret efter alle de anstalter der er giort, i henseende til Hoved Gaards Taxtens Dyrkning, hvorover Bønderne haver Klaget, icke derpaa vil befatte sig med at meddele Bønderne Resolution, som i mine ringe tancker er meget vel, Bønderne vil desaaarsage betænke sig førend de Klager igien. derimod venter De til 1° Maj en nye Hoverie Forordning som meget nøye skal Bestemme Hoveriet for Dem, hvilket de siiger Rev. skal have lovet Dem, med meget andet Dem til fordel. «

d. 23° April 1788.

» det er mig umuelig paa denne Tiid at give Brænde og tømmer til Ladning for Værcket³) formedelst Bønderne ligger nu i ardbeide med Ertesæden, og anden Mark-ardbeide, det er sandelig en meget Fortrædelig Sag for mig, og en plage at høre Bøndernes Bebreidelse, de skal forlade deres Plov og Sædetiid, det ieg maae anhøre med Taalmodighed, og meget meere Herren haver Naadigst tilskrevet mig Han agter sig herover i Maj Maaned, Gud give Ham Sundhed og ieg ønsker af mit inderste Hierte Han var her Da ieg affærdigede dette, havde ieg een heel Deputation af Bønder om Hoveriet, saa Blodet derover Kaager i mine aarer. og saaledes er det næsten hver Dag, og et suurt liv for en Cholericus. «

d. 14' Maij 1788.

»..... Angaaende Bøndernes Klage, da ønsker ieg naar Resolutionen fra Kammeret icke skulle blive i Faveur af Herren, at Bønderne skal dyrcke og drive Hoved Gaards Taxten her til Gaarden, ligesom ved andre Previligerede Hoved og Sæde-Gaarde at Kammeret icke ville Befatte sig med denne Post, men lade Klagen henligge uden Resolutions afgivelse. Høiædle Kiære Ven see den Sag bragt i Rigtighed hos Høie vedkommende, man undgaar derved een Proces med Bønderne; De ere jo dog Kiøbt med Ægt og Hoverie, ligesaavel hertil Gaarden som til andre Previligerede Sæde-gaarde her i Riget, og ieg er af de ringe tancker, at Herrens Ejendoms Herlighed og Ret icke kan indskrænkes meere for Ham, end for alle andre Hoved og Sædegaards Eiere i Danmark.....det er Skade at Hansen endnu ligger af Podagra, ellers kanske min underdanigste ansøgning om Hoverie Reglement for Bønderne til Bierregaarde havde allerede været sændt til Amtmandens Erklæring, gid det maatte skee med det første, at den Sag kunde komme til Rigtighed og ende forinden høsten — ieg tror icke Procurator Andersen har tilskrevet Bønderne Jakob Gaard og Rasmus Hemming-sen endnu, i (det) minste haver ieg icke kundet bemærke det allerminste dertil.

den bekjændte Muhle er kommet hiem fra Kiøbenhavn, og haver været her paa Godserne hos Bønderne disse dagge, men bragte icke med sig den Dem belovede Forordning om friegivelse for extra-skatten, men lover endnu som før at anskaffe samme, og til den ende atter vil Reise til Kiøbenhavn med det første, hvorhen 2de Huusmænd skal følge ham for at modtage Forordningen. dette troer Bønderne for een fuldkommen og virkelig Sandhed, imidlertiid lever han vel, saalænge Bønderne og Huusfolket icke bliver bædre oplyst om denne Forstørreres løgnagtigheder; hidtil har han paa denne Regning oppebaaret af Huusfolket 42 Rdl., som er beviislig, og lige saa mange bliver de formodentlig af med endnu til denne Reise, derimod kan vi icke faae een skilling i ekstraskat, uden hvis som ved execution skal udpandtes, hvorhos mand maae taale og høre de allergroveste udtryk

af mænd og Qvinder; man haver derfor aarsag at ønske, denne Løgnens Prophet med det første maatte blive hæftet og Dømt efter Fortienneste.

Hvad som smerter mig meget paa denne Tiid er dette: at et Røgte^a) gaar mellem Bønderne, Kongen haver taget Wærket fra Herren og han er falden i Unaade og maae icke opholde sig i Kiøbenhavn m. m. Bønderne ere herover meget Fornøyet og vendter desaarsag at blive Selv-Eier Bønder med det første. i denne Uge agter ieg at saae noget Byg, ifald værret vil blive gunstig, hvortil Jorden er prepareret og af de fleeste Bønder forrættet uden opsætsighed og paa bæste maade Behandlet; her gives nogle Skiælmer imellem, som ieg haaber bliver vel gode med Tiiden.«

d. 20' Maj 1788.

» vi er saavidt arangeret med Vaarsædens læggelse, at vi fra i dag af (da vi saae hertil Gaarden Byg) haver ickun en dags Byg Sæd tilbage, og at alle Ting i denne deel, som er Hoved Sagen, er gaaet Roelig og vel for sig; men Bønderne vedbliver deres Sædvanlige Natte og Dag Samlinger, og det er mig umulig at faae viide, hvad samme haver til formaal desaarsag ieg frygter daglig for deres Voldsomme overfald, det Gud afvende. Muhle, som er gift, opholder sig endnu i Nyekiøbing hos hans Kone, hand haver fortalt Bønderne her paa Godset, han skal være blevet Betient eller Controleur i Kiøbenhavn, hvorom Bønderne taler saaledes, der kand man see, han er en Rigtig Mand, thi havde han icke Ræt paa sin Siide, havde han icke kommet i Kongens Tienniste og for længe siiden været i Arrest, men see om Øvrigheden eller Gennerallen haver understaaet sig at Rørre ham, dette er Bøndernes daglige Tale.«

d. 26' Maj 1788.

»Fra Amtmanden haver ieg faaet Kammerets Skrivelse om at indhændte Herrens bestemte Erklæring og nøyagtige Oplysning over hvormeget Bønderne have haft at drive førend den Holsteenske Indretning blev indført paa Godset, om samtlige Marker bleve aarlig drevne eller nogen hvilede,

dernæst ved Gaardens Indrætning skal være lagt til samme af ufrie Hartkorn = 16 Tdr. Land i den saakaldede Bredmose og 90 Tdr. Land i Halsorne overdrev, og at desforuden en Ødegaard er drevet under Hoved Gaarden ved Hoverie, hvorom alt ieg ,haver sændt Herren mine underdanigste Tankker til den Befalede Erklærings bestemte affattelse under Herrens egen Haand. det falder mig meget forunderligt at læsse Kammerets skrivelse om det tillæg hertil Gaarden af 16 tønder Land ufrie Hartkorn og 90 Tdr. Land overdrev. Gud maae viide hvorfra Kammeret haver faaet denne underætning: ieg forsikrer Hellig, hertil Gaarden er aldrig indtaget enten af Mose eller Overdrev en tome Jord, mindre tønder Land. hvilket ieg tydelig haver oplyst udj seeneste Erklæring til Kammeret. desforuden haver Bønderne aldrig Klaget over disse 2de Poster, og ieg kan ingenlunde begribe hvorfra samme kan have sin Oprindelse, som icke vedkommer eller vedhører dette Sted, nok er det Kammeret feiler mangfoldig i denne Opgivende.

Rev. maae have en Ulycke i Hovedet at træckes med, for at opfinde noget nyt Herrens Eiendom vedkommende; men bliver det icke bædre Passende herefter til at grunde Resolutioner paa, vil han faae undt ved at afgive een efter hands Hiertes Ønske.

Muhle er endnu i Nyekiøbing og forbliver der nogen Tiid, efter siigende. Bønderne og Huusfolkene holder Conference med ham næsten hver dag. det var at ønske Cancelliet ville giøre alvor af Resolution til Hans hæftelse, thi førend dette skeer, er det umuelig at faae ekstraskatt af nogen Huusfolk og Indsiidere her paa Godserne.....«

d. 4' Juni 1788.

».....Endnu haver man icke hørt noget fra Stift-Amtmanden om actionen mod Muhle, det vil nok have Tiid forinden dette bliver sadt i værk og Sag andlagt af Procuratores, formedelst det er en Befalet Sag. imidlertid er det vel, at det er kommet saavidt med denne Roeligheds Forstyrret, ieg haaber han faaer Løn efter Fortienneste, thi han er i slet Credit hos alle Skikkelige Folk her i Landet. Huus-Folket

ere nogenleedes Roelige paa denne Tiid, men extra-skatt kan man icke faae hos dem, aarsagen til den nu værende Stilhed kommer deraf, at Hoved-mændene ere borte som Soldatter og Ryttere ved Campementet.

Med Bønderne hugger ieg mig igiennem saadan som ieg kan, Fiire og hale maae ieg paa Tiider, for det onde skal icke blive være end det virkelig er. De lenges meget efter Resolution fra Kammeret, Om hvormeget de skal Pløye og Saae af Hoved Gaards Taxten, var denne Sag bragt til en ønskelig Ende, ville jeg være fornøyet; Bønderne blev da snart at bringe paa Gode veie igien og til forige Flittighed, saavel mod dem Selv som Hosbonden. Hvad ieg maae lide og Taale imellem dem, skal Høiædle Ven icke kunde forestille Dem.

— — —

p. S. nu i dette Moment indløb hoslagte Brev fra Birckedommer Allerup, Hvoraf Høiædle Ven behageligst vil erfare at Mads Muhle var Stævnet til Domslidelse sidste Løverdage og at han med Kone og Børn i Gaar er Reist fra Nyekøbing med et Fartøye til Kiøbenhavn; ieg forestiller ydmygst om Høiædle Ven ville insinuere Conference(raad) Colbiørnsen Brevet med anmodning at denne Skiælm Muhle maatte blive hæftet i Kiøbenhavn. Besynderlig er det at Bormæsteren i Nyekiøbing ville meddele Muhle Reisepas til Kiøbenhavn efter at han var Stævnet; man maae troe herunder sticker Collusion og at Passet er raisonabel betalt. «

d. 10' Juni 1788.

»Næste uge den 17de bliver Sagen mod Muhle giort anhängig og forfulgt til Doms af den dertil Befalede Procurator ved navn Høffer. man faaer nu see til Slutning om Dommeren vil Dømme Ham til Slaveriet.

Det var Betydelige nyheder Høiædle Ven mældte sidste Postdag; Gud lad vor Forfatning icke blive alt for galt, men desværre det bliver det gandske vist, førend vi af Skaden lærer at blive Kloge igien; alt hvad der er foregaaet i Kiøbenhavn med de 2de Herrers Afskeed fra Statsraadet, som og Stavnsbaandets Løsning, item at een Forordning udkommer som tillader Frie Kornhandel blev over heele Landet

bekjendt da Posten ankom sidste Søndag Aften. Det er sandelig anseelige Penge Procurator Beijer fordrede for arrest og relaxations Forretningen Jakob Gaard og Rasmus Hemmingsen vedkommende. Gud Bevar os fra Proces i Kiøbenhavn, vel var det der icke blev spildt fleere Penge paa disse 2de, thi de haver icke noget at betale med, og at faae Dem i disse Tiider Dømt for Restancer til Slaveriet, lader sig icke gjøre uden ved Høieste Rættes Dom, hvorum man dog var meget uvis.

Endnu haver ieg intet Favne Brænde faaet hugget, saa-leedes gaaer det til i disse Tiider, man maae afvente naar det falder Bonden beleiligt, naar han skal gjøre noget uden for Hoverie Reglementet; ieg venter dog Bønderne dermed skulle gjøre Begyndelse een af Daggene. «

d. 16' Juli 1788.

» Bønderne ere de samme uroelige Hoveder, som de have været i nogen tiid, og bliver vist icke bædre i disse Chritiske tiider. «

d. 28' August 1788.

» Høiædle Ven haver rætt udj at der vil meget til at føde den armee med, som er Marcheret til Wærket^o). det bliver vel fornøden at være betænkt paa, at slagte en hobben Svin her i aar, i saafald skal ieg ydmygst Beede Høiædle Ven ville lade sænde med Hachsen^o) her til 6 Tønder Norsk og 2de Spansk salt.

Her talles meget om Krig med Svensken, Gud spare og bevare os derfra.

vore Bønder og Karle er nu saa skickelige som kan Ønskes, gid det maatte vedvare. «

7' Oktober 1788.

» det feiler icke, ved Fridrichswerk maae være meget muntert af de mange Krigsfolk der er inqvarteret ieg ønskede at see de anstalter, men er icke at tæncke paa for mig.

Her er indløbten ordre: af hver 51 Tdr. Hartkorn skal leveres en Stykhest og af hver 90 Tdr. en Styk-Kudsk. vore National Ryttere med hestene maatte over hoved og hals Reise til Regimenterne forige uge, og de gevorbene Nationale Soldatter er og afreiste til de gevorbene Regimente. Morgen som er Onsdag skal her holdes Session og Land-Soldatter udtages, da alle tjenstdøgtige Karle skal Fremstilles for Sessionen efter Forordningen om Stavnsbaandets -Løsning. Fredag skal leveres det extra Paabud af Korn, nemlig: Ærter og Havre, som skal til Norge snarest muelig over Søen. vi maae arbeide Natten med dagen for at have Lægs-indeelinger og Rouller. i den Befalede orden m. m., der alt er for vidtløftig at opregne.«

Mines og min allerydmygste hilsen formældes for Høiædle Ven, med tilønskning af den allerhøiestes Velsignelse her og hisset, som hernæst med største høiagtelse bestandig lever og forbliver

Høiædle
Kiære Vens
allerydmygste
tjenner
H. Smidth.

d. 25' Juni 1794. til Sekretær Jacob Lynge. (Agent Koustrups Efterfølger).

»For tilsendte Høieste Rets Dom tackes ydmygst, Den vil ikke smage Bønderne. jeg havde vest ventet Landstings Dommen Skierpet i 2de Poster men nu er Saggen afgjort. det glæder mig dog at Bøndernes Fuldmægtig skal Bøde for unødigt Trætte til Justits Cassen.«

Noter.

- 1) Hermed sigtes formentlig til Grev Reventlow.
- 2) Skjoltrup, Bønved og Haldskov blev ved Auktionen 1766 over Ryttergodset solgt særskilt, købt af Prins Carl af Hessen og underlagt Corselitze.
- 3) Frederiksværk, General Classens Kanon- og Krudtfabrik.

4) Et ganske urimeligt Rygte, da General Classen havde købt saavel Frederiksværk som de falsterske Godser, der altsaa var hans private Besiddelser.

5) Det i Anledning af Krigen med Sverrig indkaldte Mandskab blev for en stor Del indkvarteret i Frederiksværk og de omliggende Bondebyer. Muligvis skete dette for eventuelt at kunne beskytte Kanonstøberiet og Krudtmøllerne mod fjendtlige Overfald.

6) General Classens faste Skipper.

Ryde Kirke Fot. Sv. Jørgensen.
(Kapellanboligen, det senere Ryde Hospital, ses i Forgrunden).

Af Ryde Sogns Skolehistorie.

Af *Svend Jørgensen.*

Den 16. Juni i det Herrens Aar 1740 er der stort Postyr i Græshave.

Tunge Karosser kommer rullende fra alle Verdenshjørner og holder uden for Kirken, om hvilken en Mængde nysgerrige Tilskuere flokkes. Velærværdige Præstemænd stiger ud af Vognene og forsvinder ind i den lille Kirke med tykke Folianter under Armen. Herregaardskøretøjer med Kusk og Tjener svinger hastigt op for Kirkegaardslaagen. Det er Sønder Herreds Jorddrotter eller deres Befuldmægtigede, der i Dag samles til Møde med Gejstligheden i Herredskirken.

Hans Majestæt Kongen har nemlig udstedt en Plakat af

23. Januar 1739, i hvilken paabydes, at Godsejere og Gejstlighed, hurtigst ske kan, samles for at drøfte Skolespørgsmaalet.

Kongen har 1735 erfaret, at der i hele Riget kun findes 600 Skoler, og nu skal der tages kraftigt fat, for at ikke det ganske Rige helt skal ende i Vankundighed.

Sogn for Sogn drages frem i Forhandlingerne hin Dag i Græshave Kirke, og usselt staar det til over det hele, det kan selv den sparsommeligste Ridefoged indse. Men noget af det daarligste er dog Skolevæsenet i Landet-Ryde-Aageby Sogne! Og Forsamlingen foreslaar, at

»der beqvemmeligt indrettes et Skole-Huus i Nøbbølle Bye i Ryde Sogn, hvor udi hele Ryde Sogns, saavel som Schotzebølle Bye udi Landet Sogn, deres Ungdom kunde gaae i i Skole, hvorudi en Skoleholder skulde sættes, som tilligemed kunde være Capellanens i Rydes Medhjelpere, som Degnen til Stædet, og kunde forestaae Sangen udi Ryde Kirke, og derfor nyde noget af Capellanen, som eragtes i højeste efter Stædets slette Indkomme at blive aarlig 10 Slettedaler«¹⁾).

Herpaa indgaar de tre Sognes Godsejere, Herskaberne paa Christiansborg²⁾), der ejer Aalstrup og er repræsenteret ved en Forvalter *Søren Møller*, og Gammelgaard, fra hvilken Forvalteren, *Søren v. Hatten*³⁾), er til Stede. Sognepræsten, Hr. *Michael Nestius*⁴⁾ fører Beslutningen til Protokols, og de to Herskaber underskriver det.

Dette Møde er det første Vaartegn i Ryde Sogns Skolehistorie.

Herved er nu ikke at forstaa, at der ikke tidligere er givet Sognets Ungdom nogen Undervisning. Men hidindtil er Undervisningen alene besørget af Degnen ved *Ryde* Kirke, og denne betragtede sig — som alle sine Embedsbrødre — som først og fremmest Kirkens Mand og led ikke de forskellige senere Bestemmelser om, at han skulde trave om fra den ene Ende af Sognet til den anden for at lære Bønderbørnene at skrive, læse og regne. Det blev heller ikke til stort med denne saakaldte »udvidede Degnelæsning«. Med den oprindelige Degnelæsning — Religionsundervisningen — var det derimod

en anden Sag! Hver Søndag $\frac{1}{2}$ Time før Gudstjenestens Begyndelse vandrede den Ryde Degn fra sin Degnestavn (det nuværende Ryde Hospital, der ligger lige op ad Kirken) ind i Kirken og ringede 15—16 Klemt med Klokken. Der blev »klemtet til Børnelærdom«. Ungdommen havde da at komme til Kirke og sætte sig i de øverste Stole, hvorpaa Degnen traadte frem imellem dem og »læste Børnelærdom med Lyst og Lempe«.

Saaledes gik det i mangfoldige Aar, og Degn efter Degn afløste hinanden i Ryde. De saa Kirken ombygges Gang paa Gang, forsynes med Taarn, de saa 1596 *Gammelby* blive revet ned af de umættelige Grubber til Gammelgaard, saa denne vokse op ved Aaen med Grave og Vindebroen. Og de saa Grubbernes Ulykke, Straffen for deres Grusomhed mod de arme Ryde-Bønder. Hver Søndag blev Degnen mindet om den ulykkelige *Marie Grubbe*, naar han satte Kirkens Alterkalk og Disk paa Herrens Bord, den Kalk, som Palle Dyre og Marie Grubbe⁶⁾ den 1. Maj 1682 skænkede til Ryde Kirke, og som benyttes i Kirken den Dag i Dag.

De gamle Degnes Grave er for længst sløjfede, deres Navne er glemte og kan nu kun med stort Besvær findes frem af gamle Dokumenter. Ikke engang Navnet paa den velhavende Degn, der 1607 prydede Kirken med en ny Degnestol med Mærket H. H. W. 1607, kendes mere.

Skønt Degnehistorien kun i ringe Grad kan siges at vedrøre Skolehistorien, og skønt Navnerækken langt fra er fuldstændig, kan jeg dog ikke nægte mig Fornøjelsen her at nævne de enkelte af de gamle Degne, som jeg ved Gennemgang

Fot. Sv. Jørgensen.
Marie Grubbes Alterkalk i Ryde Kirke⁷⁾.

af Arkivalier o. lign. til nærværende Afhandling er truffet paa⁹).

1501 nævnes *Moens Degn*. Han møder sammen med Præsten i Ryde, Hr. *Anders Krag*, for *Jørgen Marsvin* paa Hagenskov Lørdag før St. Michels Dag i en Sag vedrørende noget Kalentegods, som Sønder Herreds Præsteskab havde bl. a. i Toreby (det nuværende Taareby⁷). — 1697 hed den Ryde Degn *Søren Jensen*.

I dette Aar faar Præsterne Ordre til at indsende til Biskoppen Indberetninger om Degnene og Degneembedernes Indkomster. Præsten i Landet⁸), Hr. *Lauritz Hansen Fül⁹*), skriver 29. Okt. 1697: »Degnen i Landet, saa vel som Degnen i Rhyde haffver intet at klage. Da ingen Jord fra deris Degneboliger er frakommen, menes Brødet at være saaledes, at de med deris Hustruer og Børn kand subsistere«.

Degnene selv skal ogsaa paategne Indberetningerne, og Søren Jenssøn skriver — knapt saa tilfreds som Præsten: »Fra Ryde Degneboelig er ingen Jord eller Eng frakommen den Bysens Jord, som Degnen tilforn for Løn har nødt, og nu [dyrkes] aff en Husmand her i Byen; men tilforn har der voxet en liden Skov-part paa Torbye Skov, hvor Degnen har nødt fornøden Giærsel og Ildebrand; og nu niuder ingen Dele deraff. Min Nød og Trang. . . . er Gud best bekient; . . . faar dog at være fornøyt til Gud og Kongen vil giøre alt bedre«.

Degnen i Landet, *Rasmus Jonsson*, skriver kortere og gudhengivent: »Mit daglig Brød og Kalds Indkomst er ikkun lidet og ringe, tacher dog Gud og Kongen, og er fornøyt, indtil det maae behage dem begge at giøre det bedre«.

»Brødet« var nu heller ikke overvældende! 1688 havde Degnen i Ryde: 7 Tdr. 7 Skp. $\frac{3}{4}$ Fdk. Rug oc biug (lige meget af hvert), 9 Lisp. $8\frac{1}{2}$ Pd. Brød, 250 Æg; 4 Lisp. $12\frac{1}{4}$ Pd. Flæsk og hele og halve Gæs udregnet til en Værdi af 2 Rdl. 1 Mk. $8\frac{1}{2}$ Sk. Heraf skal oven i Købet i Degnepension¹⁰) til Nakskov Latinskole svares: 1 Rdl. 3 Mk. $1\frac{1}{4}$ Sk.

1719 kommer der til Ryde en Degn med Ben i Næsen — endogsaa i saa høj Grad, at han er i Stand til 1726 at gøre Skridtet tværs over Kirkegulvet fra Degnestolen til den 1668

af Præsten *Acilius Johannis Westeburgius* (d. e.: *Aksel Hansen Vesterborg*¹¹) til Præstens Bekvemmelighed opsatte lukkede Stol¹²), paa hvilken de alvorfulde Ord var indskrevet: CAVETE VIGILATE ET ORATE. (Hr. Aksel Hansens Indskrift betyder: »Pas paa! Vaager og beder!«, men den faar unægtelig et noget andet Indhold, hvis man — som engang en nu afdød spøgefuldt Hofjægermester — oversætter: »Pas paa! Vaagn op og bed!« og udlægger Indskriften som en blid Paamindelse til den i Stolen hvilende Præst).

Med andre Ord: Degnen blev Præst!

Denne Degn hed *Steen Henriksen Müller*. Han er født i Ribe 1687, er Teolog med 2. Karakter, men en dygtig Mand i mange Henseender. 1719 bliver han Degn i Ryde og 1726 residerende Kapellan. Han er 1. Gang gift med Apollonie Søfrensdatter Thule, f. 1679, † i Ryde 1733, begr. i Ryde Kirke Torsdag d. 26. Feb. 1733; Kirkebogen beretter meget troskyldigt: »blef lagt midt paa Kirche-gulvet«. Allerede d. 25. Sept. s. A. ægter han sin Formands, Kapellanen Svend Poulsen Copmanns Datter, Karen Svendsdatter. Denne Kapellan var vistnok gift med en Datter af Sognepræsten, saa Gejstligheden i Landet-Ryde var i hine Aar som en stor Familie! 1724 er Copmann, der boede i Landet, død, og den Ryde Degn bliver altsaa hans Eftermand 1726 med Bopæl i Ryde, hvis Degnebolig bliver ophøjet til Præstegaard¹³). Steen Henriksen Müller døde 1738 og blev begravet i Ryde Kirke den 2. Jan. 1739.

I den følgende Tid forblev Degneembedet og Kapellaniet sammen. At Kapellanerne mere har betragtet sig som Præster end som Degne er naturligt, og dette var naturligvis ikke til Fremme for Ungdommens Belæring. Det er derfor ogsaa forstaaeligt, at Steen Müllers Eftermand, *Hans Pedersen Metner* (1739—1755), er blandt de ivrigste efter at se Beslutningen om en Skole i Nøbbølle bragt ud i Verden; thi saa kunde Degnens Forretninger bekvemt læses over paa Nøbbølle Skoleholder. Og saaledes sker det ogsaa. De følgende Kapellaner er kun af Navn Degne, men de sørger alligevel for at faa Degneembedets Indtægter, medens den arme Skoleholder spises af med — 10 Slettedalere om Aaret!

Naa, Præsteembedet var jo, siden Grubberne havde klippet det, ingenlunde for stort, og »hvad Uld er der at pille af klippede Faar?« som Degnen paa Askø i sin Tid sang med Tanken henvendt paa Bøndernes ringe Evne til at ofre. 1708 er Ryde Sogns Præstetiende, der var Embedets Hovedindtægt (Jorden var jo væk): Hvede 18 Traver, Rug 8 Traver, Byg 14 Traver, Havre 3 Traver, i alt 43 Traver. Naar det var Sognepræstens Hovedindtægt, forstaar man, at der ikke kunde blive meget til Kapellanen, og at denne gerne tog Degneembedets Indtægter med. Man forstaar Steen Müller, da han faar Degne- og Præsteembederne slaaet sammen. Saa kan der til Nød blive nok til een!

Hans Pedersen Metner døde i Ryde 1755 og begravnes d. 13. Juni. Det vil blive for vidtløftigt her nærmere at omtale de følgende Kapellaner, der for øvrigt alle ret hurtigt blev forflyttet. Det faar være nok at nævne deres Navne: *Johan Arent Eliesen Dyssel* (1755—1757), *Nicolai Christiansen Getreuer* (1758—1762), *Frederik Jacobsen Thornam* (1762—1776). 1775 faar Grev C. D. Reventlow til Christianssæde Tilladelse til at nedbryde Aageby Kirke, og der er da ikke stor Grund til at opretholde Kapellaniet i Ryde. Det nedlægges derfor, da Thornam 1776 forflyttes, og Boligen omdannes paa ny til Degnebolig, og her rykker nu Ryde Sogns sidste Degn, *Mads Bagger* (f. 1740) ind. Han nævnes første Gang 1783, da hans gamle Moder begravnes, men maa være kommet tidligere. Han døde 1798 og begravnes d. 7. April. Hans Enke, Anne Pedersdatter (f. 1734) bliver boende i Degneboligen i nogle Aar og maa senere være fraflyttet Sognet.

Der bliver ikke ansat nogen ny Degn, man havde allerede da paa Fornemmelsen, at Degnes Dage var talte (Degneinstitutionen ophæves 1814, og dens Indtægter lægges til Skolerne, hvad imidlertid ikke skete i Ryde).

Degneboligen omdannes nemlig i Kraft af kgl. Reskrp. af 28. April 1781 og 5. November 1784 til en Stiftelse, der staar endnu den Dag i Dag og bærer Navnet *Ryde Hospital*.

Fra Gammelgaard havde man allerede tidligere strakt Hænderne ud efter Degnejorderne og — hvornaar vides ikke

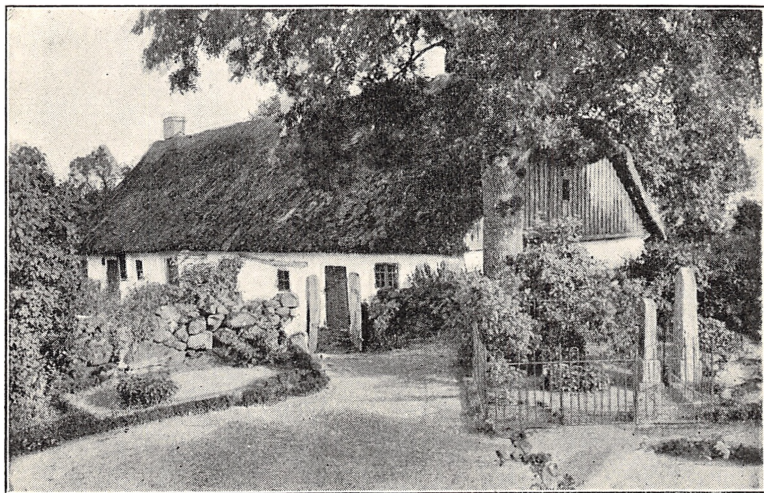
— faaet det bedste heraf («Ellevænget», ca. 15 Tdr. Land) lagt ind under Gaarden mod en Refusion af 10 Rdlr., 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Tdr. Ærter og 2 Læs Halm. Tilbage var et lille Vænge paa ca. 3 Tdr. Land ved Degneboligen («Degnevænget») og »et lidet fraliggende Skovvænge, bevoxet med Krat, men dog med liden Græsning« (ca. 10 Tdr. Land).

Omkring Aar 1780 kommer Gammelgaard med det »ædelmodige« Tilbud at ville indrette i Degneboligen — efter Mads Baggers Død — et Asyl for *Gaardens fattige* imod at faa Raadighed over Degnejorderne. Præst, Provst, Biskop og Stiftamtmand finder det »for de Fattige fordelagtigt«, Kongen underskriver 19. Juli 1799 Fundatsen¹⁴), og saa er alt klappet og klart. »Uvildige af Retten udmeldte Mænd« takserer Indtægterne af Degnevænget og Skovvænget til aarlig at være 16 Rdlr. Gammelgaards Ejer, Kammerherre, Stiftamtmand *Caspar Vilhelm von Munthe af Morgenstjerne*¹⁵), skal da svare til Hospitalet: den foranævnte Refusion paa 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Tdr. Ærter og 2 Læs Halm, med Undtagelse af de 10 Rdlr., som lægges til Degnen i Landet for at besørge Degnetjenesten i Ryde. Endvidere 16 Rdlr. for de to sidste Vænger, hvilket Beløb omformes til 12 Rdlr. og 4 Læs Brænde. Disse Beløb deles i 6 hele og 2 halve Portioner, og der indrettes for disse 8 fattige 4 Lejligheder i Degneboligen, der nu forandrer Navn til »Hospitalet« og sættes under Tilsyn af Sognepræsten som Inspektør og Provsten samt Gammelgaards Ejer som Direktører.

Saaledes er Ordningen endnu den Dag i Dag. For 24 Kr., 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Tdr. Ærter, 2 Læs Halm samt 4 Læs Brænde har Gammelgaard fri Raadighed over Degnenes Jord, i alt ca. 30 Tdr. Land.

Degneboligen var, da den 1799 omdannedes til Hospital, ikke nogen Pragtbygning. Fundatsen siger: »Degneboligen befindes at være bestaaende i et Stuehus med en Lo i Enden, i meget maadelig Forfatning, manglende for største Delen Foed, og trængende til en Deel Reparation, og en liden Sidebygning til Kreaturer, slet Bygning«. I Aarenes Løb er den ikke blevet bedre, men endnu staar den altsaa, de gamle Deg-

nes og Præsters Gaard, en Bygning med en rig Fortid og af stor kulturhistorisk Betydning.

Ryde Hospital.

Fot. M. Lundbo.

Men tilbage til *Skolehistorien*.

Den paa Mødet i Græshave omtalte Skole i *Nøbbølle* bygges først 1741 og tages i Brug 1. Januar 1742. Den bestod af 6 Fag, »og er for saa vidt vel indrettet og istandsat, at der alleneste fattes Bagerovn og Kalkning«. Af denne Skolebygning er der nu intet tilbage; den har ligget paa det Sted, hvor den senere Reventlow'ske Skoles Udhus blev bygget.

Omkring ved Aar 1800 er det paa ny galt med Skolevæsenet i Landet-Ryde-Aageby, idet Skolerne i Landet (eller rettere Askø), Alminde og Nøbbølle er utroligt forfaldne¹⁶). Men nu kommer Manden, der formaar at reformere det hele. Det er Grev *Christian Ditlev Reventlow*¹⁷) paa Christianssæde. 1797 bygger han en ny Skole i *Opager*, og i Aarene 1806 og 1812 genopbygger han *Nøbbølle* Skole og nybygger *Landet* Skole ved Landet Kirke. Derimod nedlægges *Alminde* og *Askø* Skoler. I Lighed med, hvad der sker andre Steder paa Grevskabet, omdannes ved Reventlows Midler Alminde Skole til et Enkesæde, som Lærerne eller deres Enker skal nyde den fulde Indtægt af. Naar der ingen Enker var, havde Landet Skolelærere Lov til at drive Jorden mod at

betale de to øvrige Lærere en vis Forpagtningsafgift, der sattes til $3\frac{1}{3}$ Td. Byg efter Kapitelstakst til hver. Skolebygningen i Askø lejedes ud til Privatbolig, og Lejeindtægten tilfaldt Lærerne med 2 Kr. aarlig til hver. Dette Hus staar for øvrigt endnu.

Jorden i Alminde blev derimod omkring 1900 solgt for en Sum af 6900 Kr., og de nuværende Lærere ser hverken noget til Byg eller Renter af de 6900 Kr. For Beløbet er der købt Obligationer; men disse og Renterne er vandret ind i Kommunekassen, hvad der vist egentlig ikke var den gamle Greves Mening.

Der er saa Ro om Skolespørgsmaalet til 1899. Indtil den Tid havde Kommunen haft Skolefællesskab baade med Østofto og med Vejleby Sogn, idet Børnene fra Stibanken gik i Langet Skole, medens Børnene fra Vejleby søgte Opager Skole. Nu besluttes det at bygge en Skole for Stibanken, Ryde Skov, Skidenstræde og Holmemarken paa Ryde Skov. Denne tages i Brug 1900 under Navnet *Ryde Skole*.

1906 kommer saa den største Reform i Sognets Skolehistorie. Reventlows to Skoler, Nøbbølle og Opager, nedlægges og bortsælges tillige med Jorden (6 Tdr. Land til hver Skole). Begge Bygninger staar endnu i uforandret Skikkelse¹⁸). I Stedet for bygges 1906 den nuværende Dobbeltskole paa Ryde Høj, *Taareby Skole*, der tages i Brug 7. Januar 1907 — nøjagtigt 165. Aar efter at Sognets første Skole toges i Brug. Denne Skoles Distrikt omfatter: Ryde Syd for Kirken, Hovbølle, Taareby, Nøbbølle og Nøbbølle Bjerreskov, samt af Landet Sogn: Opager Skov, Skodsebølle og Skodsebølle Bjerreskov.

Skønt *Opager Skole* er beliggende i Aageby Sogn, kan dens Historie ikke forbigaaes, naar Talen er om Ryde Sogns Skolehistorie, idet denne Skole i hele sin Tilværelsestid har faaet et stort Antal af sine Børn fra Ryde Sogn, ligesom den jo ogsaa i Christianssædetiden, under Sogneforstanderskabet og senere under Kommuneselvstyret, har delt Kaar med Nøbbølle Skole. Og endelig frister den 1906 atter samme Skæbne som denne, nemlig at blive nedlagt som Skole og afløst af den nye Taareby Skole.

Grev Reventlows Skole i Opager,
set fra Vejen.

Fot. Sv. Jørgensen.

Opager Skole er bygget 1796 og taget i Brug 1797 som Skole for hele Aageby Sogn, Taareby og en Del af Vejleby. 1797 meddeler Biskoppen, at der i Skolen er 24 Børn fra Aageby og Taareby samt 19 fra Vejleby, i alt 43, og Børneantallet holder sig i Skolens 110-aarige Levetid omkring 50.

Det er vist ikke for meget sagt, at Skørringe og Opager Skoler som de Christianssæde nærmest liggende Skoler er Kælebørnene blandt de Reventlow'ske Skoler. Opager Skolebygning staar endnu den Dag i Dag i saa godt som uforandret Skikkelse og siger tydeligere end mange Ord, at dens Bygmester forstod at bygge en baade solid og hyggelig Skole. En mundtlig Overlevering i Egnen fortæller, at Skolens første Indgangsdør var en meget smukt udskaaret Kirkedør, stammende fra Tirsted Kirke¹⁹). Hvorvidt dette virkelig har været Tilfældet, skal jeg lade være usagt, i hvert Fald er Døren saa forsvundet for mere end 50 Aar siden, da ingen nulevende mindes at have set den²⁰).

Som den typiske Reventlow'ske Skole, Opager er, kunde det maaske have sin Interesse at meddele lidt om Skolearbejdet i en saadan Skole, saadan som det bestemmes i Reglementet af 17. Jan. 1818²¹).

Børnene er delt i to Klasser, og begge Klasser møder

hver Dag, ældste Kl. om Formiddagen og yngste om Eftermiddagen. Der undervises i Religion, Dansk, Regning, Skrivning, Historie, Geografi og Sang.

Undervisningstiden er lagt efter et ret indviklet Skema: 1. April—8. Sept.: Kl. 7—11 og Kl. 4—6; 6. Marts—30. Marts samt 8. Sept.—5. Oktober: Kl. 7—11 og Kl. 3—5; 9. Febr.—5. Marts samt 6. Okt.—31. Marts: Kl. 8—12 og Kl. 2—4; 1. Nov.—8. Febr. fra $\frac{1}{2}$ Time efter Solens Opgang til Kl. 12 og Kl. 1 til $\frac{1}{2}$ Time før Solens Nedgang, »alt efter Almanakken«.

Der holdes 4 Ugers Høstferie. I Tiden fra 1. Juni til Høst møder øverste Kl. kun 4 Formiddage om Ugen, og i Pløje- og Sædetiden har Forældrene Lov til helt at holde Børnene hjemme.

Som en Pudsighed kan til sidst anføres, at Reglementet højtideligt bestemmer, at der holdes Frikvarter mellem hver Time, men saaledes, at Læreren først giver Drengene fri og, naar Drengene er kommet ind igen, dernæst Pigerne. Hvorledes Læreren skal faa sine Frikvarterer, melder Reglementet intet om!

Da Kommunens udviklede Skolefællesskab med Østoft og Vejleby Sogne omkring Aarhundredskiftet ophørte, var Opager Skoles Dage — som Skole — forbi. Den nedlægges, som før nævnt, 1906²²).

Nøbbølle Skoles Lærere.

N. Herman Daarfeld (1742—1750) er Nøbbølle Skoles første Lærer eller Skoleholder, som Lærerne i hin Tid benævntes. Det er kun lidt, der vides om ham. Han er født 1718 og kommer — efter at være blevet Student — til Nøbbølle, hvor han begynder sin Virksomhed d. 1. Januar 1742. I Kirkebogen træffes hans Navn ofte i de følgende Aar, idet han i Aarene 1742—50 faar sine 5 Børn døbt. Derimod nævnes hans Hustru aldrig ved Navn, hvad for øvrigt ogsaa er en Sjældenhed at se i hin Tids Kirkebøger. Daarfeld nævnes ogsaa et andet Sted i Kirkebogen, hvor der af Sognepræsten berettes om et ret pudsigt Tilfælde. To Ægtepar fra Ryde—formodentlig Naboer — Bertel Hansen og Hustru og

Niels Erichsen og Hustru er blevet uenige, og der har »vist sig imellem dem et stort Clammerie med Skienden og Banden«. Sognepræsten Michael Nestius mener, at der maa gøres noget for at skaffe Fred, og 1742 d. 13. Nov. lader han de to Parter indkalde til at give Møde i Ryde Degnebolig. Det er en meget værdig Forligskommission, de her stedes for: den velærværdige Sognepræst Hr. Nestius, den ikke mindre velærværdige Kapellan og Sognedegn Hr. Metner, den ny Skoleholder i Nøbbølle, Monsieur Daarfeld, og »begge Medhielpere Lars Friis og Hans Smed«. Disse sidste er et Par af Ryde Sogns mest ansete Bønder og er formodentlig til Stede i deres Egenskab af Kirkeværger. Alle disse værdige Mænd faar da ogsaa stiftet et »christeligt Forlig« mellem de stridende Parter og meddeler derefter højtideligt paa Kirkebogens sidste Blad Efterverdenen Sagens Enkeltheder, som ikke skal gengives her. De tre »højlærde« sætter egenhændigt deres Navne under, medens de to Bønder med rystende Haand prenter deres Forbogstaver L F S og H P S.

Der har ikke været meget at slaa om sig med i Nøbbølle Skoles Husholdning. Lønnen er som nævnt i Note 20 samt de omtalte 10 Slettedalere fra Kapellaniet. Alligevel er det ret fornemme Gæster, man ved de hyppige Barnedaabe træffer hos Daarfeld, f. Eks.: Fadderne: Lieutenant Trøvel, Nakskov, Magister Heitmann, Nakskov, Sognepræstens Hustru og Søn, Jomfru Mona Rødsteen, Christianssæde, Monsieur Bruun, Christianssæde, og endelig Landet-Degnens Kone, Madame Hostrup, og »Hollenderens Daatter Stine paa Gammelgaard«. Det blev kun en kort Tid, Herman Daarfeld virkede i Nøbbølle; allerede 1750 døde han og begravnes paa Ryde Kirkegaard d. 4. Juni.

Den næste Skoleholder har formodentlig heddet *Hanberg* (ca. 1750—ca. 1780, men vi er her paa usikker Grund²³).

Blandt Ryde Sogns Skoleholdere er *Niels Madsen Hald* langt den mærkværdigste — selv om det just ikke er for hans Dyders Skyld.

Det træffer sig saa heldigt, at vi gennem Breve fra det 18. Aarhundredes Midte og enkelte Skoledokumenter fra det følgende Aarh.s Begyndelse kan danne os et Billede af denne

Mand og hans Færd — et Billede, der samtidig giver Vink til Forstaaelsen af Degnens (Skoleholderens) Stilling i Datidens Litteratur (Holberg o. m. a.)

Man kan ved at studere Niels Madsen Halds Liv ikke frigøre sig for den Mening, at han har haft en Del af de samme Egenskaber, som Holberg udstyrede Per Degn med: Uduelighed, Stortalenhed og Snuhed, hvilke Egenskaber det jo, takket være ovennævnte Litteratur, vistnok er almindeligt i den almene Bevidsthed at tillægge alle Datidens Skolefolk, ogsaa de *dygtige* Degne og Skoleholdere, som der heldigvis fandtes mange af.

Herfor bærer altsaa Niels Madsen Hald og Konsorter en væsentlig Del af Skylden.

Niels Madsen Hald er et Vajsenhusbarn (født omkring 1750). 1767 kom han til Rødby sammen med Kapellanen her, *Magister Lund*. Denne havde i nogle Aar været Lærer ved Vajsenhuset og fattet Godhed for Drengen, der »har opvartet ham«, hvad der altsaa resulterer i, at han ved sin Bortrejse tager ham med sig. 1778 er han Lunds Medhjælper i Rødby Skole, men han vil gerne have Foden under eget Bord, og Lund lover at ville hjælpe ham dertil.

I dette Aar aabner der sig en Vej. Degnen Knud Høst i Herritslev dør 4. Marts 1778 efterladende sig en Enke, Anna Margrethe Matzen, paa 25 Aar. Denne Enke skulde gerne efter Datidens Skik blive ved Embedet, idet man sørger for at faa hende gift med Eftermanden. Formodentlig har denne Omstændighed ikke virket afskrækkende; thi der er Ansøgere nok, selv om Embedet ikke er et første Klasses — der mangler f. Eks. Degnebolig! — Præsten i Nysted, Hr. Daniel Huusfeld, anbefaler en, og Magister Lund i Rødby anbefaler Niels Madsen Hald.

Sidstnævnte omtales som følger i et Brev fra Pastor Huusfeld til Biskop *Ramus i Odense* (Loll.-F. hørte til Fyns Stift til 31. Dec. 1803): »Jeg ved ellers nok, at Mag. Lund i Rødby har rekommanderet en anden Person, om ellers denne Rekommandation er saa aldeles paalidelig; jeg kender ham aldeles ikke. Dette ved jeg alene, at han som Dreng har opvartet Hr. Lund paa Vajsenhuset i København, da han

der var Skolemester, hvorfra Magisteren for 11 Aar siden tog ham med sig til Rødby, hvor han mulig siden har betjent sig af ham. Jeg ved og, at hans Person saasom noget ubehøvlet ikke anstaar Enken, naar Nøden ikke skal tvinge hende; frygter og, at han kunde have inde nogle af Vajsenhusets gamle Griller. Kortelig: jeg kan hverken rose eller laste ham saasom mig aldeles ubekendt«.

Trods Pastorens sidste Forsikring er Brevet tydeligt nok: Niels Madsen Hald skal sværtes. Og Hensigten naas. Pastor Huusfelds Protegé, Student Laurs Schevin faar Embedet og Enken, og Niels Madsen Hald maa igen for en Tid slaa sig til Ro i Rødby.

Men allerede 1780 døde Schevin, og nu gør Niels Madsen Hald et nyt Forsøg.

I Mellemtiden er han vistnok bleven gift; han kan derfor ikke denne Gang tilbyde at ægte Enken, der jo desuden ogsaa een Gang har vraget ham. Nej, han lokker med det favorable Tilbud at ville yde hende 8—10 Rdlr. i aarlig Pension. Men heller ikke denne Gang har han Heldet med sig²⁴).

Paa samme Tid bliver imidlertid Skoleholderembedet i Nøbbølle ledigt, og Niels Hald (som han nu kaldes) søger og faar det. Det kan ikke bestemt ses, hvornaar han er ansat; men Kirkebogen oplyser, at en Søn af ham begravnes 4. Søndag e. Trin. 1782. Kirkebogen viser ligeledes, at en pæn, lille Børneflokk efterhaanden vokser op i Skolen, hvorfor Hald snart begynder at se sig om efter et større Embede.

Dette lader ikke vente længe paa sig. 1791 døde Degnen *Konnerup* i Landet, og Niels Hald (der fra nu af kaldes Niels Madsen) faar s. A. Embedet som Degn og Skoleholder i Landet med Bopæl i det gamle Skolehus i Askø, som staar endnu den Dag i Dag.

Skoleplanen fra 1812 viser, at Embedet var som det, Wessel i sin Tid ønskede sig: mageligt og fedt. Til Skole-distriktet hørte: 4 Gaarde, 12 Huse i Askø samt Præstegaarden, og Børnenes Antal er — 9. Indtægterne er 8 Tdr. 1 Skp. Rug, 8 Tdr. 1 Skp. Byg, 50 Rdlr., som Smaaredsel: 57 halve Gæs, 570 Pd. Brød, 570 Æg, Brænde og Jord. Efter 1812 forandres Lønningen til 6 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg in

natura, 30 Tdr. Byg efter Kapitelstakst samt 30 Tdr. Byg som Kirkesanger.

Medens Niels Madsen endnu sidder som Skoleholder i Nøbbølle, visiterer Biskop *Tønne Bloch*²⁵⁾ gentagne Gange Landet-Ryde Sognes Kirker og Skoler. Det er saa heldigt, at hans Visitatsprotokol (1786—1803) er bevaret og nu findes i Afskrift i Landsarkivet i København. Lad os se Niels Madsens Skudsmaal heri. 1788 og 1791 (27. Juni) er Biskoppen i Nøbbølle Skole. Alt lader til at gaa til hans Tilfredshed: Jens Madsen (skal være Niels Madsen, formodentlig en Fejlhuskning fra Biskop Blochs Side) katekiserer ikke ilde. 1794 er næste Visitats, da er Niels Madsen altsaa lige kommen til Landet, og der kan endnu intet anføres om Skolen, der fra Formandens Tid er meget forsømt. Men 1797 slaar Biskoppen ned som Torden: Niels Madsen katekiserer jammerligt i Kirken med Ungdommen. Det maa blive bedre til næste Gang. Ja, Niels Madsen lover Bod og Bedring; men han maa alligevel næste Gang (1800) have haft en daarlig Samvittighed; thi midt under Gudstjenesten melder han sig syg og forlader Kirken. Saa kan Biskoppen katekisere saa meget, han lyster! 1803 kommer Biskoppen sidste Gang; da maa Niels Madsen have strammet sig op, thi Biskoppen skriver: »Niels Madsen katekiserer ikke ilde.«

Ogsaa den efterfølgende Biskops, Bojsens²⁶⁾, Visitatsprotokol er bevaret; men Niels Madsens Vidnesbyrd er stadig lige daarlige.

Men nu det daglige Skolearbejde? Ja, herom har vi ogsaa sikre Oplysninger. I Landet-Ryde Pastorats Arkiv findes en gammel Protokol med Fortegnelse over Præstens Besøg i Skolerne begyndt 1805 af Pastor Gavert Nielsen (1798—1806).

Her skal blot anføres nogle enkelte Eksempler til Oplysning om Niels Madsens »Arbejde«. Den 19. Maj 1806 er der ingen Børn i Askø Skole. Præsten advarer Forældrene. Den 7. Aug. s. A. er der heller ingen Børn paa Grund af Høsten. 1807 d. 17. Juli finder den nye Præst, Cornelius Bagger (1807—21), kun meget faa Børn i Askø Skole. 1807 den 23. Juni »var kun mødt et Par ganske smaa Børn som

sædvanlig«. 1811 d. 2. April: ingen Børn, fordi der mangler Brænde. 1813 d. 30. Okt. »i Askø Skole, hvorom kun lidet kan siges«. 1812 d. 5. Juni i Askø Skole »men som sædvanligt til ringe Fornøjelse«.

Hovedindtrykket maa nødvendigst blive: at saavel Forældre som Lærer har taget sig Børnenes Skolegang meget let.

Endnu et Vidnesbyrd om Niels Madsens Duelighed er bevaret, og her omtales han baade som Degn og som Skoleholder. Det er en Anmærkning i den føromtalte Skoleplan fra 1812. Her staar: »Vel fungerer Degnen Madsen . . . , men da han er aldeles uduelig til Degn og Skolelærer, saa har han«

Heller ikke til Kirkesanger har Niels Madsen duet. Muligvis er det derfor, at han har faaet det Øgenavn — *Syngeniels* — der endnu huskes af gamle Folk her i Egnen.

Man faar uvilkaarlig den Tanke: Hvorfor gør Bønderne i Landet ikke noget for at blive af med »Syngeniels«, eller i det mindste tvinge ham til at holde en Substitut (Hjælpe lærer)? De har dog tidligere turdet klage over en uduelig Degn. Da Biskop Bloch 1791 var i Sognet paa Visitats, klagede man over Degnen Konnerup som Skoleholder, hvorfor han faar Ordre til at antage en Substitut.

Der er næsten ingen anden Forklaring, end at Niels Madsen maa have været i Besiddelse af visse charmerende Egenskaber, der har gjort ham afholdt som Privatperson. Man siger jo ogsaa, at den ene Ravn hugger ikke Øjet ud paa den anden! Niels Madsen vilde gerne være fri for de 10 skolepligtige Børn, og Forældrene vilde gerne holde dem hjemme, naar der var en Smule Brug for dem i Marken.

Ved Bedømmelsen af de gamle Degnes Lærergerning maa man dog ogsaa tænke paa, hvad Uddannelse de sad inde med. For Niels Madsens — og mange andres — Vedkommende var den lig Nul. Det er derfor ogsaa forstaaeligt, naar Præsten 1808 i en Indberetning om Katekisation maa skrive om Niels Madsen, at han »katekiserer ikke gerne offentlig dels af Mangel paa Evne, dels af falsk Undseelse«.

Naar man ser Fortegnelsen over Niels Madsens »Bog-

samling«, forstaar man ogsaa, at med den daglige Dygtig-gørelse har det kun været saa som saa. Ifølge Sdr. Herreds gejstlige Skifteprotokol 1803—17 fandtes der ved Skiftet 21. Juni 1804 efter Niels Madsens første Kone af Bøger: »Rambachs over Christi 7 Ord, Værdi 4 Sk., Jersins Liwsens Wey, Værdi 4 Sk., Buchs sukkende Hierte, Værdi 2 Sk., 2de gamle Bøger, Værdi 2 Sk., En ny Psalmebog, Værdi 2 Mk.«

Skønt Niels Madsen var en daarlig, ja endog uduelig Kirkesanger, faar han dog 1799 ved Degnen Mads Baggers Død overdraget Degneforretningerne i Ryde. Den faste Løn herfor var de tidligere omtalte 10 Rdlr. fra Gammelgaard; hertil kom dog de forskellige Degneindtægter, saa Niels Madsen har maaske ikke været uvillig overfor Modtagelsen af dette Ekstraembede, selv om Arbejdet ikke lønnes som efter 1812, da Grev Reventlow finder 30 Tdr. Byg for et passende Vederlag for Lærerens Kirketjeneste. Det opnaar ingen Kirkesanger nu om Dage!

Det er flere Steder anført, at der var ca. en halv Snes Børn i Askø Skoles Distrikt. Det lyder jo lidt mærkeligt og trænger ogsaa til nærmere Forklaring. Da Niels Madsen 1792 kom til Landet, var der dog 30 Børn i Distriktet, og 1794 nævner Biskoppen i sin Visitatsprotokol, at der er 32 Børn. 1797 er Børneantallet faldet til 10; men samtidig ses det, at der er oprettet en ny Skole i Alminde, først med *Rasmus Nielsen* og dernæst med Bødkeren *Anders Madsen* som Lærere. I denne Skole, der har til Huse i en Bygning, der efter Biskop Bojsens Visitatsprotokol 2. Sept. 1808 er »ubeskriverlig elendig«, er der 1797 i alt 17 Børn. Distrikterne maa i de nærmest foregaaende Aar være lagt om, sandsynligvis da Opager Skole toges i Brug. Naar Børnene fra Aageby Sogn og fra Alminde tages fra, er det forstaaeligt, at der kun bliver ca. 10 Børn til Askø Skole.

Skolen i Alminde var naturligvis efter Opager Skoles Opførelse overflødig. Allerede 1811 nedlægges den, og samtidig begynder »Syngeniels« at føle sig træt af sin »anstrengende« Gerning. I hvert Fald indgiver han Ansøgning om sin Afsked — dog først efter at Præsten har talt alvorligt med ham derom.

Tidspunktet er for saa vidt belejligt nok. Alminde Skolehus staar ubeboet, og det er en ren Barmhertighedsgerning at tage sig af det og Jorden. Niels Madsen andrager om, at »han erholder i Pension: 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 8 Gæs og 16 Rdlr. i Penge, samt $1\frac{1}{2}$ Favn Brænde og desforuden frit Ophold i Alminde gamle Skolehuus, samt Tilladelse til at afbenytte den til samme henlagte Jord«.

Niels Madsen vedbliver dog at fungere i sine Embeder til 1813. Da bygger Reventlow den nye smukke Skole ved Landet Kirke, den tages i Brug først i Januar 1815, og Niels Madsens Eftermand, *Gottfred Pedersen Appel*, der nogen Tid har virket i den gamle Skole i Askø, flytter ind her som dens første Lærer.

Niels Madsen flytter op i Alminde gamle Skole, dog med en noget mindre Pension end den af ham begærede. Efter hans Død omdannes Stedet til det foran omtalte Degneenkeseede, hvis Indtægter var tillagt Lærerembederne lige indtil 1899.

Om Niels Madsen er nu blot at tilføje, at han 1804 mistede sin første Hustru Johanne Jochumsdatter, 52 Aar gl. Kort efter giftede han sig med Johanne Marie Jensdatter, der vistnok var fra Taareby. Selv døde han 1820 og blev begravet paa Landet Kirkegaard.

Hans Eftermand som Skoleholder i Nøbbølle blev *Claus Brix* 1795—97. Han skal være ansat 16. Dec. 1795. Brix er født i Holmühl i Slesvig 14. Dec. 1773 som Søn af Gaardejer Nicolai Brix. 1792 kom han paa Blaagaard Seminarium, hvorfra han blev dimitteret 1795 med 1. Karakter. 1797 blev han af Grev Reventlow forflyttet til den nyopførte Opgaver Skole, hvor han var 1797—1800, da han atter forflyttes, denne Gang til Skørtinge, hvor han døde 14. Marts 1817. Hans Enke Ane Knudsen overlevede ham i mange Aar og boede i Enkesædet til sin Død omkring ved 1850.

Brix's Eftermand blev *Hans Rasmussen* 1797—1837. Han er født i Bønved i Vesterborg Sogn 14. Maj 1769, Søn af en Gaardmand. 1796 dimitteres han fra Blaagaards Seminarium, efter 4 Aars Ophold, med 2. Karakter, og ansættes saa 26. April 1797 i Nøbbølle af Grev C. D. Reventlow,

Christianssæde. Tog sin Afsked 1. Januar 1838, død 21. April 1849, begravet paa Ryde Kirkegaard 30. April. Hans Hustru hed Karen Sophie Andersdatter, f. i Sverrig 1768, død 23. Juli 1837, begravet paa Ryde Kirkegaard 28. Juli.

Man faar af Visitatsprotokoller og lignende ikke Indtryk af, at Hans Rasmussen har været nogen fremragende Skolemand. Alligevel har hans over 40-aarige Virksomhed i Nøbbølle Skole ikke været uden stor Betydning for det udstrakte Skoledistrikt. Det til sine Tider store Børnetal (op til 120) maa ogsaa tages i Betragtning, naar man 1806 ser en Visitation indberette, at Nøbbølle Skole ikke har gjort kendelig Fremgang. Hvorom alting er, hans Minde bevares i Taknemlighed blandt Folk her i Egnen.

Tilgiveligt er det, at Kræfterne efter 40 Aars strengt Arbejde bliver for smaa til den stadigt voksende Opgave. Hans Rasmussen ser det selv; og efter at han i Sommeren 1837 har mistet sin Hustru, andrager han 18. November 1837 om sin Afsked, som bevilges ham fra 1. Januar 1838. Hans Ansøgning herom er bevaret og findes i Provinsarkivet i København i en Pakke Dokumenter vedrørende Christianssæde Skolevæsen. Han beder heri Grev Reventlow om, at der maa blive tilstaaet ham en Pension. Saa vidt det kan ses, blev denne paa 80 Rdlr. aarlig. Sine sidste Aar henlevede R. hos sin Søn, Husmand Gustav Rasmussen i Nøbbølle.

Rasmussens Eftermand er *Martin Vilhelm Larsen* (1838—1841), der er Nøbbølle Skoles første Skolelærer, hvilket Udtryk lidt efter lidt træder i Stedet for den gamle Benævnelse Skoleholder, paa samme Maade som Ordet Skolelærer i vore Dage blev erstattet af Ordet Lærer. Han er tillige den første, der kaldes som Kirkesanger, idet Hans Rasmussen først overtager denne Bestilling 1815 (ifølge sin Afskedsbegæring). Vilhelm Larsen er en Lærersøn fra Vesterborg. I en ung Alder kommer han paa Præstegaardsseminariet i sin Fødeby og bliver efter sin Dimission Hjælpelærer hos sin Fader. Her lægger Grev Reventlow straks Mærke til ham, og da Rasmussen i Nøbbølle tager sin Afsked, har Greven alt forud udset Larsen til at være hans Eftermand. I sin Følgeskrivelse til Rasmussens Afskedsbegæring skriver han der-

for: »jeg har definitivt bestemt mig for« Vilhelm Larsen til Lærer i Nøbbølle, og han omtaler ham gentagne Gange i rosende Vendinger. Vilhelm Larsen blev kun i Nøbbølle i 4 Aar. Allerede 1841 forflyttes han til det efterstræbte Embede i Skørringe, i hvilket han virker indtil 1885²⁸). Ved sin Afsked udnævnes han til Dannebrogsmænd.

Vilhelm Larsen var en meget samvittighedsfuld og ihærdig Lærer, der forlangte meget af baade Eleverne og sig selv. Til Gengæld taalte han ikke gerne fremmed Indblanding i sin Gerning, særlig hvis han følte sig forurettet.

En af de utallige Monrad'ske Visitatshistorier viser det til fulde:

Monrad var — uvist hvorfor — gnaven og pirrelig, da han kom til Skørringe Skole. Sur og tvær sad han paa Katederet og gennemsaa Skrivebøgerne, medens Larsen havde Religion med Børnene. Uden at anfægtes heraf eller tænke paa, i hvilken Grad det forstyrrede Eksaminationen, brummede Biskoppen gentagne Gange over Skrivebøgerne: »Det er skidt, Larsen, det bare Skidt!«

Da dette havde gentaget sig to Gange, afbrød Larsen pludselig Eksaminationen og sagde henvendt til den øverste Dreng:

»Peter, tag de Skrivebøger og smid dem ud paa Møddingen!«

»Hvorfor dog det, Larsen?« spurgte Biskoppen forbausset og overrasket.

»Jo, for det gør vi med alt Skidt her i Skolen«, lød det rolige Svar.

»Jamen«, sagde nu Biskoppen synlig formildet, »det var jo ikke Bøgerne, der var noget Skidt, men Skriften«.

Men Biskoppens Ansigt blev surt igen, da Larsen ganske roligt svarede: »Aa, den kan da altid være lige saa læselig som Deres Højærværdigheds!«²⁷).

(Med Hensyn til de to følgende Lærere henvises til Note 29.)

Først med Sønderjyden *Knud Larsen Ernst* 1843—1882 glider Nøbbølle Skole atter ind i roligere Vande, idet han er dens Lærer i samfulde 39 Aar. Ernst fødtes 3. Februar 1814

i Obkjer Skole, Vedsted Sogn, som Søn af Laurits Hansen Ernst og Hustru Abelone Conradsen. Efter at han var dimitteret fra Lyngby Seminarium 1836, virkede han fra 1836 til 1838 som Hjælpelærer i Sønderjylland, ansattes derpaa ved Langesø Skole, hvor han var fra 1838 til 1843, da han sidst paa Aaret kom til Nøbbølle. — Det var efter Grev C. D. Reventlows Ønske og Opfordring, at Ernst søgte Embedet i Nøbbølle, og han viste sig denne Tillid værdig; thi det var simpelt hen et Kæmpearbejde, han her udførte i en komplet overfyldt Skole (der var til Tider over 100 Børn i to Klasser!). Hans mange Elever her i Egnen mindes ham da ogsaa med Taknemlighed.

Det var naturligt, at der ikke med en saadan Flok kunde naas store og glimrende Resultater, selv om der blev arbejdet nok saa ihærdigt fra Lærerens Side. Biskop *Bindesbøll*⁹⁰⁾ ser det meget vel og skriver 1859 d. 16. Juli: »Læreren, Ernst, er en hæderlig Skolemand, som tager sig af sin Skole og af Undervisningens Opgave«.

Biskop *Monrad* tager ikke Hensyn til saadanne Biomstændigheder som Børneantal o. lign. Hos ham maales alt ud i Karakterer, og disse tilhører fortrinsvis den nederste Halvdel af Karakterskalaen.

For øvrigt er Monrads Visitatsindberetninger langt de interessanteste, særlig naar det gælder Bemærkningerne om hans uanmeldte Besøg.

Skønt der i den senere Tid er fremdraget en Mængde Stof vedrørende Monrads Virksomhed som Visitor, tror jeg dog, at følgende Bemærkninger af ham — i en Indberetning 1874 — er ukendte, og jeg synes, de fortjener at offentliggøres, da de viser de Synspunkter, han anlagde ved Bedømmelsen af Skolernes Arbejde:

»Karaktererne for Læsning og Skrivning ere grundede paa Separatkarakterer for hvert enkelt Barn, hvorimod Karaktererne for Religion, Regning og Sang ere grundede paa et Total-Indtryk. Hvad Retskrivningen angaar, da har Skolen faaet *ug*, naar $\frac{1}{4}$ af det samlede Børneantal har bestaaet Prøven, og *slet*, naar kun $\frac{1}{15}$ har bestaaet. 0 er givet, naar ikke engang $\frac{1}{15}$ har bestaaet. Jeg tror

ikke at træde Beskedenheden for nær ved ikke at ansee mine Skolevisitatser for betydningsløse«.

Desværre maa det bekendes, at Skolerne i Landet-Ryde Sogne var blandt dem, der fik 0 for Retskrivning; det fik for øvrigt de fleste; store Sjældenheder er det at se et Par ug÷ og mg×. Rene ug'er findes overhovedet ikke.

1. Jan. 1882 tog Ernst sin Afsked og bosatte sig i Søllested, hvor han døde 2. Okt. 1890 og blev begravet paa Søllested Kirkegaard³¹).

Opager Skoles Lærere.

Til denne saavel som til de øvrige Reventlow'ske Skoler havde Grev Reventlow Kaldsretten. Hans store Interesse for og Kærlighed til Skolen og dens Gerning saavel som hans hyppige Besøg i Skolerne gjorde, at han som ingen anden havde Blik for, hvorledes de Lærere, der skulde undervise i hans Skoler, skulde være. Den Mand, hans Valg træffer, da Opager 1797 faar sin første Lærer, er den unge *Claus Brix* i Nøbbølle Skole. Denne Skole er paa det Tidspunkt noget forfalden, og Greven, der i Brix har fundet en Mand efter sit Hjerte, opfordrer ham nu til at flytte ind i den nye smukke Opager Skole. Det er forstaaeligt, at Brix følger denne Opfordring, og 1. Januar 1797 træffer vi ham da som den første Skoleholder i Opager. Hans Virksomhed i Opager blev imidlertid kun af kort Varighed; thi allerede 1800 forflyttedes han — formodentlig ogsaa efter Grevens Ønske og Opfordring — til det større Embede som Skoleholder og Kirkesanger i Skørtinge, hvor han døde i en ung Alder 14. Marts 1817.

Han efterfølges af *Niels Colding* 1800 til ca. 1807, f. i Nissum ved Skive 18. Juni 1770, i sin Ungdom Privat- og Hjælpelærer i sin Hjemegn, fra 1797—1800 paa Blaagaard Seminarium, hvorfra han udgaar med 1. Karakter m. Udmærkelse. 3. Juni 1800 ansættes han i Opager. Men Colding er en urolig, flagrende Natur, der ikke ret længe kan finde sig i at sidde som Lærer i en afsides lollandsk Skole. Omkring 1807 forlader han Opager for at drage til København, hvor han en Tid ernærer sig som Timelærer³²).

Om Eftermændene *Jørgensen* og *Nielsen* se Note 33.

Fra 1817—1828 er *Carl Friderich Petersen* Skolens Lærer. Han er født 1794, men ellers vides intet om ham, før han kom til Opager, hvor han forblev til sin Død den 16. Marts 1828. I sine sidste Aar var han næsten til Stadighed syg, og han har rimeligvis, allerede da han kom til Opager, været sygelig. Hvis dette er Tilfældet, kan man forstaa, at Biskop Bojsen 1820 den 28. Juli maa skrive i sin Visitatsindberetning:

»Med Bedrøvelse maae jeg melde, at Børnene næsten i alle Dele vare tilbage, og skjønt jeg gjorde den ellers meget dueelige Lærer alvorlige Erindringer, og jeg atter dette Foraar (nemlig 1821) har visiteret hans Skole, har jeg dog ikke fundet nogen synderlig Fremgang. Jeg har ved Skrivelse betydet ham, at dersom han ikke om et Aar fremstiller for mig en bedre Ungdom, vil der vorde gjort Indstilling til hans Bortfjernelse fra Skolen«.

Kirkebogen nævner ved hans Død, at han var Kirkesanger i Vejleby. Her havde man tidligere haft en Sædedegn, men efter Degneinstitutionens Ophævelse og den sidste Degns Død eller Forflyttelse har man saa taget Opager Skoles Lærer til Kirkesanger, da der ingen Lærer var i selve Vejleby³⁴).

Opager Skole har altsaa i de første 30 Aar, den har eksisteret, haft ikke mindre end fem forskellige Lærere; det er derfor forstaaeligt, at man efter Petersens Død ønsker at faa ansat en Mand, om hvem man kunde vente, at han vilde blive i Embedet. Valget faldt paa *Claus Thomsen* (1828—1866), og det kunde sikkert ikke være faldet paa nogen bedre. Ikke alene er han en dygtig Lærer, men han er tillige i Besiddelse af den ønskede Stadighed. I hele 38 Aar er han Lærer i Opager, ja, maaske endnu længere, thi det ser ud til, at han i nogen Tid har været Hjælpelærer hos Petersen under dennes Svagelighed. Kort før Petersens Død er der Baredaab i Skolen, og ved denne Lejlighed er der blandt Fadderne en ung Seminarist ved Navn Thomsen. Dette kunde tyde paa, at Thomsen enten er Hjælpelærer hos P. eller af hans Slægt. Thomsen, der er født i Birket 1808, dimitteret fra Vesterborg Seminarium 1827, flytter altsaa ind

i Opager Skole, og i den følgende Tid falder Skolens Glansperiode. Ved Visitatserne lyder kun Lovord som: »Besøgt denne Skole med megen Fornøielse d. 21. Nov. 1848. N. C. Nannestad«. Det eneste, det kniber med, er Sangen; Thomsen har formodentlig ikke været nogen stor Sanger selv! — Grev Reventlow havde for Skik ofte at besøge sine Skoler og ikke sjældent medbragte han fornemme Gæster. Den 26. Juli 1843 overværer selveste Landets Dronning *Caroline Amalie* Undervisningen i Skolen og skriver i Eksamensprotokollen:

»Maatte alle disse Børn vorde gudfrygtige Mennesker og vindskibelige Bønder«.

D. 26. Juli 1843.

Caroline Amalie.

Indtil for et halvt Aar siden fandtes i Opager Skole et Minde mere om dette celebre Besøg. Det var en Vinduesrude, hvori Dronningen havde ridset sit Navn. Da Ruden for kort Tid siden paa Grund af en mindre Revne fornyedes, bortkom beklageligt nok ogsaa Stykket med Dronningens Navn.

Biskop Bindsbøll skriver 16. Juli 1859 om Claus Thomsen: »Thomsen er en kraftig Personlighed«.

Disse faa Ord giver efter min Mening en rammende Karakteristik af Thomsen. Saavel i sin Skolegerning som i sit Forhold til Beboerne var han absolut en kraftig Personlighed, og han æredes derfor. Saaledes valgtes han ind i Sogneforstanderskabet og er endogsaa i adskillige Aar — under Pastor Gjellerups Sygdom — dets Formand.

Ogsaa Egnens Familier uden for Bondestanden satte Pris paa Thomsen og saa ham gerne i deres Hjem. Saaledes er han en hyppig Gæst paa Aalstrup og paa Gammelgaard, ja, 2. Sept. 1829 er han Fadder til Forpagter Daniel Hoffs Datter Nielsine Isidore paa Gammelgaard, sammen med bl. a. Jomfru Bagger fra Landet Præstegaard og Pastor Aabye, Skovlænge⁸⁵).

Om Skolens senere Tider henvises til Note 36.

Noter.

1) En *Slettedaler* (slet Daler) = 6 slette Mark a 16 Skilling, Benævnelse for en under Christian 4., da Møntuordenen var paa sit

højeste, og Frederik 3. benyttet Sølv mønt og Regningsenhed. 1652 fastsattes $15^{27/33}$ Slettedaler = 1 Mark fint Sølv. 1720 regnes 1 Slettedaler = $2/3$ Rigsdaler.

²⁾ Grevskabet *Christianssæde* hed tidligere Christiansborg; 1741 forandredes Navnet, fordi det nyopførte kongelige Slot i København ogsaa fik Navnet Christiansborg.

³⁾ *Søren v. Hatten*, Forvalter 1736—62. Se Aarbogen 1921 S. 98 og 114.

⁴⁾ *Michael Nestius* f. 1693 paa Rygen. Præst i Landet fra 1720 til sin Død 1747.

⁵⁾ *Palle Dyre* og *Marie Grubbe* ejede Gammelgaard 14. Januar 1682 til 18. Februar 1707. Se Aarbogen 1921 S. 115.

⁶⁾ Det er muligt, at de fleste Degnes Navne kan findes ved Gennemgang af 2 Pakker Dokumenter i Fyns Landsarkiv, indeholdende: »Kaldsbreve og Testimonia publica for Præster, Præste- og Degneeder (Stiftets alm. Breve 159—161—187—204 a—211 a—268) 1572—1704« samt: »Præsters, Rectores og Degnes Eder (Stiftets alm. Breve 205) 1670—1695«.

⁷⁾ Se kirkehistoriske Samlinger 3. Række: »Efterretninger fra Laaland«. Se ogsaa Aarbogen 1921 S. 61.

⁸⁾ Ryde Sogn var indtil 1692 et selvstændigt Pastorat. Fra 1634—92 havde det endogsaa Gurreby som Anneks. 1692 blev det Anneks til Landet, der i Forvejen havde Aageby som Anneks.

⁹⁾ *Lauritz Hansen Fiil* var Præst i Landet-Ryde 1695—1720.

¹⁰⁾ *Degnepension* var en Erstatning til Latinskolerne for det Tab, de led ved at give Afkald paa Degnetjenesten i en Del Landsbysogne. Den udgjorde sædvanlig $1/5$ af Degnens Kornindkomst og betales indtil 1850. Denne Degnepension tog tit et slemt Skaar i Degnens Indkomst. 1816 betales f. Eks. fra Landet 42 Rdl. 2 Mk. 13 Sk. og fra Ryde 20 Rdl. 3 Mk. 11 Sk.

¹¹⁾ *Aksel Hansen Vesterborg* var Præst i Ryde 1637—1676. Han er født i Vesterborg 1605, hvoraf Tilnavnet. 1629—35 Rektor i Nakskov. Afsat paa Grund »af Kvinder«. 1659—1676 Provst i Sønder Herred. Epitafium i Ryde Kirke.

¹²⁾ Ryde Kirke har intet Sakristi.

¹³⁾ Der har selvfølgelig tidligere været Præstegaard i Ryde, idet Ryde jo indtil 1692 var et selvstændigt Pastorat. Da Ryde 1692 lægges under Landet, blev Præstegaarden af Palle Dyre lagt under Gammelgaard. Bygningerne er sagtens nedrevet, da de var meget forfaldne. Med Jorden var det ikke stort bedre. 20. Oktober 1685 skrives i en Indberetning: »Præstegaardens Avling slet oc ringe«. 1708 25. Marts skrives: »Dend annecterede Rhyde Præstegaard hafver Velb. Hr. Patronen til alle Kirkerne udi Lande Rhyde og Aageby, Oberst *Friderich Lützow* (se Aarbogen 1921 S. 115), udi Brug, som er hannem tilhørig«.

¹⁴⁾ Fundatsen er bl. a. trykt i Supplement til Hofmanns Fundats-

samling, 6. Bind S. 106 ff. Ogsaa i »Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark« af Hjorth-Lorenzen og F. P. G. Salicath er Hospitalet udførligt omtalt.

¹⁵⁾ C. W. Munthe-Morgenstjerne ejede Gammelgaard 1786—1811.

¹⁶⁾ Det ser ud til, at der ogsaa — ca. 1720 — har været Skolehold i Aageby, men det er forbi omkring 1740, da Aageby Sogn skolemæssigt set lægges under Landet. Det var naturligvis Degnen, der underviste.

¹⁷⁾ C. D. Reventlow (Statsministeren) ejer Christianssæde 1775—1827.

¹⁸⁾ Nøbbølle Skole solgtes til Tømrer H. J. Olsen, Nøbbølle. Jorden solgtes til en Gaardmand samme Sted.

¹⁹⁾ Maaske snarere fra den 1775 af Grevskabet nedrevne Aageby Kirke.

²⁰⁾ Læreren Løn var indtil 1812: 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 80 Rdlr. foruden Fourage, Brænde og Jord (6 Tdr. Land). 1812 forbedres denne Løn til: 6 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg in natura og 25 Tdr. Byg efter foregaaende Aars Kapitelstakst. Desuden oppebar Lærerne (dog ikke de 3 første) som Kirkesangere ved Vejleby Kirke nogle Tdr. Byg.

Samtidig forhøjes Lønnen for Skoleholderen i Nøbbølle. Han havde til 1812: 5 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, 12 Rdlr. (+ 68 Rdlr. fra Grev Reventlow fra omkring 1795), Fourage, Brænde og Jord. Efter 1812 faar han: 6 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg in natura. 30 Tdr. Byg efter Kapitelstakst. Desuden faar han for at være Kirkesanger i Ryde Kirke aarlig 30 Tdr. Byg.

²¹⁾ Der findes dog et ældre Reglement af 1791, stadfæstet 9. Marts 1792; men det er i det væsentligste som det yngre.

²²⁾ De over 100 Aar gamle, men alligevel udmærkede Bygninger, der med Lethed kan staa i 100 Aar endnu, solgtes tillige med Jorden til Parcl. S. Munk.

²³⁾ Det har ikke nogen Steder i de forskellige Arkivalier, der er gennengaaet, været muligt at faa nærmere Oplysning om Aarene 1750—80. Den eneste faktiske Oplysning, der har været til at finde, er, at »Hanberg, afgaaet Skoleholder, begravet 12. Januar 1800, 76 Aar*gl.« Hans Enke boede i Taareby og døde 1809, begravet 8. Januar, 72 Aar gl.

Jeg har ved Gennemgang af Sdr. Herreds Provstis Auktionsprotokol 1778—1807 truffet paa en Skoleholder *Handberg*. Det er imidlertid saa sent som 24. Maj 1793 (ved Auktion efter Skoleholder Rasmus Nielsen i Alminde). Denne Handberg nævnes udtrykkelig som Skoleholder i Langet (Østofte Sogn). Om han er den samme som den af mig omtalte Nøbbølle-Skoleholder eller en Søn af ham, tør jeg ikke udtale mig nærmere om.

²⁴⁾ Om denne Sag se ogsaa Aarbogen 1919: Viggo Holm: Enke og Embede.

²⁵⁾ *Tønne Bloch*, f. 1733 † 1803, var Biskop over Fyns Stift (hvor-til hørte til 1803 Lolland-Falster, Femern og Als) 1786—1803.

²⁶⁾ *Peder Outzen Bojsen* var Lolland-Falsters Stifts første Biskop 1804—31.

²⁷⁾ *D. G. Monrad*, Biskop 1849—54 og 1871—87, skrev en til For-
tivilse ulæselig Haandskrift.

²⁸⁾ Som Pensionist blev Larsen boende i Skørtinge og døde her 1. April 1886. I November 1839 ægtede han en Datter af Skolelærer *Hans Pedersen*, Horslunde, *Maren Kirstine Pedersen*, f. 1818, død 14. April 1911 i Taareby, hvor hun henlevede sine sidste Aar hos sin Datter og Svigersøn, Forstassistent *K. A. Knuthsen*. Den 21. April jordedes hun ved Siden af sin Mand paa Skørtinge Kirkegaard.

²⁹⁾ *Christian Larsen*, 1841—1843, en Broder til Vilhelm Larsen, dim. fra Lyngby Sem., var derefter ansat i et Par Aar, indtil han 1843 overtog sin Faders Embede i Vesterborg, hvor han døde som fungerende Lærer i Halvfemserne.

Edvard Keller er dernæst efter Grev Reventlows Ønske konstitueret i ca. 2 Aar i Embedet. Han er en Søn af Lærer Keller i Skørtinge og dimitteret fra Skaarup Sem. 1841. Han blev senere Lærer i Langesø.

³⁰⁾ *S. C. W. Bindesbøll*, Biskop 1856—71.

³¹⁾ Ernst var to Gange gift. Første Gang med *Karen Marie Abrahamsen*, Datter af Gmd. *Abraham Hansen*, Langesø, f. 25. Sept. 1811, død i Nøbbølle 25. April 1865 og begravet paa Ryde Kirkegaard. 14. Jan. 1866 ægtede han sin afdøde Kones yngre Søster *Ane Abrahamsen*, der var Enke efter Gmd. *Hans Rasmussen* i Opager. Hun var født 21. Marts 1828 og døde i Søllested 31. Maj 1898, begravet paa Søllested Kirkegaard.

Skolens sidste Lærer var *Hans Bernd Laurits Kristensen*, 1882—1907; f. i Taareby 1852; 1873—76 Hjælpeleærer hos sin Onkel, Lærer Ernst, i Nøbbølle; 1876—1882 Lærer i Opager; 1882 forflyttet til Nøbbølle. Ved Skolens Nedlæggelse tog K. sin Afsked.

For en Fuldstændigheds Skyld skal her nævnes de senere Lærere i Ryde Sogn:

Førstelærere ved Taareby Skole: Lars Michael Georg Larsen 1907—1908. — Søren Hansen Sørensen 1909—1913. — Kristian Romme 1913—1919. — Svend Otto Christian Jørgensen 1920.

Andenlærere ved Taareby Skole: Søren Hansen Sørensen 1907—1909. — Kristian Romme 1909—1913. — Niels Peter Nielsen 1913—1917. — Svend Otto Christian Jørgensen 1917—1919. — Kaj Edvard Emil Raun 1920.

Ryde Skoles Lærere: Hans Jørgen Nielsen Kølle 1900—1919. — Jens Olaf Jørgensen 1920.

³²⁾ Derpaa faar han igen et fast Lærerembede, denne Gang i Oppe-
sundby i Nordsjælland. Heller ikke her er han mere end nogle faa

Aar; thi da hans Broder, Boghandler Ivar Colding i København, dør 1818, drager Hovedstaden ham paa ny, og Landsbyskolelæreren bliver nu Boghandler paa Børsen Nr. 1. I denne Stilling forbliver han indtil sin Død 1839.

³³⁾ Om *Jørgensen* ca. 1807—1813 skriver Biskop Bojsen i sin Visitsatsprotokol, at han er Seminarist fra Blaagaard; men han findes ikke i A. Petersens Bog: »Jonstrup'ske Stat«. Hans Fornavn har det ikke været muligt at faa oplyst, skønt han flere Gange nævnes i Kirkebogen. I det hele taget hviler der over hans Eksistens et Slør, som ikke har været til at løfte. Han er ikke død i Embedet, da han ikke findes i Kirkebogens Dødsregister. Endnu 1810 ses han at være i Opager; men ret snart efter maa han være bleven forflyttet. Ved en Barne-daab d. 22. Okt. 1807 nævnes hans Hustru Sophia Amalia Berg.

Med hans Eftermand *Søren Nielsen*, 1813—1817 er det ikke bedre. Ogsaa her er Hustruens Navn den eneste Oplysning af Betydning, der har været til at finde, hun hed Charlotte Lovise Knudsen. Nielsen forflyttes 1817 til Skørringe, døde her 7. Juli 1829, 41 Aar gl.

³⁴⁾ Petersen var gift med Cathrine Børsmann Jensen. Hun blev efter hans Død Oldfrue paa Christianssæde.

³⁵⁾ Claus Thomsen var to Gange gift. Første Gang med Thomsine Margrethe Jensen, f. 1806, d. 30. August 1842; anden Gang med Bolette Georgine Stephine Engel (Datter af Havnefoged E. i Nakskov).

³⁶⁾ 1866 hærgedes Landet af en voldsom Tyfusepidemi. Den kom ogsaa til Opager Skole, og her farer den voldsomt frem.

Den 2. September døde Thomsen selv efter at have gennemgaaet store Lidelser, og samme Dag døde en Søn, 18½ Aar gammel. Begge begravedes d. 5. Sept. under stor Deltagelse i Familiebegravelsen ligeså uden for Sakristidøren i Landet Kirke.

Skolens tre sidste Lærere var: Claudius Jørgensen Winther (1866—1876). Hans Bernd Laurits Kristensen (1876—1882) (se Nøbbølle Skoles Lærere). Lars Michael Georg Larsen (1882—1906), f. i Bjernæs Skole 1838, dim. 1862, 1868—1882 Andenlærer i Højreby, 1907—1908 Førstelærer ved Taareby Skole, død i Kbhvn. 1918.

³⁷⁾ Kalken har følgende Indskrift: Anno 1682 den 1. Maji hafver erlig og velbyrdig Mand Palle Dyre til Gammelgaard med sin Kiereste Fru Marie Grubbe foræret denne Kalch oc Disk til Ryde Kierche.

Kilderne

til denne Afhandling findes, med Undtagelse af *Folketællingslisterne* (der er i Rigsarkivet), i Landsarkivet i Kbhvn. og er indleverede fra Lolland-Falsters Biske- og Provstearkiver. De vigtigste er: Jordebøger, Herredsbøger og Dokumenter vedrørende Gejstligheden og Kirkerne's Indtægter (ca. 1568—1717).

Dokumenter og Breve for Lollands Sdr. Herred (1464—1762).

Indkomne Sager, Grevskabet Christianssædes Skolekommission vedrørende (1830—55).

Leonora Christina Ulfeld. — Maleri af Gerrit Honthorst.

Leonora Christinas Alterklæde.

Af Otto Andrup¹⁾.

Frederiksborg, den 11. Dec. 1921.

I Forgaars blev Dokumenterne om Papirenes Erhvervelse underskrevne, saa jeg kan derfor først nu frit give Dem en Udtalelse om Fundet.

Hvad hele Massen af Arkivalier angaar, vil der andetsteds og indgaaende blive gjort Rede derfor. Med lige saa stor Indtrængen i Stoffet som Skarpsindighed, har Rigsarkivaren opløst Arkivets Bestanddele i de Dele, som i 18.

¹⁾ Museumsinspektør Andrups Artikel er formet som et Brev til Historisk Samfunds Formand. Brevets Begyndelse — der udelades her ligesom Slutningen — meddeler, at Forfatteren, der har maattet opgive at skrive de herfra ønskede større Bidrag om det nye Leonora Christina Fund, nu maa nøjes med nogle korte, orienterende Linier.

Aarhundrede blev indkøbte af Leonora Christinas Efterkommere, og de Dokumenter, som altid har været i deres Eje.

Mange af Christian IV's egenhændige Breve til Corfitz Ulfeld har været forvarede af Leonora Christina paa Maribo Kloster og bragtes med Størsteparten af hendes Adkomst-dokumenter, Skøder og Familiepapirer af Datteren Leonora Sophie til Skaane. Da hun imidlertid døde kort Tid efter Moderen, fik de Lov til at ligge ret uænsede, indtil Corfitz's Søn Leo og særlig dennes Søn Anton Corfitz Ulfeld i Østerrig var naaet frem i allerførste Række. Østerrigs Aristokrati har altid været yderst konservativt, og trods det, at Grev Ulfeld baade ved Hoffet og i den østerrigske Stats Tjeneste indtog en Førsterangsplads, var man utilbøjelig til at anerkende hans Ligestilling med den derværende Højadel, idet man forlangte Beviser for, at hans Bedstemoder, altsaa Leonora Christina, virkelig var et ægtefødt Barn af Kongen og ikke en naturlig Datter; i sidste Fald vilde Anerækken nemlig have et Hul og Grevens Døtre vilde da f. Eks. ikke kunne blive optagne i de fornemme adelige Frøkenklostre i Østerrig, Bøhmen eller Nederlandene. For at skaffe sig uangribelige Bevisligheder for Kirstine Munks Ægteskab med Christian IV samlede Grev Anton Corfitz Ulfeld da alle mulige Oplysninger om sin Slægt og satte de kejserlige Gesandter i Bevægelse; hele det danske Statsraad maatte afgive Erklæring om hans Afstamning; men det sikre og aabenbare Bevis, Vielsesattesten eller Ægteskabets Kundgørelse, fandtes aldrig, og Sagen maatte endes paa den mærkelige Maade, at selve Kejseren, 100 Aar efter Ægteparrets Død, maatte udstede en Kundgørelse om, at Christian IV og Kirstine Munk havde været gift med hinanden; først da blev Grevens Anetavle betragtet som fuldstændig.

Her har man da den psykologiske Forklaring paa den sene Tilvejebringelse af Familiearkivet i Østerrig.

Jeg skal ikke her følge dets Skæbne, hvorledes Papirerne efter Grevens Død med en af Døtrene kom i fremmede Familiers Eje og flyttedes fra den ene Herregaard til den anden inden for Dobbeltmonarkiet, indtil de nu blev fundne

Den heere Verdens Heer sit stalle Orenser salte

Sal inden wil die hie hand haeds Almaet salte.

Hand mengelt Timot ec sy med Sinaers macho Krafft

Pessente Heeden med in laste Driets Safft

Den luden Verdens Maal ec effter samme Stande

Besticte hie spa hand wil ser speten raude

Den haere Aede Plaxe wil indre naar hand wil

Den Vinde selc en naar hand ded sigen sit

D Gud med haer ad mig dreyn aff Moders linn til hinde

Mig seke underlig, Wreken effte Kinnvoet

Ind Wellande offersted bebetet ec Sepers Ton

Suort hienne teule mig ec snart i Krimmet Lon

Den haand wraet ahae bant til Ekeffels Gekstue

Al hie Om son Oot der al gaffu du ec Kline

En neget sinns tungol ser Lete Kirshoed

Troesthed a den Dyd man ey ser kluis wed

D Modgangs burmel Dind war Gud mi salte Anker

Jeg hie i Troe er haer oc lide i de Lancker

Gud effte mit wed Horn hand sit foed smage Riis

Ec i det skrekig wil lode ke sin Riis

D Ketter er min Gud trofast oc ick swiger

Hande vrd de hwyer cyfhi de saaled: siuor

Kald raa mig i din Dyd ec ico skal redde dig

Ds hartier Gud i mig sudborred krafftio

Sou ded war Gud din haand mig ind i Saugki forte

Saa mar ded ec din haand som kongens Dyrte reete

Et hore paa min Son ec effter Raadis Dyd

Spide Sengels Dyr sit heere Raafu til Dyd

Den Gud hand skal ico nu huad skal no dog frem bere

Til al Laet, Sners Ton oc hi din Riis ec Ren

Ded er ey Buckt Bloed ey Fedme til sed, luit

Sou du er til behag, oc ey aff forse Kruet

Den hietet sild aff Laet med Munden ai berade

Hid wilt du naadig, die Guddoms gre wende

Til Alars Smrste Kud ec ic die en imoed

Ded wunde bare skal ai du mod mig warst goed

Til Afterkimmers Trost ai moen skal forante

D Modgangs Bruuse, haft, men i dig en huile

Ec laste Sambu den i Troen hede sal

Saa wilt du rikelig selc bare syngis sal

Den heere Snerers Ans ec oamle spage Lemmer

Ser forrens Raam med ic aldig ded forlemmer

Et Gud mig restre haand i Sengels haersted

D hie Sinder kers ind utalig, sed

Med dets offer Dig D Sengels oled beder

Ec aff forlemmer alidels inlet smoe

Den prule skal det Kluffe, san senge med berhand

Som Munden hietet Laet med sed uilser hand

[Faint handwritten text in the right margin, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

paa en Ejendom, som længst er gaaet ud af de Uldfeldske Efterkommeres Besiddelse.

Gaarden, hvis Navn jeg af private Grunde ikke skal nævne, ligger nær Donau'en paa de store flade Sletter, som Floden har afsat i Aarhundredernes Løb, og hvor en Bakke er ukendt og en Sten en sjælden Ting. Fjern fra Jernbane ad brede, lerhaarde Veje mellem høje, slanke Popler naar man ud til den gulokrede Landgaard, som ligger indhegnet af Have og Park, en ikke stor Bygning fra 18. Aarhundrede, men rolig og fornem i sin beskedne Stil. Der var det, at man i Vaskehusfløjen oppe paa Loftet, paa et Slags Pulterkammer, fandt Papirerne. Allerede Erhvervelsen for nogle Aar siden af Jammersmindet havde bragt mig til nøje at sætte mig ind i, hvad man vidste om Leonora Christina og hendes Liv. Jeg kendte da ogsaa Fortællingen om det Silkeklæde, som hun anbragte paa den af hende skænkede Alterbeklædning til Maribo Klosterkirke, men senere maatte fjerne, da hendes biografiske Noter til det paa Silken prentede Digt gav Anledning til Misforstaaelser og i hvert Fald kunde tydes som Hovmodstegn. Man tænke sig da, med hvilke Følelser jeg genkendte dette Klenodie, da jeg forsigtig rullede en Silketøjspakke ud, som laa gemt bag mange støvede Parpirstabler.

Det var virkelig den fjernede Del af det gamle Alterklæde, et Stykke hvidt Atlask, 85 cm langt og 38,5 cm højt. Stykket er sømmet paa alle 4 Sider, og kort inden for Randen er paasyet et smalt sort Bændel som Indramning.

Med stor Sirlighed har Leonora paa Silken i kunstigt tegnede Bogstaver prentet et af hende selv forfattet Vers; det danner to Kolonner midt paa Klædet; til venstre og til højre i Marginen har hun skrevet de omtalte Noter (se S. 121). Da Verset i sin originale Form, som i Detailler afviger fra den tidligere gengivne¹⁾, aldrig før har været offentliggjort, gengives det her nedenfor nøjagtigt som det er skrevet²⁾:

¹⁾ Se Aarbog 1917, S. 126.

²⁾ Notetegnene i Verset henviser til de ovenomtalte Randbemærkninger, der her er trykt bag efter Verset.

Den stoere Werdens ALT sit skabte Grenser satte.
 Gaff Tiiden wisse Tiid, huo kand Hands Allmact fatte?
 Hand menglet Tungt oc Let, wed Fingers mæchtig Krafft,
 Beskenckte Heeden med en Læske-Drickis-Safft.
 Den liiden Werdens-Maal oc effter samme Maade,
 Beskiickte lige saa, Hand wil for Lycken raade:
 Wil Saare, Læge, Slaae wil Lindre naar Hand wil
 Wil Biende løse op naar Hand ded siger til.
 O, Gud med Haand mig drogst aff Moders-Liiff til Liiffwet*)
 Mig førte underlig; Ulycken offte Kiiffwet
 Med Welstands offwerfloed; beholdt oc Seyers-Tegn,
 Snart Hiemme tomlet mig, oc snart i Fremmet-Egn.
 Din Haand mig oc saa bant til Ectefellis Skæffne**)

At bære Ont som Got der til gaffst du oc Aeffne.
 Ey noget synnis tungt for Ecte-Kierlighed:
 Troefasthed er den Dyd man ey tør bluis wed.
 I Moedgangs Huirwel Wind war Gud mit faste Ancker:
 Jeg blef i Troe oc Haab oc stedse i de Tancker,
 Gud ælskte mist ded Barn, Hand tit loed smage Riis,
 Oc i ded Skrøbelig wil lade see sin Priis.
 I Løffter er min Gud trofast oc icke swiger;
 Hands Ord de lyffwer ey, thi de saaledis siiger.
 Kald paa mig i din Nød oc ieg skal redde dig:
 Ded haffwer Gud i mig fuldbyrded krafftelig.
 Som ded var Gud din Haand mig ind i Fengsel førte:
 Saa war ded oc din Haand som Kongens Hierte rørte***),
 At høre paa min Bøn, oc efter Naadis-Dyd,
 Oplade Fengsels-Dør; sit stoere Naffn til Pryd.
 Men Gud huad skal ieg nu? huad skal jeg dog frembære?
 Til et Tack-Offers-Tegn: oc til din Priis oc Aere?
 Ded er ey Bucke-Bloed, ey Fædme til sød luct,
 Som dig er til behag; oc ey aff første Fruct:
 Men Hiertet fuld aff Tack med Munden at bekiende
 Did wilt du naadelig, dit Guddoms-Øre wende.
 Dit Altars Smycke-Klud er io dig ey imoed
 Ded winde bære skal at du mod mig warst goed:
 Til Effterkommers Trøst at ingen skal fortuifle;

I Moedgangangs (!) Bruuse-Haff, men i dig ene huile,
 Oc kaste Omhue hen i Troen holde fast.
 Saa wilt du wisselig selff bære tyngst Last.
 Jeg bøyer Hiertens Knæ oc gamle suage Lemmer,
 For Herrens Aasyn need, oc aldrig ded forglemmer;
 At Gud mig rakte Haand, i Fengsels haarde Nød.
 Oc holte Sinded Karsk imod utallig Stød.
 Lad dette Offer Dig, O STOERE GUD, behage,
 Oc aff Forfengeligt aldellis intet smage.
 Jeg priise skal dit Naffn, saa lenge med Forstand,
 Som Munden Hiertets-Tac wed Lyd udføre kand.

Marieboe Closter
 den 19. May 1686

Leonora Christina*)
 Greffuinne.

*) Dette haffuer ieg skrefften foruden Glar i min Alders
 nesten 65 Aar. Gud alleene Aeren.

*) Den 11. Juni Anno 1621. Afflet i Ectestand aff Hiøst lofflig (!)
 Ihuekommelse *Christiano Quarto* og Frue Kirstine Munck, Greffw-
 inne.

**) Til Corfitz Ulfeldt Dannemarckis Rigis Hoffmester. Fulte hannem
 der hand 1650 den 14. Juli Fæderne-Landed quitterte.

Der Anno 1659 Suerrigis Rigis Konge Carl Gustaff ded Naffn den
 X hannem i Malmø loed *Arrestere* undergaff ieg mig samme Skæffne,
 9 Maaneder.

Anno 1660 den 21. Juli bleff ieg med hannem effter Kongl. *Maje-
 stets* Høylofflig Konning Friderich den Tredies Befaling ført fangen
 til Borringholm; Betiente huer andre 9 Maaneder 13 dage: siden
 sammensteds huer alleene fengselet for sig 6 Maaneder.

Anno 1663 den 13. May sendte min Herre mig fra Bryg i Flan-
 dern til Konningen aff Engeland Kong Carl den 2. der at indfodre en
 merkelig Sum Penge Hs. *Majestet* i sin Landtflyctighed aff os war
 forstract: Mens ieg blev den 9. Juli i *Dovers* 17 dage *Arresteret*
 der fra ført til Wands til Kiøbenhaffn: Hvorhelst ieg ankom den 8.
Augusti oc bleff strax fengselet paa ded Blaa Taarn.

***) Konning *Christian* den Femte min Allernaadigste Arffue Konge saae
 udi Naade til mit lange uskyllig Fengsel: Gaff mig icke alleeneste en
 naadig Friihed 1685 den 19. May; men gjorde end oc wel imod mig
 udi mange maader. Gud giøre wel igien imod Kongelig *Majestet*,
 oc ded Kongelig Arffue Huus: Welsigne og lycksaliggjør Kongens
 Foretagende: Croone *Majesteteten* her paa Jorden i mange Aar oc
 siden i Euighed med Seyers oc Aerens Croone.

Saaledes lyder dette mærkelige Minde, og det giver klart Indblik i Leonora Christinas sikre Tro paa Guds Forsyn, som paa hendes ubrydelige Uskyldighedsfølelse og hendes Troskab mod Ægtefællen.

Klædet har nu fundet sin Plads paa Frederiksborg Slot, hendes Fødested, mellem de mange andre dyrebare Minder om hende.

Topografiske Indberetninger fra Lolland 1743—44.

Meddelt ved *Kai C. Uldall*.

Lollands Nørre Herred. Kjøbelev og Vindeby Sogne.

(Indberetning fra Kapellan Frederik Suhr¹).

Post 1.

Kjøbeløf og Windebye Sogner grændser paa hverandre og ved en Bek, kaldet *Mariæ Bek* (d. e.: *Marrebæk*), adskilles — —. — Der findes de Agerdyrkere i Kjøbeløf Sogn, som til deres Gaarder dyrker Jorder i *Sandbye*, *Branderslef*, *Carlebye* og *Windebye Sogners* Marker, hvorover Hr. *Hans Ibsen*, fordom Sognepræst i Kjøbeløf²), haver 1573, Søndagen efter *Dionysii* taget et Sognevidne, at hans Formand, *Jost Poulsen*³) af den i andre Sogner liggende Jord fik Tiende, og *An[n]o* 1604 erhvervet Dom imod Hr. *Jacob Jørgensen*⁴) af *Carlebye* (d. e.: *Vester Karleby*), som negtede Sognepræsten i Kjøbeløf Korntiendes Tagelse paa Kjøbeløf Boemænds tilhørende Jord i *Carleby Sogns* Marker. — — Windebye Sogn haver — — i Norden det vilde Hav og *Tjørnebye* i *Otterslef Sogn*. Denne By gjør som een Bye med Windebye, hvorunder den siges at tilforn skal have ligget.

I Kjøbeløf Sogn er en Vig, kaldet *Onsvig* som udskaaeren af det vilde Hav — —. Udi Windebye Sogn gives en Bek af Navn *Mariæ Bek*, som foregives at skal have sit Udspring fra *Mariæboe Søe* og deraf sit Navn. — — Om Vinteren findes den vandrig, men om Sommeren udtørret.

Kjøbeløf Sogns fælles Græsning er en Hed (d. e.: *Hede*) af en $\frac{1}{2}$ Mils (d. e.: $\frac{1}{2}$ Mil) Størrelse i Længde og af samme

*) Fortsat fra Aarvog 1921, S. 114. — Noterne findes Side 137.

Brede. Den kaldes *Kiøbeløf Skov*, efterdi der haver tilforn været en anseelig Skov, hvorpaa enhver Gaardmand i Sognet og Lodsejere havde sine udrebete Skovsmaal. Nu kan den ikke bære Navn af noget mindre end Skov, efterdi derpaa ikke findes nogen Trærød eller Qvist. — Denne Hed kunde vel paa sine Stæder med frugtbar Nytte dyrkes, dersom ikke *Kiøbeløf Sogn* højlig behøvede dens Græsning til sine Kreaturer, som denne Hed neppe kan give fornøden Græsning, fordi ganske *Sandbye Sogn*, ikke uden stor Tab for *Kiøbeløf Sogns Jordrotter* (!), derpaa græsser deres Kreaturer imod nogle faa aarlig Græsningspenges Erleggelse til *Kiøbeløf Sogns Beboere*.

Windebye Sogns fælles Græsning med *Tjørnebye i Otterslef Sogn* er i Lengde og Brede lidet over en *Fjerdingsvej*, hvoraf til andet Brug intet kan mistes.

Post 2.

Disse Sogners Sædekorn er Rug, Hvede, Erter, Byg og Havre, hvoraf her saaes mindst af Rug og Havre. Af de øvrige Slags selges noget.

Post 3.

Her findes i Almindelighed faa Frugttræer, at af deres Frugter ikke kan gøres nogen Udførsel eller deraf nogen særdelis Værdi indbringes. — De Skove, her tilforn haver været, og den liden Underskov, her endnu findes, viser Egnens Beqvemhed til alle Slags Skovtræer, Eg, Bøg, Vider (d. e.: Vidier), Rønne, Ask og Lindetræer. Pil plantes aarlig af Landmanden.

Post 7.

Der er ikkun faa af disse Sogners Beboere, som haver Biestader, og ingen, som dertil i Særdeleshed haver indrettet Biehaver.

Post 10.

Af de Slags Kreature, som er Landmanden fornødne, tillegges mest Faar og Svin. Heste maa Indbyggerne købe

fra andre Stæder formedelst Mangel paa Græsning og den idelige besværlige Pløjning, da Agerdyrkning er Landmandens Hovedarbejde.

Post 11.

Det paa disse Sogner grændsende Hav giver Rejer, Kraber, Aborre, Makrel, Hornfisk, Torsk, Flynder, Aal og Sild, hvoraf Indbyggerne som Agermænd ikke benytter sig, [m]en omliggende Øboere deraf betjene sig, især med Sildefangst, som hver Aars Høst fornemmelig gjøres her om Landet (d. e.: Lolland).

Post 13.

Stille og taaget Vejrlig fører med sig den meste Usundhed, som især *grasserer* om Vaar og Efterhøst. — — Jordens limagtige (d. e.: lerede) Væsen taaler ingen Tyrke og behøver jevnlig Regn med indfaldende Solskin, hvorover Syndenvind, der gemeenlig medfører Regn, synes at være den frugtbarste.

Post 14.

De Sygdomme, her især *grasserer*, er et Slags Feber, som nesten aarlig gives et ny Navn af en ny Syge. — Desuden *regierer* her i Landet (d. e.: paa Egnen, i Lolland) Skørbug, som vel er en Virkning af det meget saltet Mad, her spises. — Til *Medicin* frembærer Jordan Bogager, Oxetunge, Foraarsblomster, Buckeblade, *Hypericon*, etc. Til Farverie giver Egnen Engeskær.

Post 15.

Almuens Opdragelse ved Agerdyrkning gjør dertil deres største *Inclination*, saa der findes ganske faa, som *applicerer* sig til (d. e.: giver sig af med) andet. Og til hvad andet en Del kunde have Lyst og være beqvem, derfra holdes de tilbage af de til Soldater indrettede Læg.

Post 16.

Ingen Skov undtagen noget Underskov og deriblandt nogle faa smaa Træer.

Post 31.

Det ældste *Antiquitet*, der i disse Sogner findes, er et i Kiøbeløf Præstegaard forvaret og paa *Pergement* skreven Sognevidne, tagen i Aar 1494 om Sognepræstens med sine Bordtjeneres og Degnens fri Oldengjeld, som fra bemeldte med Magt var tagen af Hr. Johan Fickesen, der den Tid af Dronning Dorte indehavde Raffnsborg Slot, som haver ligget i Bircket Sogn^s).

Kiøbeløf Kirke heder St. Nicolai Kirke. Windebye Kirke kaldet St. Andreæ Kirke og skal være bygt i Dronning Margretes Tid *An[n]o* 1377, hvilket udførligen — — — er at læse paa en Tavle i Windebye Kirke, opsat *An[n]o* 1686 d. 12. *Marty*, hvorhos maatte agtes, de under denne Tavle antegnede og paabe-raabte *Documenter* at hverken i Kirkeskabet eller her anden-steds findes.

Post 32.

Udi disse Sogner tales saa godt Dansk som nogensteds i Lolland, og her findes ikke nogle særdelis *nomina propria*.

Windebye, d. 8de Junij 1744.

Christiansdal.

(Indberetning fra Forvalter E. J. Lundager.)

Post 1.

Gaarden og Godset ligger i Nørre Herred adspredt og 23 Gaarde i Sønder Herred i Stockemarcke Sogn og tvende Byer Tiennemarcke og Abee kaldet. Til samme to Byer er goed Skov af Eg og Bøg i *Distance* paa $\frac{1}{2}$ Mil, dertil og Underskov af Hasle, Ask, Elle, Tjørne, Naver og deslige.

Post 2.

I Almindelighed her paa Godset bestaar Kornsæden i Hvede, lidet Rug, Biug og Erter. Deraf skal Bonden have sine Udgifter til Skatter, Folkeløn af Hveden alene, som er det Slags Korn, der mest sælges her fra Godset, thi det øvrige forbruger Bonden mest i sin Husholdning og til Ydekorn. Saa saaes vel og af en Mand imellem lidet Lændser og Bønner, dog ikke videre end de det selv forbruger.

Post 3.

Frugttræer falder her paa Godset ikke videre, end som hos adskillige Bønder kan være en liden Frugthauge, som da bestaar af Æble-, Pærer- og Kirsebærtræer, som de da selv til deres egen Husholdning anvender. Andre Træer falder ikke her paa Godset, men en Del haver til deres Gaarder god Underskov og Heigningshug.

Post 7.

Alene en Bonde imellem (d. e.: en eller anden Bonde) kan vel have 1, 2, 3 a 4 Bistader i det høieste.

Post 9.

Vel findes her tildels i Enemerkerne Raadyr og Harer og ligesaa paa Fællesjagten i temmelig Mængde, dog mest af Raadyr. Fuglevildt falder her ikke andet end som Ænder, Gies, Brokfugle, Kramsfugle og nogle Snæpper.

Post 10.

Bonden her legger Vind paa Bester, Qvæg, Faar og Svin, men mest legger Vind paa Aggerdyrkingen og deraf skal have deres Næring.

Post 11.

Paa Havet og Stranden haver vel en Del af Godsets Bønder Paaløb, men kan ikke have nogen Fordel deraf, formedelst deris Fortog (d. e.: Fiskeret) falder alt paa grund og flad Vand.

Post 12.

Milepæle findes paa Landevejen fra T a a r s til M a r i æ b o e, som jeg har set.

Post 14.

Sygdomme, som her mest *regiærer*, kaldes Trediedagsfeber. Om nogle Urter voxer her, som kan være nyttige til *Medicin*, forstaar jeg ikke. Men til at farve med voxer her paa Egnen en Urt, som kaldes Engesker.

Post 15.

Indvaanernes Egenskab og *Inclination* kan jeg ikke andet *raisonnere* om, end de i Almindelighed er arbeidsomme og derhos vil giøre sig maadelig tilgode af Landets Grøde.

Post 16.

Skov er her til Gaarden som forhen er meldet til *Tienne* *marcke* og *Abee* af Eg og Bog samt Underskov, i Strækning af $\frac{1}{2}$ Mil i *Qvadrat* omtrænt.

Post 30.

Denne Gaard, som nu udi afvigte Aar er indrettet til et *Baronie* med det Navn *Christiansdal*, tilhører høystvelbaarne *Frue Grevinde af Knuth* og hendes *Børn*^o). Har tilforn været kaldet med det Navn *Lundegaard* og skal først være funderet af salig og højlovlig Ihukommelse *Kong Christian den Femte*, og haver ikke anden Bygt end Bindingsverk med *Straaetag* og *Ler*.

Her til Godset er beliggende *Sandbye Kirke* med *Jura patronatus* (!), Kirke- og Kongetienden.

Post 32.

Derom har jeg ikke hørt andet, som kan skrives, uden alene, at *Vandstæderne*, hvor de vander deres *Creaturer*, kaldes *Stiøfle*.

Post 33.

Nomina propria eller særlige Navne af Mænd og Qvinder falder ikke her paa Godset, videre end een ved Navn *Wallorius*, een *Ieronimus*. En Qvinde, navnlig *Zindel*. Ellers falder alle Navne her almindelige.

Christiansdal d. 2den *May* 1744.

Pederstrup og Skjelstofte Godser.

(Indberetning fra Forvalter P: H. S. Lunnum.⁷)

Post 1.

Synes ikke at vedkomme de særdelis Godser. Kan ej heller gives over *Pederstrup* og *Schielstofte Godser*, saasom de underliggende Bønder boer iblandt andre Godsers Bønder, saa at *Pederstrup Jagt grændser* i Øster paa *Uhleholt*s *Skov*, i Synder til *Schoulenge* og *Ullerslev Marker*,

i Væster til Nachschous *etc.* Marker og Windebye Skov, i Nord til Nørre Strand og ud i Stranden paa Raagøe. Altsaa strækker bem.te Pederstrup Jagtherlighed sig fra ovenm.te Steder at regne ungefær 1½ Mil i Breden fra Synder til Nord og ungefær 2 Mil i Lengden fra Øster til Væster.

Under Pederstrup ligger den liden Ø Raagøe — —. Ellers er Pederstrup forsiunet med mange Herligheder, neml. foruden vidtløftig Jagtrættighed, som meldt er, er her ved Pederstrup et godt Stutterie, god Fiskerie for Herskabet selv af Giedder, Aborrer, Skaller, Karper og Karutzer i 2 Søer, 1 Karpedam og andre smaa Parker, fornøden Skov af Eg og Bøg, Aunbøg, Ask, Hassel og anden Surskov (d. e.: Krat, slet, busket Skov), frugtbar Jord og fornøden Høebund, dog mere Kornland end Eng, hvorfor ingen Jord ligger udyrket, uden de paagrænsende Heder, adskillige Lodsejere tilhørende. Ere (1) Lindets Gade, Schouhuuse Gade og Westerborg Heed eller Borgeskow, hvilke 3 Heder løber sammen og strække sig ungefær ½ Mil i Lengden og er somme Steder 200 Skridt, andre Steder 50 og andre Steder 10 Skridt i Breden. (2) Søllested, Schoulenge, Meeltofte og Hellinge Heed, hvilken under et samlet kaldes Hellinge Heed, strækker sig ungefær i Lengden 1½ Fj. Vej og i Breden 1 Fj. Vej. (3) Halsted, Tvede, Nordlunde, Carlebye, Ringsebye, Kruchholms og Abildtorpe Heed, som i ligemaade gjør alle een, ungefær 1 Mil lang, somme Steder 60 Skridt bred og andre Steder bredere og nogle Steder 1 Fj. Vej bred. (4) Langesøe, Nordlunde og Horslunde Heed, ¼ Mil lang og ¼ Mil bred. (5) Hielmholt, Torrig, Birchet, Mageltving, Bønned, Svinsberg, Nybøtte (!) og Eigholms Heed, kaldet med et Navn Saltov, strækker ¾ Mil Længde ¼ Mil bred. (6) Raunsholt, Ohre, Nøbølle og Horslunde Tvede Heed, ungefær 1 Fj. Vejs lang og 1 Fj. Vejs bred.

Post 2.

Her saaes og voxer Hvede, Rug, Byg, Ærter, Vikker,

Lendses og Haure samt Bønner, dog af Rug og Haure til knap Nødtøft, men af Hveden, Bygget og Erterne skal Landmanden have sine Udgifter [dækkede], undtagen de af Birkets Sogn, hvis Jord er bekvemmere til Rug end Hvede.

Post 3.

Træfrugterne bestaar i faa Eble og Pærer, som mesten Delen forbruges i Husholdning. Faa Husholdere haves her som støder Frugten og pærser Most deraf, hvilket iligemaade bliver forbrugt af dem selv.

Post 4.

Her er ingen, som véd af at brænde Salt.

Post 5.

Her er heller ingen Dyrhauger men vel Enemærker, hvor Herskabet har sig selv Jagten forbeholden.

Post 6.

Ved Pederstrup har Stutteriet i mange Aar været berømmeligt, og om endskiønt det paa nogen Tid har aftaget, er det dog nu atter igien bragt i bedre Stand og vel med Tiden blive Herskabet fordelagtigt.

Post 7.

Biehauger vides her ei anderledes af end at somme Bønder kan have 2, 3 a 4 Stader, hvoraf erhverves ei mere Vox og Honning end den ene kan overlade den anden en *Portion* til Husholdning.

Post 9.

Vildt bestaar af Raadyr og Harer til Fornødenhed. Af Rovvildt findes faa Ræve, flere Odere, mange Maarer. Fuglevildt bestaar af Gæs og Ender, hvoraf er flest i Efteraaret, ellers Aggerhøns, Skovduer, Kramsfugle, Brokfugle, Holtsnepper, Maysnepper, Svaner; dog af de 3 sidste Slags falder her kun faa. Rovfugle og andre: Ørne, Glendter, Høge, Kulsviere (d. e.: *Aquila pyrargus*), Musvaager, Falke, Storke, *etc. etc.*

Post 10.

Qvæg, Faar, Svin, *etc.*, Giæs, Ender, Høns *etc.* har Landmanden til Fornødenhed. Hæste legges og til saa mange muligt er, men af Mangel paa Græs kan Indbyggerne ikke legge saa mange til, som til den stærke Jord at forarbejde behøves; maa derfor aarlig kiøbe Hæste fra Fyen og Jylland.

Post 14.

Havet giver Sild, Torsk, Hornfisk, Flyndere, Aal, Ræger, *etc.*, hvoraf de ved Strandsiden boende fattige Husmænd allene benytter sig.

Post 15.

Saa vidt jeg har mærket, er Indvaanernes Tilbøjelighed mest til Aggerdørkning. Tallet paa Pederstrup og Schiels-tofte Godsens Bønder ere af Gaard og Husmænd ialt 283 Stk.; men som de ere boende iblandt andre Godsers Bønder og i adskillige Sogne, neml. Westerborg, Birchet, Stockem[arke], Halsted, Windebye, Horslunde, Nordlunde og Otterslief, har jeg ikke kunnet give vist Tal paa døde og føde af disse Godser. Men i den Sted har jeg af Deris Velærværdigheder Hr. Wulf i Westerborg og Hr. Wiinholt i Horslunde*) annammet Tallet paa undertegnede 4 Sogners Beboere samt døde og føde, saasom de 4 Kirker hører Pederstrup til, endskiønt adskillige Herskaber ere lodtagende i Sognene:

Westerborg og Birkets Sogners	Gaardmænd	117
— — — —	Husmænd	130
Horslunde og Nordlunde Sogners	Gaardmænd	119
— — — —	Husmænd	103
	Tilsammen	469

Udi bemeldte 4 Sogner ere i Aaret:

1740 døbte	102 Børn,	døde	108
1741 døbte	87 Børn,	døde	94
1742 døbte	105 Børn,	døde	95

Post 16.

Pederstrup Skove ere:

(1) Bøgeskov og Westensøe, som ligger i ét

sammen; be[staar] mest af Bøgetræer, faa Eger og Surskov. Ligger lige over for Pederstrup, Væsten for Gaarden, og giør en behagelig *Prospect*. Begge ere af Størrelse 1 god Fj. Vej i *Circumference*.

(2) *Hendrichs Hauge*, som ligger Synden for Pederstrup og Norden for Schielstovt — —; bestaar af Eger og Bøger, dog mest Bøger. Er ungeføhr $\frac{3}{4}$ Fj. Vej i *Circumference*.

(3) *Rosnis*, hvortil grændser *Schouhuuse Skove*; bestaar mest af Bøg og faa Eger saa og Ælle, Hassel, Aunbøg og anden Surskov og Underskov. Ligger $\frac{1}{2}$ Fj. Vej Østen for *Westerborg* og $\frac{1}{2}$ Fj. Vej fra Schielstovt. Bemeldte *Rosnis* tilligemed *Schouhuuse Skov* er ungeføhr 1 Mil af Størrelse.

(4) *Lindets Skov*, som ligger en liden Merk over Nordost fra *Rosnis*, bestaar mest af Bøg og Ælle. Strækker sig lidet over $\frac{1}{2}$ Fj. Vej i *Circumference*.

(5) Endnu er her 2de Fællitsskove, grændsende paa *Nørrestrand* ved *Tørrig* og *Raunsholt*, hvoraf de kaldes *Tørrig* og *Raunsholt Skove*, hvorudi *Baroniet Juellinge* er lodtagen med Pederstrup *Herskab etc.* Samme Skove bestaar mest af Bøg, faa Eger samt Surskov og Underskov. Strækker sig ungeføhr 1 Mil i Størrelse.

(6) Her foruden befindes i Gaardenes Enemærker saavel som i Bøndernes Marker endel Lunder og Agerne Venger, hvilke, fordi de ere smaa og somme Steder tynde, holdes unyttigt at *specificere*.

7) Endelig er ved Pederstrup og Skielstovte Gaarder og Godser ypperlig Pileplantning, som mærkelig hielper paa Heigningen omkring Markerne.

Post 17.

Øen *Raagøe*, som hører til Pederstrup Gods i *Horslunde Sogn*, ligger Norden for *Laalland*. Vandet imellem *Laalland* og *Raagøe* kaldes *Raagøe Sund*. Sammested er en god Havneplads for smaa Skibe. Ved Øen er en liden Holm, kaldet *Kahl*, som bruges til Græsning og ej kan anvendis til bedre Nytte. — —. Paa *Raagøe* boer

2 Mænd, som nærer sig nogenlunde formedelst den Hielp, de kan have af Fiskeriet, thi omendskiønt Jorden bær god Rug, Biug og Haure, saa er dog Rummet for lidet for flere Beboere, allerhelst (d. e.: især da) Øen har hverken Skov, Frugttræer eller Tørveskiær.

Post 18.

Imellem Torrig og Eigholm er et lidet Vig opskaa- ren af Stranden, ungefèhr 80 Skridt op i Landet, kaldet Torrig Vig, hvorved intet er at mærke, andet end Fiskerne legge deris Baade derop.

Post 20.

Ved Pederstrup er 2 smaa Søer og 1 Karpedam:

(1) Pederstrup Sø, ligger til Væsten for Pederstrup imellem Gaarden og Skoven kaldet Bøgeskov og Vestensø. Er kun et Riffelskud bred men næsten $\frac{1}{2}$ Fj. Vej i Længden.

(2) Westerborg Sø, ligger til Norden for Vesterborg. Er vel dobbelt saa bred som Pederstrup Sø og ungefèhr fuldkommen saa lang. — I begge disse Søer er god Forraad af Giedder, Brasen, Aborrer, Skaller, *etc.*, som Herskabet selv benytter sig af.

Sæbyedam, ligger Østen for Pederstrup noget fra Gaarden paa den Hede Salthou. Er ikke $\frac{1}{2}$ Fj. Vej i *Circumference*, men bringer god Forraad af Karper til Herskabets Bord.

Post 22.

I Birchets Sogn og Mark, Sydvest for Birkets Kirke, ligger en Mose, kaldet Sildebierg Mose, hvilken, om den blev udskaaren, vel kunde bringe sine Ejere 50 Læs Hø aarl., da den nu skiller dem ved mangt et Nød og Best.

Post 30.

Ungefèhr $1\frac{1}{2}$ Mil fra Nachschou ligger i Ost-Nord-Ost de 2de Gaarder Pederstrup og Schielstovt, som med deris underliggende gjør en stor Del af Grevskabet Chri-

stiansæde. Bestaar af Mur og Bindingsværk; ere bygte af sl. Geheimeraad Peter Brandt¹⁾ ungefehr 60 Aar siden og forbleven ved deres gamle Navne, som de, saavidt man kan finde, altid har været kaldede ved.

Post 33.

Her paa Godset findes en Mand ved Navn Hindtze, hvilket Navn jeg ikke har hørt andre Steder. Ellers var det her i Landet (d. e.: Lolland) brugelige Mandfolkenavn Zier eller Sier mig ubekjendt, før jeg kom her til Landet. Pederstrup d. 10. Aug. Ao. 1743.

(Fortsættes.)

Noter.

¹⁾ Frederik Berntsen Suhr, f. 1708 el. 09 † 23. Marts 1767, Kapellan 1736 og Sognepræst 1745 til Købelev og Vindeby.

²⁾ Hans Ibsen, † 1607, Sognepræst til Købelev 1572.

³⁾ Jost Povelsen, f. c. 1527 † 20. Dec. 1590, Sognepræst til Købelev til 1572, senere i Nakskov.

⁴⁾ Jacob Jørgensen, † 1641, Sognepræst til Vester Karleby (d. e.: Herredskirke).

⁵⁾ En Afskrift fra 1685 af denne utvivlsomt forsvundne Original findes i Landsarkivet (Loll.-Følster Stift: Documenter og Breve fra Herrederne 1462—1762), men har forvansket Aarstal, ligesom Brevet nævnes — med Aarstallet 1494 — i Registratur fra 16. Aarh. (De ældste danske Arkivregistraturer. V p. 874.) Det fremgaar deraf, at Dronning Dorotheas Lensmand paa Ravensborg, Hr. Johan Fikkelsen til Broholm, »nu i dette Aar« havde sendt sine Svende ind i Købelev Sogn for at »tage med macht och vold Olden Suin och Salted Flesk fra nogen aff dee Tienere som ligge til Præsteboed, och en fæd Galt fra Sognedegnen i forne Kiøbeløff«. Bønderne vidnede paa Sognepræstens, Hr. Anders Lauritzens, Forespørgsel, at sligt aldrig var sket tidligere.

⁶⁾ Ide Margrethe Reventlow, E. e. Grev Adam Christoffer Knuth, oprettede Baroniet 1743.

⁷⁾ Vel samme Peder Lunnum, Forpagter paa Lungholm,

som 26. Juni 1758 viedes i Vesterborg til Jfr. Mette Marie Rebecca Barchhausen.

⁸⁾Frantz Wulf, f. 29. Mai 1709, † i Marts 1779, Sognepræst til Vesterborg og Birket fra 1738. — Claus Wiinholt, f. 10. Januar 1712, † 12. Marts 1771, Sognepræst til Horslunde og Nordlunde fra 1739.

⁹⁾ Geheimeraad, Overrentemester Peter Brandt, † 1701, »fornye« Pederstrup Hovedbygning 1686.

Smaastykker.

De kasserede Kalkmalerier i Nr. Alslev Kirke.

Mange af vore gamle Landsbykirker har været smykkede med Kalkmalerier, men da de stammer fra Katolicismens Tid, har de ved Reformationens Indførelse maattet dele Skæbne med mange af den Tids Kirkeprydelser.

Vor Tid har lært at se lidt mere forstaaende paa disse i al deres Naivitet dog enkle og smukke Kalkmalerier, og det er ogsaa lykkedes at fremdrage mange af disse, skønt man dog sikkert har ment, da man kalkede dem over, at de for evigt var viet Glemslen, ellers havde man vel nok besørget Udsltelsen grundigere.

Det har vist sig, at Billederne i Grunden har siddet godt gemt bag de mange Kalklag, de i Aarhundredernes Løb fik over sig, ja man fristes næsten til at tro, at de havde været mere ødelagte, hvis Støv og Mug havde haft uhindret Adgang til dem; i hvert Fald er man da sikker paa, at de ikke i Tidens Løb er »malede op« eller moderniserede af en eller anden mindre kunstforstandig Malermester.

I Nr. Alslev Kirke findes en Del restaurerede Kalkmalerier. De første istandsattes 1895 paa Nationalmuseets Foranstaltning af Professor Kornerup, men dengang restaurerede man kun de Billeder, der nu ses i Apsis. Disse Billeder stammer fra det 13. Aarhundrede. Man fandt ogsaa samtidig Billeder i Kirkens Skib, stammende fra Slutningen af det 15. Aarhundrede, men Undersøgelsen maa have været noget overfladisk ogsaa i rent bogstavelig Forstand; man fandt nemlig kun de yderste Lag, og disse Billeder var ikke af saa stor kunstnerisk Værdi, at man fandt det værd at fremdrage dem. I 1911 skete det, at en Haandværker, som skulde reparere Kirkens Prædikestol, var saa uheldig — man

maa maaske hellere sige heldig — at støde et stort Stykke Kalkpuds løst, og man saa da, at der dybere inde fandtes andre Kalkmalerier end de, man hidtil havde kendt. I Som-

Kalkmalerier i Nr. Alslev Kirke.

meren 1912 lod Nationalmuseet Kirken undersøge paa ny, og det viste sig da, at der inderst inde fandtes Kalkmalerier fra omkring 1300—1350. De havde været overkalkede mange Gange, og saa havde man senere dekoreret Kirken paa ny. Disse sidste overkalkedes saa i Reformationstiden, og det var disse, Professor Kornerup fandt ved Undersøgelsen 1895.

1912 foretoges den ny Undersøgelse af Kunstmaler Eigil Rothe, som fremdrog og restaurerede de Billeder, der nu ses i Kirkens Skib, nemlig Kristus og de 12 Apostle paa Korbuen (se Billedet) og paa Skibets Bagvæg det sjældne fra det 15. Aarhundrede stammende Billede, Dødedansen, hvilket Motiv ikke er fundet i nogen anden dansk Kirke, men derimod i Mariakirken i Lybeck (Døden fra Lybeck). Alt, hvad man i øvrigt fandt — med Undtagelse af nogle Billeder fra den ældste bibelske Historie, og som findes i den vestlige Korbue — overkalkedes igen, da man ansaa deres kunstne-

riske Værdi for ringe. Men det har dog Interesse, at de ikke glemmes fuldstændig; de fortalte dog alle om Smag og Tankegang i en for længst svunden Tid.

Jeg skal herfor i det følgende nævne de vigtigste af disse kasserede Billeder. Paa Korbuens nordlige Side saas et stort Billede af Ridder Jørgen i Kamp med Dragen, og som Pendant hertil paa den sydlige Side Biskop Martin af Tours, ogsaa til Hest.

Paa den østlige Korbue fandtes et Billede forestillende Flugten fra Ægypten. Dette Billede havde to Gange været malet paa samme Sted, kun med den Forandring, at Toget den ene Gang drog mod Nord og den anden mod Syd. Paa Billedet saas Josef trækkende et Æsel, paa hvilket Jomfru Maria sidder med Jesusbarnet. Derefter kom Herodes's Svende med drabelige Økser og i meget betænkelig Nærhed af Æslet. Begge Billeder lignede hinanden, men var saa medtagne, at de ikke kunde restaureres. Paa Skibets sydlige Væg fandtes et Billede af Pilatus siddende paa sit Dommersæde, mørk og grublende, og foran ham Jesus i Purpurkaaben, omgivet af drabelige, stærkt bevæbnede Svende. Paa samme Væg fandtes et Billede af Hudstrygningen. Man saa Jesus bunden til en Pæl, medens Svende med Torturredskaber omtrent som Fortidens nihalede Katte piskede ham til Blods. Paa den nordlige Side af den øverste Hvælving fandtes et Billede, som symboliserede Nadveren. Man saa Jesus med Saarene i Siden, i Hænderne og Fødderne. Af disse udstrømmede fem Blodstraaler, som alle samles til een og rammer en Kvinde, som staar lige overfor med aaben Mund. Alle Mellemrum mellem Billederne udfyldtes af Stjerner og Ornamente. I Apsis fandtes paa Sydveggen utydelige Rester af et Billede, som har forestillet Jesu Fødsel i Stalden. Der fandtes Rester af en Krybbe, nogle Husdyr o. a., som viste dette. Enkelte andre Grupper og Dyreskikkelser var saa medtagne og ødelagte, at man intet formaede med dem. Endnu skal dog nævnes, at der paa den nederste Del af Skibets nordlige Mur fandtes en Samling meget smaa, men uhyre fantastiske Billeder, f. Eks. en And med et Dragehoved o. l., Udkast til Ornamente o. s. v. Det er sikkert

Billeder, en Maler i en ledig Stund har smurt op i et Øjeblik, han har følt sig inspireret. Nu er det hele gemt og omtrent glemmt. Maaske en Gang i fjerne Tider der igen findes Kalkmalerier i Nr. Alslev Kirke — overkalkede af en Slægt, der ikke brød sig om dem.

Nr. Alslev, 25. Januar 1921.

*Karl V. Fich*¹⁾. (Ved Helene Strange.)

Falsterske Rim og Sange.

(Af Marie Frederiks Datters Visebog, se Aarb. 1918 S. 133).
Geburts Sang for Karen Christians Datter, som fyldte 21 Aar
4. Febr. 1841.

Mel.: »Gaa, gamle Mand, med Fred.«

»O! mange Tak jeg Dig vil sige,
Veninde! at Du er saa blid,
At glæde mig, Du ædle Pige,
O! det er Maalet for Din Flid«.

»De Sandheds Ord jeg ei forglemmer,
Og ei de Ønsker sendt for mig,
I min Erindring jeg dem giemmer,
Alt godt jeg ogsaa ønsker Dig«.

»En lille Løn jeg vil Dig give,
Skiønt ei Erstatning findes her,
Dog ei foragt af Dig den blive,
Om den end ei fuldkommen er«.

»Veninde, jeg vil alitd bede,
At Godheds Gud vil lønne Dig,
Et kierligt Forsyn Dig veilede,
Du stedse blive lykkelig«.

Af Karen Hans Datter.

¹⁾ Førstelærer Karl V. Fich, Nr. Alslev, død 15. Juni 1921. Et Mindesmærke rejstes i Decbr. 1921 af Sognets Beboere over hans Grav.

Sørgesang ved lille Maren Sophie Rasmus Datters Begravelse i Radbjerg, 21. Mai 1841. Forestiller hendes egne Ord. Død 14. Mai.

Egen Melodi.

»Forældre! o, ønsker mig ikke tilbage,
Bekymrede maa I ei meer for mig klage,
Stir ikke mod Jorden; der er jeg ei meer,
Kun Støvet I seer«.

»Søg Lye under Haabets grønfarvede Kaabe,
Der finder I Trøst, naar paa Herren I haabe;
Thi Haabet er Kierligheds ømmeste Arne
I Fædrenes Bryst«.

»I Saligheds Egne blandt Engle jeg svæver,
Hvor Kummer ei trykke, hvor Hiertet ei bæver,
Hvor evig jeg lever og for Eder beder,
Søm her jeg har kier«.

»O, Søstre, I mig ikke heller maa savne,
Stræb stedse I vores Forældre at gavne,
Da vil Eders Genius Lykken Jer sende,
De glemme maa mig«.

Af Karen Christians Datter.

Helene Strange.

Spøgelseshuset ved Ryde Kirke.

Lige Vest for Ryde Kirke ligger et lille Hus, i hvilket 1859 den 13. Marts forøvedes et firedobbelt Mord, idet Indsidders Anders Christensen her dræbte sin Hustru og 3 af sine Børn. Det var midt om Natten, Udaaden fandt Sted, og det mindste Barn dræbtes i Vuggen.

Egnens Folk fortæller, at i den Stue, hvor Mordet øvedes, hører man hver Nat en usynlig Vugge gaa.

(Medd. af Stine Jensen og Signe Johnsen).

Sv. Jørgensen.

Den kloge Hr. Niels i Landet.

1573 døde Præsten *Niels Pedersen* i Landet. Om ham fortælles det, at han kunde mere end sit Fadervor.

Samtidig var der paa Landet Mølle en Møller, som ikke var rigtig ærlig. Ikke alene snød han Bønderne, hvad Vægt og Maal angik, men han opkøbte daarligt Korn og leverede heraf Bønderne Mel, Gryn og »Grøft« i Stedet for det gode Korn, de bragte til Møllen.

Et Par af Bønderne tog da Mod til sig og gik op til Hr. Niels for at bede ham standse Mølleren i denne Trafik. Hr. Niels lovede at prøve, hvad han kunde gøre. — Næste Gang, Mølleren gjorde Forsøg paa at snyde, skete der det mærkelige, at Møllen — trods god Vind — gik i Staa. Det samme gentog sig, hver Gang Mølleren siden prøvede at drive sin ulovlige Trafik.

Siden den Tid fik baade Møller og Bønder Respekt for Hr. Niels. *Sv. Jørgensen.*

Nørreballe Markstykker.

kaldtes i sin Tid de store Toskillinger, fordi Bønderne i Nørreballe (Østofte Sogn) var saa fattige, at disse Mønter var deres bedste Penge. *Sv. Jørgensen.*

Offerstenen i Langet.

1624 laa der i Langet By (Østofte Sogn) en mægtig stor Sten, om hvilken Sagnet fortalte, at den i den hedenske Tid benyttedes som Offersted. Da Egnen var blevet kristnet, brugtes den som Alterbord, indtil Østofte Kirke blev bygget. Mange Aar senere vilde en Præst ved Navn *Hr. Peder* flytte den til Præstegaarden. 6 Heste blev spændt for; men hvor meget de slæbte, formaaede de dog ikke at slæbe den længere end til Enden af Byen. Man forstod da, at der var Trolddom med i Spillet, og bestemte at slæbe Stenen tilbage til sit gamle Sted, og da var Stenen saa let, at to Stude med Lethed kunde slæbe den. *Sv. Jørgensen.*

Var Provinsialmedikus Hahn gift een eller to Gange?

I Dr. phil. Garboes interessante Afhandling om Dr. Hahn i Aarvog for 1921 henvises til en ny og overraskende Oplysning fra Maribo Graverprotokol, hvori omtales Begravelse af Lægens 1. og 2. Hustru. Hertil maa jeg bemærke, at det af paagældende *Kirkebøger* fremgaar, at Dr. Hahn har levet i Ægteskab med sin Hustru Ingeborg Karstin fra deres Bryllup i Køge 1734 til hendes Død i Maribo 1789. Har han haft en »1. Hustru«, maa han være skilt fra denne før 1734, — — og saa skulde hun være indsat i hans Gravkapel 1771! — — højst usandsynligt.

Udskriften fra Graverprotokollen (Aarbogen S. 95) udviser, at de enkelte Poster ikke kan være indført umiddelbart efter de stedfundne Dødsfald (jfr. det gentagne Udtryk »Samnes«), det maa være en samlet Tilførsel fra en senere Tid, hvad der er stadfæstet af Kantor Remmer, som velvilligt har meddelt mig de Oplysninger om Protokollen, jeg havde nødig. Det indførte kan dog være paalideligt nok, naar Enkelthederne er uddraget af en Kirkebog; men med det tilførte fra 1771 ser det betænkeligt ud, endog Begravelsesdagen er ukendt, og *Maribo Kirkebog har ikke et Ord derom.*

Graverprotokollens Indhold om Familien Hahn er indført af Kantor Ross, som forestod Gravertjenesten fra 1837—1883, og hvem jeg har kendt som en omhyggelig Kontormand; han maa have støttet sig til en Tradition, der er forekommet ham saa tilforladelig, at han ikke har turdet se bort derfra. Ældre paalidelige Folk kan i Gravkapellet have set Kisten med Hahns 1. Hustru og hørt af lige saa paalidelige Øjenvidner til Begravelsen, at den foregik en Dag i Februar 1771 i de selvsamme Dage, da dette eller hint skete, — alt sammen troværdigt, kun har det næppe været Dr. Hahns, men Sønnens 1. Hustru, som dengang begravedes. At Fader og Søn er forvekslet ogsaa i Ross's Tid er ret forstaaeligt. Sønnens Tilværelse er rimeligvis gaet ad Glemme, han er næppe fra sin Barndom midt i foregaaende Hundredaar og til sin Død i 45-Aars Alderen kommet synderligt i Berøring med Maribo¹⁾, hvorimod Faderen endnu var i frisk Minde; det laa nær at henføre en Begivenhed, knyttet til Navnet Hahn, til den gamle, mærkelige Læge.

Til Støtte for min Gisning tjener, at Sønnens 1. Hustru døde i Sædinge i Januar 1771. I Sædinge Kirkebog læses: »(1771) den 22. Januar blev Forvalter Hannes(!) Kiæriste (d. e.: Hustru) paa Sædinggaard bisadt 24 Aar gl.«. Hun blev altsaa bisat, men ikke begravet ssteds. Det ligger nær at formode, at Dr. Hahn, hvem dette Dødsfald kan være gaaet til Hjerte, har ønsket hende stedet til Hvile i sin Familiebegravelse; hun var efter mindre end et Aars Ægteskab død i Barselseng efter hans førstefødte Sønneson, opkaldt efter ham selv (Vilhelm), hvortil kom, at Sønnen i Medfør af sin Stilling langt fra kunde siges at have et varigt Opholdssted (1773 var han i Ryde, vel paa Gammelgaard).

Det kan synes, som om Pastor Saabye i (Nebbelunde-) Sædinge, — at dømme efter de indførte Data — i nogle Uger har troet sig fritaget for at notere derom; hans Kirkebog havde som de fleste andre paa den Tid en Hovedafdeling med Overskriften »Begravede«, og her var jo ingen Begravelse sket. Overtydte om, at der *skulde* ske Tilførsel, har han maattet presse det foran givne Citat ind imellem to beskrevne Linier af Hensyn til den paabudte kronologiske Orden. Havde Præsten straks været klar over dette, havde der været Plads til at tilføje, hvor den afdøde var ført hen for at blive begravet, og saa havde jeg formentlig derved kunnet skaffe fuldgyldigt Bevis for Rigtigheden af min Gisning; nu maa jeg nøjes med at opstille det sandsynlige imod det rent urimelige. At den omtalte Jordfæstelse først fandt Sted i Februar er troligt nok; mulig har det hørt med til Dr. Hahns Ejendommelighed ikke at udstede Dødsattest, før der forelaa saa uomtvistelige Dødstegn, som nu anses for unødige. Hans Hustru, Ingeborg Karstin, døde 4. Februar, men begravedes først 17. Februar, og han opgav, som den nøjagtige Mand han var, ikke alene hendes Fødested, Fødselsdag og -Aar, men udregnede, hvor mange Aar, Maaneder og Dage hun have levet. Selvsagt opgav han ikke, at hun havde været hans »2. Hustru«, denne Nummerering stammer fra Maribo Graverprotokol.

Viggo Holm.

Efterskrift: Hr. Kantor V. Holm's ovenstaaende Redegø-

relse faar sin Bekræftelse i »Udtog af mine Calendere« (1759—80) forfattet af selve Provinsialmedikus Hahn, et lille Manuskript (i Maribo Stiftsbibl.), som Hr. Boghandler Dein har henledet Red.s Opmærksomhed paa. Det fremgaar heraf til fulde, at Hahn selv ikke har mistet en Hustru i 1771; men for 1771, Januar, anfører han: »D. 22. døde min kiære Sviger Datter paa Sedingegaard i Barselseng«. — »D. 29. min Sal. Datter paa Sedingegaard blev begravet og jeg var tillige med Provst Wulff til Følge«. — Dagbogsoptegnelserne bekræfter Hr. Holm's Formodning, at Sønnen Jok. Henr. Hahn har boet paa Gammelgaard; han anføres boende dér 25. Maj 1772; 2. Okt. s. A. holder han Bryllup paa Bin-nitze. Red.

Noter.

¹⁾ Sønnen Jokum Henrik Hahn, f. 1742 7. Marts, † i Rødby 1787 18. Juli, blev tillige med sin yngre Broder Jørgen H. († som Præst i Købelev 1801) Student fra Herlufsholm 1761, gik til Landvæsenet, tog derpaa dansk juridisk Eksamen 1775, blev Byskriver i Rødby og Herredsskriver i Fuglse H. 1777, tillige By- og Herredsfoged ssteds 1778 samt Færgemand i Dragsminde s. A., og tillige Postmester i Rødby 1779. Hans 1. Hustru var Anna Katrine Dresler, † i Sædinge 1771, hans 2. Hustru, Anna Margrethe Stampe, † i Nysted 1820.

Bognyt.

Af A. Hk.

Med *Hilmar Ødum's* »Et Elsdyrfund fra Taaderup paa Falster« (Danmarks geologiske Undersøgelse 1920) er vi i den allerældste Stenalder — før Skaldyngernes Tid — dengang senere Slægter af »Mullerup-Folket« færdedes paa Jagt og Fiskeri paa Falster og Lolland. 1919 blev der i Taaderup under Tørvegravning fundet et Skelet af en voksen Elsdyr-Han, ca. 190 cm under Overfladen; mellem Forkroppens Knogler fandtes Brudstykker af en Benod, en af Menneskehaand tildannet Pil. Dyret laa dog adskilligt under de Lag, der svarer til den ældste Stenalder, men efter den Gytje, der udfyldte Hulheden i Elsdyrets Kranium, kunde man se, at det havde ligget højere oppe i Lagene. Geologien forklarer Forholdet saaledes: Da det ældste Stenalderfolk færdedes i Taaderup-Eggen, var her en skovkranset Sø; under Jagten forsvinder et saaret Elsdyr for Jægeren og søger Tilflugt i Søen; her omkommer det, fryser som Kadaver fast i Isen — Rovdyr slæber Bækkenpartiet bort — og synker senere under videre Henraadning til Bunds i Søen, og denne Nedsynkning er først standset, da Overfladen af den første Lergytje naaedes.

Sophus Müller behandler *Bronzealderens Kunst* i Værket »Oldtidens Kunst i Danmark«, II (1921), kort og klart, med sædvanlig skarpsynet Iagttagelse af de mindste Enkeltheder for gennem dem at fastslaa Prydkunstens Typer under Bronzealderens Forløb. Rigt og smukt Billedstof ledsager Bogen. Saa skarpt skelnende har dansk Oldtidsvidenskab sigtet Stoffet, at den nu kan regne med hele ni Stilgrupper i Bronzealderens henved tusinde Aar til ca. 500 f. Chr. Straks i første Tids- og Stilgruppe træffer vi en Kending hernede fra, det i Bregninge Søgn 1917 fundne prægtige Sværd (udstillet

i Stiftsmuseet, se Aarvog 1921, S. 118—119), et indført Arbejde, der har virket forbilledligt paa den senere hjemlige Tilvirkning af Bronzesværd. Fra den fjerde Tidsgruppe, da man i Danmark fuldt havde tilegnet sig Spiralstilen og udførte Metalarbejderne saa fortrinligt, at de langt overgik de tilsvarende sydpaa, ser vi en lille Bælteknop med skønne Spiralvindinger fra Marrebæk paa Falster. En Guldarmring fra Gunslev — af den Art, man for Rav tilbyttede sig i Egnene N. f. Adriaterhavet — fører os over i den næste Tid, »den skønne Stil«, da man havde forladt Spiralmønstret og i spinkle og forfinede Arbejder skabte en egen nordisk Stil, hvor Bue-Mønstret er et Hovedled i Prydkunsten, samtidig med at man i Syden allerede havde gjort det første Skridt ind i Jernalderen. Den syvende Tidsgruppe indleder den yngre Bronzealder, da Ligbrænding afløste Gravlægning; medens der i denne Tid indføres mange Sager, Bronzeskjalde, Guld-skaale etc., skaber den hjemlige Kunst, som nu opgiver den tidligere saa hyppigt anvendte Indlægning med Harpiksmasse, ny Former; saaledes i Sværdgrebene med Stangen, der skyder op over Endeknoppen, som det ses paa Sværdet fra Gunslev. I ottende Tidsgruppe har vi en Slutningsblomstring (niende Gruppe betegner Prydkunstens Forsømmelse og Forfald), en ægte nordisk Stil, lidt mindre punktlig nøjagtig end før, men med en pragtfuld Behandling af Baandmønstret i glidende ind- og udgaaende Linier, ofte endende i raske Kunstsving. De afbildede Partier af Bronzekarret fra Gjedesby viser dog kun Stilens Udløbere.

En anden af Nationalmuseets Videnskabsmænd, *J. Brøndsted*, har behandlet Prydkunsten i *Vikingetiden* — »Nordisk og fremmed Ornamentik i Vikingetiden« (Aarb. f. nord. Oldkyndigh. og Historie, 1920) — og dermed erhvervet Doktorgraden. Brøndsted skildrer nordisk »Gribedyr-Stil«, Jellinge-Stilen og »de store Dyrs Stil« under deres Udformning ved Indflydelse ude fra, den første fra orientalsk Ornamentik i Slutn. af 8. Aarh., Jellinge-Dyrene af irsk Afstamning fra Midt. af 9. Aarh. og den sidste Stil i Tilslutning til engelsk Prydkunst omkr. Aar 1000. Forfatteren, der paaviser Forbindelsen mellem nordisk og engelsk Stiludvikling og Veksel-

virksomheden dem imellem, dvæler ogsaa ved et af Nationalmuseets skønneste Stykker fra Vikingetiden: Sølvbægeret fra *Fejø* med Dyrslingninger, og bestemmer det som et sydengelsk Arbejde fra Slutn. af 8. Aarh. med en Stil (Niello-Tegninger af Løven med bagud vendt Hoved, Fugle med udbredte Vinger), der nøje svarer til Tidens sydengelske Haandskrifters. Stykket er rimeligvis først et Par Hundredaar efter dets Forfærdigelse nedlagt i *Fejø Jord*, da det fandtes sammen med et Sæt Sølvskaale, der vistnok er fra Midten af 10. Aarh.

Med Vikingtiden føres vi frem mod den kristne Tidsalder. Museumsdirektør *M. Mackeprang* har i »*Vore Landsbykirker*« (1920) givet en sammentrængt, meget indholdsrig og klar Oversigt over disse Kirker — hvoraf godt 1400 gaar tilbage til Valdemarernes Tid eller endnu længere tilbage — og deres Bygningshistorie. De lolland-falsterske Kirker udgør et forholdsvis sent Led i Kæden, men har netop derigennem deres Ejendommelighed. De danner Landets største Gruppe af Murstenskirker — 58 af Lollands 63 Landsbykirker er af Tegl, 22 af Falsters 27 — og synes kun langsomt (under en Byggeperiode, der vel har strakt sig over et Hundrede Aar) at have fortrængt de gamle Trækirker, der da skulde have holdt sig længere her end i det øvrige Land. Dansk Teglstens-Arkitektur naar sin højeste Udvikling paa Lolland-Falster ved Rigdommen i Dekorationen: paa Sokler, Gavle og Gesimser m. v., men særlig i de pyntelige Friser med Rundbuer, Tre- og Firkanter, Savsnit og Tandsnit; gennem Vinduernes Anbringelse, deres Længde, Tagets stejle Rejsning (murede Smaatinder) og Bygningernes forholdsvis Højde viser disse Kirker Overgangsstilens Træk og hører saaledes til romansk Kirkekunsts yngste Skud. I de falsterske — særlig de nordfalsterske — Kirker føres man fra den romanske Tid i en Række jævne Overgange (Stadager, Maglebrænde, Brarup, Eskildstrup, Ønslev, N. Alslev, Kippinge) hen til den fuldt udviklede Gotik (N. Vedby). Medens Kirkerne oprindeligt ellers gennemgaaende har haft det flade Træloft, møder man paa Lolland-Falster Spor af Trætøndehvælvinger (Gunslev, Vaalse, Skovlænge) eller fladt Loft med

kraftig Hulkehl, som i Gloslunde, Stadager, Eskildstrup, Østofto, Stokkemarke. Her som andensteds indbyggedes Hvælvingerne gerne senere som Erstatning for Træløftet, men Kippinge Kirke fik straks Hvælving i Koret, N. Vedby over hele Rummet. — Om Renaissance-Tiden minder de smukke Træspir fra Kippinge og Radsted (ligesom Nysted Bykirkes 1649—51), medens Gedesby's nu er nedrevet.

Brandin's Renaissance-Slot i Nykøbing er forsvundet. Med Glæde modtager man alle Bidrag, der belyser dets Historie som Bygning eller som Ramme om Fortidens Liv. I Kunstmuseets Aarsskrift 1920 har *Otto Andrup* skrevet om »*Kunstnere ved den udvalgte Prins Christians Hof*«. Christian IV's Søn tog jo Bolig paa Nykøbing Slot, da han 1632 fik Lolland-Falster som Len, og holdt Hof her, fra 1634 med den sachsiske Kurfyrstedatter Magdalene Sibylla, til sin Død 1647. Tegner Historien den ødsle Prins'. Billede ellers lidet tiltalende, erfarer man af Afhandlingen, at det lille Nykøbing-Hof var et af de faa Steder, hvor der dog var nogen Sans for Kunst — den nære Forbindelse med Kunstcentret paa Gootorp Slot (Magd. Sibylla Søster til Hertug Frederik III's Gemalinde) har vel ogsaa virket ansporende. Prinsen havde formelig Lidenskab for at købe Kobberstik, og af de bedste Nederlændere: Rubens, Teniers, J. Jordaens, Rembrandt m. v. (ogsaa Dürers Træsnit); han sørgede for deres gode Indramning — ogsaa husholderisk for Nedslag i Prisen — og forsynede sig med Tidens bedste Billedværker og Bøger; Arkitekterne M. og O. v. Steenwinckel stod ham bi med Byggeføretagender i Lenet, Snedkere skaffede ham Inventar i den ny sydtyske Mode med Anvendelse af Nøddetræ og fine fremmede Træsorter (i Stedet for Eg) og i anden Stilform, o. s. fr. Blandt de Malere, han sysselsatte, var — foruden Fynboen Oluf Jensen, der udførte Malerier efter Prinsens Kobberstik — ret ansete fremmede Folk, der bl. a. udførte Blomstestykker, endog selve Karl van Mander, som malede Prinsens Kontrafej og Dobbeltportrættet af ham og Gemalinde (nu paa Valdemars Slot). — I Inventaret efter Prinsens Død opregnes over halvdandet Hundrede Portrætter og Malerier. En Del af disse fulgte med Magdalene Sibylla, da hun senere ægtede

Hertugen af Sachsen-Altenburg, og det er bl. disse, man nu i Slotte og Museer i Coburg og Gotha har opsporet forskellige Miniaturer af Prins Christian (et som Lig), et fortræffeligt legemsstort Portræt af Christian IV, malet af Abraham Wuchters, et Gobelinportræt af Christian IV m. v. Medens Gobelinet er blevet i Tyskland, er Malerier og Miniaturer nu kommet til Frederiksborg-Museet. Forskningerne i Gotha har ogsaa omsider løst en lille kunsthistorisk Gaade, idet de har givet det lille kendte Maleri: »Prins Christian paa Andejagt« (i Baggrunden: Nykøbing Slot), det rette Kunstnernavn: Andreas Magerstadt. Maleriet hører til en lille interessant Gruppe Billeder fra 1630'erne, forestillende Christian IV eller Sønnen, omgivet af Tjenere og Drabanter, og til Tider forsynet med Mærket A. M. el. lign. ligesom nogle senere Miniaturer (bl. a. paa Orebygaard), der staar betydeligt lavere i kunstnerisk Værdi, men hvoraf et fra gammel Tid bærer Betegnelsen: Andr. Magerstadt. Et Fund af et lille Billede i Gotha af Christian IV, forsynet med Mærket A. M., gør det utvivlsomt, at ogsaa den førstnævnte Gruppe med Kongen eller hans Søn, fremstillet paa livfuld landskabelig Baggrund, har Magerstadt til Mester.

P. Bjerger og Th. Søegaard's »*Danske Vider og Vedtægter*« bringer os fra det nys beskrevne Hofliv ind i *Bondekulturen*. Værket er naaet til Afslutning med det af Bjerger 1920 udgivne 3. Bind. Gennem Landsbylovene og Skraaerne ser vi Resterne af Bøndernes Selvstyre med Bystævne og Oldermænd som Midtpunkt. Medens de tidligere Bind gav os Bylove for Radsted og Toreby fra 17. Aarh., fra Kippinge fra 18. Aarh., faar vi i det nu udkomne Bind — foruden »Orden, Skik og Vedtægt for Bønderne udi *Nykøbing Amt 1724*« (omtrent ganske som den ovennævnte Ordning for Kippinge) — for *Hillested's* Vedkommende en Bylov fra 1729, hvorefter enhver By paa Grevskabet Knuthenborg sig haver at rette, med Regler for Bymarkens Gærder og deres Istandsættelse, for Skade forvoldt af løst Kvæg, Bæster, Svin og Faar, der slippes ud, før Ævred er opgivet, for Leddenes Vedligeholdelse, Aksankningen, der kun bør tillades nødlidende og elendige Mennesker, for Sognestævnets Fastsættelse af visse Tider for

Pløjningens Begyndelse, Gødningens Udkørsel og Høstens Tilnedbringelse. Bymændene skal sørge for Reglernes Overholdelse, vedtage billig Straf for daarlige Gærder, taksere Skaden for løsslupne Kreaturer og paalægge Løsningspenge; Oldermænden skal med to andre Bønder efter Omgang syne Grøfter og Vandløb, ved den sædvanlige Gaardgang nøje observere Ild- og Vandsteders Farlighed og give Agt paa Lovens Bydende med de ti Piles Plantning aarlig o. s. fr.; men de Bøder, der paalægges, maa ikke anvendes til unødige Drik og Fylder; de approberede Pantninger føres derfor til Bogs af Herskabet, og Oldermænden kan da ved Mikkelsdag hæve denne Ydelse i Pant eller Penge for derfor at tilkøbe til Deling i Byen »salt eller tierre efter loven«. Vedtægten for *Rersnæs* fra 1760 er af en anden Art. Her er det samtlige Ressnisemænd (underskrevne med deres Navnes Forbogstaver, kun H. Graver med fuldt Navn), der indbyrdes har besluttet og ganske forenet sig om at have fire Marker til Ressnise By, om det naadige Herskab (O. Stampe, Binnitze) vil tillade det. Tilladelsen gives, for saa vidt de udmeldte Sognefoged Anders i Maglemer, Peder Christensen sammest., Claus Nielsen og Jørgen Steen fra Ørstofte (i Forbindelse med Sognefoged Hans Bringe, der skulde møde for at kunne give Oplysninger) efter et Møde med Byens Gaardmænd maatte finde den ny Ordning gennemførlig, og for saa vidt der gaves to Mænd fra Bandholm Lejlighed til at møde ved Forretningen for at give til Kende, om Bandholm By nogen Fornærmelse skulde ske ved den paatænkte Inddeling af Markerne. Hvad sidste Betingelse angaar, kom de fem Skøns mænd let over den; »hvad Bandholms Mænd angaar« — hedder det i Betænkningen af 15. Marts 1760 — »siden de var tilsagt tvende Gange og ikke mødte, er det Tegn til, at de derimod intet haver at erindre og anses ikke heller af os for andet, end at de derved kan have Fordel.« Og i øvrigt gav de Rernæs-Andragendet deres Billigelse.

»Kirker og Skoler Du gav, derfor jeg synger Din Lov,« skrev Holberg, da Frederik IV oprettede sine kongelige *Skoler paa Ryttergodset*, »Rytterskolerne«. I Anledning af 200-Aaret for deres Oprettelse er der udkommet et kønt og rigt illustreret

Jubilæumsskrift, *Thøger Jensen's* »Kong Frederik den Fjerdes Skoler« (Aarhus 1921). Forf. paaviser, hvor fornødne disse Skoler maatte være i Datidens Øjne, da Bønderne ikke vilde lade deres Børn gaa i Skole, saa Instruktionerne for de ny kongelige Skoler maatte trøe med Pengebøder, Fængsel, i visse Tilfælde aabenbart Skrifte for Skoleforsømmelser. Medens Smaabørn fra 5-Aars Alderen skulde gaa i Skole hele otte Timer om Sommeren (7—11, 2—6), fra Mikkelsdag til Paaske dog kun (!) 6 Timer (8—12, 2—4), gjorde man Forældrene den Indrømmelse, at Børn over 8 Aar kunde blive hjemme den halve Dag, skiftevis For- og Eftermiddag. Undervisningsmidler, Inventar og Lærestof var nede paa et Minimum, ogsaa Lærerkrafter (de skulde kunne Luthers Katekismus, kunne katekisere i den, læse, skrive og regne) og Lærerløn (24 Rdlr., Bolig, Brændsel, nogen Græsning og andre Naturalier), men selve Skolebygningerne blev i Overensstemmelse med Planen, at deres Udseende kunde henlede Tanken paa deres høje Bestemmelse, virkelig anselige og endnu en Fryd for Øjet, hvor de er bevaret i deres gamle, enkle Skikkelse: den gode Inddeling af Facaden, det høje pyramidalsk forløbende Tegltag med Valmgavle, den kraftige Gesims og saa tillige gerne den rundbuede Indgangsdør, den kendte Indskriftstavle med Kongens Navnetræk, Aars-tallet 1721, Rostgaards Vers m. v. Af de 240 Skoler kom kun 11 til at ligge paa Lolland, da en Del af Ryttergodset var solgt forinden — flest Skoler paa Øst- og Sydlolland med Errindlev og Assenbølle Skoler længst mod Vest — medens det store falsterske Rytterdistrikt fik hele 27. Da de lolland-falsterske Skoler, opførte af Murmester Chr. Fritscher for 550 Rdlr. pr. Skole, blev afleveret, ankede Synet i øvrigt over, at Bygmesteren uden for Kontrakten havde tilladt sig at »slaa Buge« over Døren. En Del af Skolerne hernede er nedbrudt, men Størsteparten staar endnu, dog oftest i højst medtagen og ændret Skikkelse og benyttet i andet Øjemed (Elkenøre's til Polakbolig); i V. Ulslev, S. Kirkeby, Stavreby benyttes de endnu som Skoler, medens Gedesbys tjener til Skole for Læreren. Bedst bevaret er Skolerne i Assenbølle og Maglebrænde. Medens der ingen Indskriftstavler findes paa Lol-

land — og det er tvivlsomt, om der overhovedet har været nogen — ses mange af disse Sandstenstavler endnu paa Falster, ofte overført til de nye Skoler.

For stedlige Personalhistorikere byder »Personalhistorisk Tidsskrift« 1920 adskilligt Stof. I Artiklen om Slægten *Klaumann*, der havde mange Medlemmer i *Nakskov*, møder vi ogsaa den kendte Handelsmand Peter Klaumann (1635 — 1718), der ejede Gaard i Nakskov Søndergade, havde egen Skude og blev Raadmand, men 1704 maatte opgive sit Bo til Rettens Behandling; hans Hustru, Datter af Magister L. Rohde, Marie Lauridzdatter, kunde Aar 1700 — det var endnu i Klausman's gode Tid — efterlade sig en Garderobe, der taler højt om Livets Flothed: Kjoler og Skørter i Silke og Atlask, Skørt med Guldkniplinger, Sobelsmuffe, Diamantring, Guld-Balsambøsse etc. etc., det hele vurderet til 221 Rdlr. — Carøe's Afhandling om den falske Dronning i Odense Tugthus melder ogsaa om en falsk Dronning *Karoline Mathilde* i Saksøbing-Egnen, vistnok i Radsted, en lille pæn gammel Kone med noble karakteristiske Træk, der snart siges at have solgt Fisk, snart Tændstikker eller have spaaet i Kort. Om hun end næppe selv har paastaet at være den rigtige Dronning, men blot at have været i Blaataarn i Anledning af en S sammensværgelse — hvor en Grev Knuth var Hovedmanden — for at faa Karoline Mathilde tilbage, fæstede Almuen dog Dronningens navn til hende, efter Beretninger fra 1820 og op i Fyrrerne, og, som det synes, ikke helt for Løjers Skyld.

Efter at have peget paa et lille stedligt Skrift, »*Lollands Højskoles* Elevforenings Julehilsen 1920«, hvor bl. a. Højskoleforstander Carl Hanssen skriver om Højskolen gennem 15 Aar, overskrider vi saa smaat vore strengt stedlige Grænser med nogle Slutningsord om et Par andre Skrifter. Med vor historiske Fællesforenings Tidsskrift »*Fortid og Nutid*«, der giver megen nyttig Oplysning for stedlig Forskning (se de aarlige Fortegnelser over Tidsskriftets Indhold paa vor Aarbogs Omslag), befinder vi os for saa vidt endnu paa stedlig Grund, som Nationalmuseets Anden Afdelings Arbejdsoversigt for 1917—20 ogsaa giver spredte Meddelelser

om Fund paa Lolland-Falster. Naar vi undtagelsesvis, uden for Bogoversigtens Plan, ogsaa henleder Opmærksomheden paa to af »*Danmarks Folkeminder*«s Skrifter: *Axel Olrik*, »Nogle Grundsætninger for Sagnforskning« og »Ved Halleby Aa. Optegnelser af Karoline *Graves*« (bearbejdet af H. Ussing), ligger det i deres forbilledlige Værd for Lokalforskning overhovedet. Førstnævnte Arbejde — med den smukke og fyldige Indledning af Udgiveren Hans Ellekilde om Axel Olriks banebrydende Værk — har Bud til alle, der har Lyst til at indsamle, hvad der lever af Sagn og Digtning i Folkets Mund og trænger til Metode i Indsamlingen. Og Skriftet »Ved Halleby Aa« er en Landvinding, fordi vi her ser Fortiden skildret saa indgaaende fortroligt netop ud fra Smaa-kaarsfolks Synspunkt.

Efter at ovenstaaende var givet i Trykken, er der udkommet en Bog, vi gerne vilde have med i denne Aarvog, saa meget mere som den udelukkende behandler *vore* Enemærker og tillige er Boghøstens eneste større Værk hernede fra. C. C. *Haugner* har nu med »*Nørre Herred*« (Første Del) fortsat det stort anlagte »Lolland«, hvoraf Bogen om Nakskov Købstad var Førstegrøden. — Den nu udkomne Del af Nørre Herred omfatter Nakskov Landsogn, Branderslev, Herredskirke-Løjtofte, Sandby, Købelev og Vindeby Sogne, en statelig Bog paa ca. 170 store to-spaltede Sider og med mange Illustrationer. Efter den Plan, der under Værkets Udarbejdelse efterhaanden er slaaet fast, beskrives først Sognet (Kirke etc.) i Almindelighed, derefter By for By med Nævnelser af alle Bøndergaardene over 50 Tdr. Land (Htk. og Ejendomsskyld) og med nøjere Omtale af Gaardene over 100 Tdr.. Ind i det systematiske Stof flettes ofte interessante Episoder fra Fortiden, som Lejlighed og Arkivstof byder det. Med Data fra de ældste Kilder lige op til nyeste Nutid bliver Værket da paa flere Omraader — foruden en almindelig Historie — en lille uddybet »Trap«, en nyttig Haandbog ikke alene for historisk interesserede, men ogsaa for dem, hvis historiske Interesse standser tæt ved Sognegrænsen. Her har de en

Bog til at tage ned fra Hylden, naar de vil vide Besked om Forhold, Gaardsalg og -priser o. m. a. inden for deres eget Hjems daglige Synskreds. Netop for Læsere af denne Type er Værkets Udstykning i mindre Bind — hele to for Nørre Herred — saare praktisk. Ligesom forrige Bind er dette bygget op ikke alene paa Bog- og Tidsskriftstof, men ogsaa paa ny omfattende, selvstændige Arkivstudier. F. Eks. i Om-talen af Købelev Sogn faar vi megen ny Viden om Helten fra Nakskov Belejring Otto Kuld, saa at det Billede, Forf. tegnede af ham i vor Aarbog 1919, nu staar med klarere Linier. — Næste Aar skulde anden Del af Nørre Herred være færdig, og forhaabentlig vil det lykkes Forf. derefter Slag i Slag at bygge det ganske Lolland op.

Et andet lige nu udkommet Værk, Vilh. Lorenzen's »Studier i dansk Herregaards Arkitektur« samt »Historisk Tidsskrift« maa vi gemme til næste Gang.

Aarsberetning.

Generalforsamling afholdtes i Maribo 22. Novbr. 1921.

Formanden, Amtsforvalter *Holck*, aflagde Aarsberetning. Naar Generalforsamlingen iaar afholdtes ekstraordinært sent, laa det i, at det reviderede Regnskab først var modtaget for nylig og Generalforsamlingen var da straks efter bleven berammet; efter Kassererens Død havde der ret naturligt vist sig Overgangsvanskeligheder med Kasserervirksomhed, Aarbogsuddeling og Medlemsfortegnelse; imidlertid havde Bestyrer Kolbye til sidst paataget sig at føre Regnskabet til Ende og saa vidt muligt føre Medlemslisten a jour, som man skyldte ham Tak for. Formd. nævnte de 3 Møder, der holdtes i Aaret 1920—21. Det blev i øvrigt efterhaanden var keligere at skaffe de rette Foredragsholdere, baade paa Grund af de store Rejseudgifter og det ret begrænsede Antal -- tilmed gerne overbebyrdede — Fagmænd. Selv om Hovedopgaven var Udgivelsen af Aarbogen, vilde man dog nødig give Slip paa Møderne, der bragte Samfundet i Føling med videre Kredse. Medlemstallet var stadig i Fremgang, ca. 625 I. April 1921. Aarbogen havde mistet en dygtig Medarbejder i afdøde Viceskoleinspektør P. Petersen, der havde sat sig et smukt Minde i flere gode Afhandlinger i Aarbogen. — Det reviderede Regnskab (se nedenfor) fremlagdes af Bestyrer *Kolbye* og godkendtes. — De efter Tur fratrædende Medlemmer i Bestyrelsen Rektor *Christensen*, Amtsraadsmedlem, Sparekassedirektør *Lollike*, Direktør *Pedersen*, Søllested, og Førstelærer *Nordlund*, Kastager, genvalgtes. I Stedet for Apoteker Reddelien indvalgtes Telegrafbestyrer *Møller*, Maribo. Formanden bragte en Tak til de to Revisorer, Boghandler *C. Dein* og Sagfører *Hanson*, Maribo, der genvalgtes.

Paa *Bestyrelsesmødet* umiddelbart efter Generalforsamlingen genvalgtes som Formand Amtsforvalter *Holck*, Næstformand Stiftsfysikus, Dr. med. *Hansen*, Sekretær Bestyrer *Kolbye*; i Forretningsudvalget Formanden, Amtsforvalter *Holck*, Lektor *Andersen* og Sparekassedirektør *Lollike*. Telegrafbestyrer *Møller* valgtes til Kasserer.

Regnskabet for 1920—21 meddeles nedenstaaende i Uddrag:

<i>Indtægt:</i>		<i>Udgift:</i>	
	Kr. Ø.		Kr. Ø.
Formue $\frac{1}{4}$ 1920.....	2362 89	Styrelsen (o: Porto og andre Driftsudgifter) ..	352 46
Understøttelser m. v. ...	962 00	Aarsskrift.....	2774 43
Solgt Aarsskrifter og Med- lemsbidrag.....	2326 35	Møder.....	229 45
Møder	106 25	Formue $\frac{3}{8}$ 1921.....	2401 15
	5757 49		5757 49

Nye Medlemmer.

(For 1921 og ældre ikke tidligere opførte).

Lærerinde M. Kristensen, Nakskov.	Skolebestyrer Frandsen, Maribo.
Nakskov Folkebogsamling, Nakskov.	Pastor Ingerslev, Maribo.
Fabriksbestyrer Nielsen, Nakskov.	Brygger Jørgensen, Maribo.
Forretningsbestyrer O. C. Olsen, Nakskov.	Gartner Jørgensen, Maglemer, Maribo.
Lærer Kr. Værnfeldt, Nakskov.	Statsbetjent Larsen, Maribo.
Amtsraadsmedlem, Proprietær Ko- foed, Sejerlund, Onsevig.	Maribo Kommune, Maribo.
Pastor Sønder, Vindeby.	Direktør Milling, Maribo.
Købmand Johs. Hemmingsen, Kastager.	Amtsstueassistent Petersen, Maribo.
Skovrider O. Glud Conradsen, Vesterborg.	Fabrikant Petersen, Vulkan, Maribo.
Gartner Ferdinandsen, Birket.	Købmand Roepstorff, Maribo.
Gaardejer Niels Jokumsen, Hjelm- holt.	Gaardejer P. Andersen, Sønderby, Femø.
Gaardejer N. K. Petersen, Bruuns- høj, Birket.	Gaardejer Th. Andersen, Sønderby, Femø.
Lærer Sv. Jørgensen, Taareby, Søllested.	Gaardejer P. A. Petersen, Nørreby, Femø.
Amtsraadsmedlem R. H. Skaftø, Søllested.	Proprietær Victor Larsen, Steffens- minde, Guldborg L.
Redaktør Christensen, Rødby.	Gaardejer Carl Jensen, Radsted, Sakskøbing.
Sagfører Chr. Petersen, Rødby.	Murermester P. Ellegaard, Slem- minge, Sakskøbing.
Fodermester Frahm, Kjærstrup, Holeby.	Godsforvalter Andersen, Fuglsang pr. Flintinge.
Doktor Abrahamsen, Maribo.	Godsforvalter Damkier, Nysted.
Direktør Bjerre, Maribo.	Postassistent R. A. C. Jensen, Nysted.
Købmand Faber, Maribo.	Proprietær Jespersen, Annaslys Nysted.

Adjunkt Dalhoff, Nykøbing F.	Gaardejer Johs. Hansen, Virket,
Polarforsker Freuchen, Nykøbing F.	Eskildstrup.
Gaardejer Niels Friis, Nagelsti,	Købmand Dressel, Stubbekøbing.
Nykøbing F.	Politibetjent Hansen, Stubbekøbing.
Dr. phil. Løllesgaard, Nykøbing F.	Henry Rasmussen, Nr. Taastrup,
Amtsraadssekretær Rønlund, Ny-	Stubbekøbing.
købing F.	Esbjerg Centralbibliotek, Esbjerg.
Sparekassebestyrer Jørgen Rysse,	Pastor V. Petersen, Gedved,
Gedser.	Horsens.
Pastor Fog Petersen, Vaalse, Nr.	Bibliotekar Carl S. Petersen, Kø-
Alslev.	benhavn.

KØBENHAVNS
KOMMUNERIBLIOTEKER
HOVEDBIBLIOTEKET